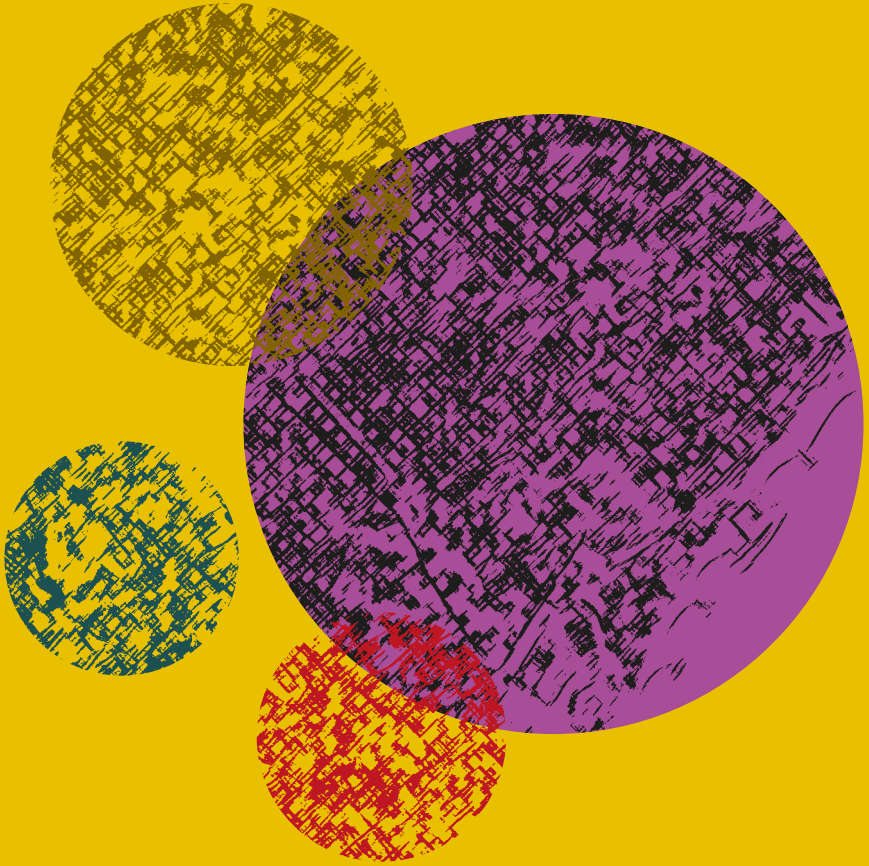

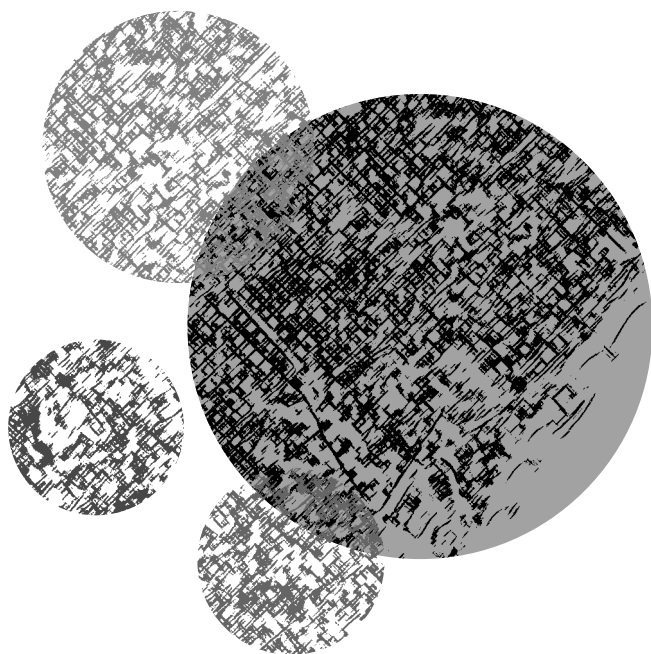
Ciutats vivibles

des de la diversitat que les habita

Ciutats vivibles

des de la diversitat que les habita

**Ciutats vivibles
des de la diversitat
que les habita**

Ciutats vivibles, des de la diversitat que les habita

Primera edició: maig 2018

Segona edició: octubre 2018

Av. Meridiana 30-32, entl. 2º B – 08018 Barcelona

info@entrepueblos.org / www.entrepueblos.org

Equip de treball del projecte: Entrepobles. Montse Benito Soriano,
Betlem Cañizar Bel, Montse Carrillo Font, Nicola Duran Gurnsey.

Amb la col·laboració de Milena Duch

Coordinació de la publicació: Betlem Cañizar Bel

Redacció: Nicola Duran Gurnsey i Betlem Cañizar Bel

Autores: Lilian Celiberti, Virginia Vargas, Maria Rodó de Zárata, Col·lectiu Punt 6, Territoris Oblidats, Elba Mansilla, Joana García Grenzner, Rosa Tello Robira, Socorro Pérez-Rincón, Hortensia Fernández, Patsilí Toledo Vásquez, i Elena Guim, Esperanza Aguilà Ducet, Carolina Muñoz Mendoza, Trini Cuesta Sánchez, Coral Cuadrada Majó, CAF de Dones del Penedès, Nicola Duran Gurnsey (Ciutat Diversa, Ciutat Genealògica) i Betlem Cañizar Bel

Fotografies: Cedides per participants en els tallers i per les autores dels articles

Disseny i maquetació: Georgina Rosquelles

Impressió: Pol-len edicions, scl (imprès a Catalunya)

Dipòsit Legal: B 13696-2018

Llicència creative commons:

Amb el suport de:

Christine de Pizan [a La ciutat de les dames] deixa de confiar en el judici d'altres per apel·lar al que ella sentia i sabia des del seu ser de dona. Així doncs, l'experiència pròpia i l'experiència compartida amb altres dones es converteix en una via de coneixement, en un vehicle per a crear un nou paradigma, una nova manera de veure, de fer, de planificar la ciutat.

ISABEL SEGURA

«Urbanisme i Gènere. La ciutat per a la vida quotidiana».

Divèrsia, 1 (juliol del 2012). UPF

Índex

Agraïments	13
Pròleg	15
Presentació	25
Introducció	29
CIUTATS VIVIBLES, EN CONTEXT	37
Introducció	39
Sentir-pensar la ciudad desde la mirada feminista. Lilian Celiberti (Cotidiano Mujer, Uruguay)	51
El derecho a la ciudad desde las mujeres como sujetos sociales. Virginia Vargas (cofundadora del Centro de la Mujer Peruana Flora Tristán)	63
¿Qui té dret a la ciutat? Por, cos i la dicotomia entre espai públic i espai privat. Maria Rodó de Zárate (Grup de Recerca de Geografia i Gènere, Universitat Autònoma de Barcelona)	75
Aprenentatges cap a la transformació d'una ciutat vivible. Col·lectiu Punt 6 (Marta Fonseca, Roser Casanovas, Blanca Valdivia, Sara Ortiz i Adriana Ciocoletto)	83
Castelldefels: camí escolar	88
Mercat de Sant Antoni: participació	90
Barri de la Marina: Taula de Dones	92
Territorios olvidados, la memoria colectiva y la simbología del espacio. Roberta de Carvalho, Mariela Iglesias i Marta Mariño (Territoris Oblidats)	95
“Baldosas que caminan”	98

“Senyalem la memòria”	100
“Ciutat: Territori Domèstic, S.A.”	103
Relatoria: “¿Què és la ciutat vivible?”	107
Relatoria: “Territoris feministes: Dissidències rurals i urbanes. La vida quotidiana, al centre del sistema”	113
CIUTATS VIVIBLES, DES DE LA DIVERSITAT QUE LES HABITA	121
LA CIUTAT RELACIONAL	123
Introducció	125
Relatoria: “Diàleg espais relacionals. Sants”	131
Construir el <i>nosaltres</i>: La relació com a eina per a l’emancipació des del feminisme anticapitalista en un barri de Barcelona. Elba Mansilla i Joana García Grenzner (sòcies de la cooperativa d’habitatge La Borda)	137
La participación colectiva en la transformación del espacio cotidiano: ventajas e inconvenientes. Rosa Tello i Socorro Pérez Rincón (Laboratorio de Hábitat Social, Participación y Género - LAHAS)	149
Relatoria: “Barris relacionals, ciutats vivibles”	163
Fem Plaça	169
LA CIUTAT SALUDABLE	173
Introducció	175

Relatoria: “Salut, feminismes i acció comunitària al barri”	179
La ciutat saludable. Esperanza Aguilà Ducet (Programa Dona, Salut i Qualitat de Vida del Centre d’Anàlisi i Programes Sanitaris)	185
Acció comunitària en salut: a la ciutat i als barris. Carolina Muñoz Mendoza (escola de l’IGOP)	195
El teu cos, la teva salut. Una trajectòria de vida. Trini Cuesta (activista de la salut)	209
LA CIUTAT DIVERSA	217
Introducció	219
Les vides vivibles fan un país vivible. Barbara Ramajo (Bolos en Teoria - Caladona)	223
Pintant de colors el gris de la trama urbana	235
LA CIUTAT GENEALÒGICA	245
Introducció	247
Imaginaris: ¿Imaginem una ciutat llar? Coral Cuadrada (Universitat Rovira i Virgili - Universitat de Barcelona)	251
Grup de Dones de La Bisbal	265
Un exemple d’accés a les finances de forma vivible: les comunitats autofinançades (CAF de Dones del Penedès)	275
Glossari apropiat	281

Agraïments

Ciutats vivibles és fruit d'un procés de generació col·lectiva de continguts. Neix de les experiències i aportacions de dones i homes de diversos barris i col·lectius a través de tallers, entrevistes, actes, reunions i converses informals. Un procés creatiu fragmentari que ens ha permès construir aquest llibre a partir de la imatge mirall que cadascú té de la seva ciutat, com un trencadís de desitjos, idees, experiències o propostes.

Volem manifestar un agraïment molt especial a totes les persones que han participat en els tallers i debats, que han dedicat una part del seu temps a compartir les seves vivències i anhels i que amb la seva veu han bastit de continguts la publicació que teniu entre mans, i especialment a: Trinidad Cuesta Sánchez (Plataforma SAP Muntanya i Coordinadora de Vocalies de Salut de Nou Barris); Joan Maria Soler (Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona); Montse Milà i Estrella Pineda (Associació de Veïns i Veïnes del Poblenou); Maria i Isabel Vázquez (del Poblenou); Elba Mansilla i Joana García Grenzner (sòcies de la cooperativa d'habitatge La Borda); Alba Guasch Casadevall i Sol López-Prieto Massot (del col·lectiu La Trama Feminista de Sants); Margarita López Carrillo i Esperanza Aguilà Ducet (Centre d'Anàlisi i Programes Sanitaris); Montserrat Cervera Rodon (membre del CAPS i de l'Associació Ca la Dona); Sylvianne Dahan (Associació de Veïnes i Veïns de l'Esquerra de l'Eixample); Neus Ràfols (Confederació d'Associacions Veïnals de Catalunya); Montse Verdeny (Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns i Veïnes de l'Eixample); Pilar i Rosario (Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns i Veïnes de La Palmera Centre); Rosa Guàrdia Grau, Conxa Comas Riu, Marina Puig Barris i totes les altres membres del Grup de Dones de La Bisbal, així com a bisbalenques que formen part de la xarxa de relacions del col·lectiu: Marta Pelayo, Maria Roure i Lúdia Matés; Maria Capell Pera, Sara Lladonosa Boira, Paula Marqués Bernat, María Rives i

Abel Huete (Colors de Ponent); Rosa Esteban Milà, Magda Sech Buera, Maria Carmen Morell Carmona, Araceli Albà Carbonell, Ana Castellana Valeri, Fatou Secka, Imma Llopart Frontera, Mariona Junyent Parera, Mireia Beumala Suria, Montse Ventura, Montserrat Vega Yll, Nadia Idrissi Idrissi i Teresa Planas Figueras (CAF de Dones del Penedès); i Eli Sánchez Legaz (Cau de Llunes - AFRT).

A les companyes que des dels seus projectes ens han acompanyat en diferents moments del procés que culmina, en part, amb l'edició del present llibre. No hauria estat possible sense les converses informals, les trucades, els correus electrònics i tants altres espais de trobada que han contribuït a fixar els fonaments de *Ciutats vivibles*: Roberta de Carvalho, Mariela Iglesias i Marta Mariño (Territoris Oblidats); Adriana Ciocchetto, Blanca Valdivia Gutiérrez, Marta Fonseca Salinas, Roser Casanoves i Sara Ortiz Escalante (Col·lectiu Punt 6); Rosa Tello Robira i Maria del Socorro Pérez Rincón (Laboratori d'Hàbitat Social, Participació i Gènere); Ismael Blanco, Ernesto Morales i Carolina Muñoz Mendoza (Institut de Govern i Polítiques Públiques de la UAB); Elena Guim, Hortensia Fernández i Patsilí Toledo Vásquez (Fem Plaça); Maria Rodó de Zárata (Grup Gentic-UOC i Grup de Recerca de Geografia i Gènere - UAB); Virginia Vargas i Liliana Celliberti (Cotidiano Mujer); Coral Cuadrada Majó (Grup GRAMP i MARC de la URV, Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà); i Bàrbara Ramajo Garcia (Bollos en Teoría - Ca la Dona). A Carles Castro Garcia i a Gemma Garcia Fàbrega, del Col·lectiu de Periodistes Contrast, que amb discreció han xuclat i enriquit amb la seva càmera aquest procés.

Sense oblidar les nostres genealogies feministes, el pòsit de relacions, converses, lectures, experiències, gestos o esdeveniments que fan possible, avui, cosir els fragments de mirall amb el fil de la ciutat vivible.

I a totes les persones constructors de ciutat...

Pròleg

Urbanismo Feminista para Ciudades Vivibles

Ana Falú¹

Agradezco a Entrepueblos esta invitación a contribuir en la segunda edición de *Ciutats vivibles, des de la diversitat que les habita*.

Esta publicación cuenta con una primera versión de mayo de 2018, con contribuciones estructuradas en cinco secciones y 16 artículos. Lo significativo de este libro es que recoge una experiencia participativa, un proceso colectivo en la producción de sus contenidos, en la definición de los temas. Sorprende e impacta la lista de personas citadas que han contribuido de alguna manera en esta co-producción, lo que habla de un trabajo colectivo de talleres, de diálogo, de consulta, y de compromiso.

La publicación abre con la Declaración Final del Foro de las Resistencias en Quito 2016, en el marco de la Conferencia de Habitat III. Esto define un posicionamiento, recuperando las voces disidentes, entre las cuales hubo una marcada presencia del movimiento feminista.

Numerosas autoras reflexionan sobre las Ciudades Vivibles, en las secciones tituladas: ciudades vivibles en contexto, ciudades vivibles desde la diversidad que las habita: la ciudad relacional, ciudades saludables, la ciudad diversa y la ciudad genealógica. Cada una aporta una mirada que complementa a las otras.

1. Ana Falú, es feminista y activista por los derechos humanos. Arquitecta, Investigadora Científica, Profesora Emérita de la Universidad Nacional de Córdoba, en Argentina. Directora de la Maestría de Gestión y Desarrollo Habitacional en la misma Universidad. Directora Ejecutiva del Centro de Intercambios y Servicios CISCOSA, en Córdoba, Argentina. Líder del Grupo de Asesoramiento de Género de ONU Hábitat y Consultora de ONU Mujeres. anamariafalu@gmail.com

Venimos construyendo una argumentación alrededor del concepto del Derecho a la Ciudad, el que fuera acuñado por Henri Lefebvre inaugurando este enfoque en el marco de los años

de la contienda, de esa década que nos movilizó en el mundo entero: el Mayo Francés de 1968. Lefebvre (1968)² planteó entonces el cuestionamiento a la mercantilización de los bienes urbanos y el rasgo significativo del ser humano como sujeto principal protagonista de una ciudad que él³ mismo construye. David Harvey (2008)⁴ se preguntará ¿De qué dere-

chos hablamos? Y desde el feminismo incorporamos un nuevo interrogante: ¿La ciudad para quiénes?

Las ciudades en términos de construcción social, son espacios que se vivencian y perciben según los sujetos que las habitan. El Derecho a la Ciudad se relaciona a un conjunto complejo de derechos tales como: el derecho a decidir sobre los propios cuerpos, el derecho a una ciudadanía plena, a la participación política, así como también a los referidos a la vivencia cotidiana de los territorios urbanos: el de servicios, equipamientos, movilidad, trabajo, seguridad, recreación, para mencionar los más evidentes vinculados al territorio que habitamos.

Desde hace casi cuatro décadas, organizaciones, redes, articulaciones feministas, académicas y activistas contribuyen a vi-

2. Lefebvre, Henri. El Derecho a la ciudad, 1968.

3. *Itálica mía*, para denotar que el enfoque se definía en términos masculinos: “el hombre”

4. Harvey, David. 2008.

sibilizar los modos en que las mujeres y la diversidad de sujetos habitados –etnias, migrantes, razas, LGTBIQ+, personas adultas mayores, personas con discapacidad- son omitidas detrás de una planificación de la ciudad y una acción política que se estructura bajo conceptos neutros (tales como hogares, población) desconociendo la rica diversidad social de un mundo muy lejos de ser interpretado en clave binaria.

La asimetría de géneros es universal, pero es importante decir que el grado de desigualdad y las formas que reviste el género como categoría de análisis en el tiempo y en el espacio de las ciudades, de los vecindarios, y en el propio territorio de los cuerpos, guarda íntima relación con la cultura, con el mundo simbólico construido, con atavismos, y también con factores políticos, económicos, así como con la naturaleza del Estado. Hay un habitar desigual que es evidencia empírica en el mundo; y, desde una mirada feminista interesa significar que el primer territorio de apropiación y derechos es el de nuestros cuerpos, los cuerpos diversos dotados de ciudadanía, sólo en la legitimidad de decidir sobre éstos, pareciera que podremos apropiarnos del cuarto propio (como supo señalar Virginia Woolf), del barrio, de la ciudad, de los espacio en los que vivimos, trabajamos, disfrutamos y producimos.

Es necesario dar cuenta de la realidad de un mundo de cambios vertiginosos, en el cual se hace evidente que la intensificación de la globalización acentuó transformaciones en la estructura territorial, no como fenómenos independientes, sino como parte de un proceso global de crecientes interdependencias y de alto costo social, donde vemos cómo avanzan las nuevas lógicas de expulsión de las que habla Saskia Sassen (2015).⁵ Las políticas extractivas globales que se agudizaron en este nuevo siglo, y que reconocemos más fácilmente en el extractivismo más tradicional (vinculado a la agricultura o megaminería) sin embargo, éste tie-

5. Saskia Sassen. *Expulsiones Brutalidad y complejidad en la economía global*. Katz Editores, Madrid 2015

ne su correlación en el extractivismo urbano, que es la ruptura de los tejidos sociales, la trama material urbana de las ciudades -con desigualdades siempre-, hoy agudizadas por la especulación inmobiliaria, de bienes raíces, del capital financiero, los bancos.

El quiebre en el tejido social por el impacto del extractivismo urbano⁶ en la lógica de intervención de los capitales en las ciudades, ha generado la especulación inmobiliaria expulsora de la población, concentrando riquezas sin precedentes. Los ejemplos son innumerables y todos contribuyen a disparar el valor del suelo urbano, a elevar las rentas en ciudades en donde se verifica que la riqueza se concentra cada vez más, frente a mayorías locales, migrantes y refugiados que no encuentran lugar, que no pueden acceder a la vivienda y a los servicios de la ciudad.

Gentrificación, segregación y fragmentación urbana se agudizan y no parece haber indicios para pensar que los procesos de globalización que tienen lugar contribuyan a resolver estos temas críticos, más bien los han profundizado. Autores como Borja, Castells, Harvey, Sassen, entre otros, aportan críticas reflexiones en la materia, coincidiendo en que la sociedad urbana actual enfrenta una fragmentación espacial que segrega distintas homogeneidades, propias de cada colectivo social. Esta segregación se expresa no sólo en los indicadores de ingreso, ocupación y distancias salariales, sino en el acceso real de la población a los bienes urbanos. Ricos por un lado, pobres por el otro. Uno de los resultados es un modelo de espacialidad nuevo, de desigualdades obscenas entre riqueza y pobreza, feroces en algunas regiones del mundo.

Es desde la crítica a estos enfoques y fenómenos urbanos resultantes que estamos impulsando la construcción de una matriz que parte del respeto e incorporación de una lógica participativa, sustentable y de reconstrucción del tejido social, de reconoci-

6. Ver Ana María Vásquez Duplat (comp.) *Extractivismo urbano: debates para una construcción colectiva de las ciudades* - 1a edición: Fundación Rosa Luxemburgo; Ceapi; El Colectivo; Buenos Aires, 2017. 260 pp. ISBN 978-987-46430-1-8

miento y respeto a la diversidad y en particular de visibilizar a las mujeres en las ciudades con sus demandas y necesidades. En esta perspectiva es que proponemos el urbanismo feminista, el cual incorpora como axial y sustantivo al mismo: a) la inclusión social, colocando la desigualdad en el centro de la agenda urbana; b) el reconocimiento y atención a la diversidad de la población, etnias, razas, edades, LGTBIQ+, migrantes, refugiados, que deben hacer parte de la agenda de lo político, en la adquisición de derechos ciudadanos plenos, de ciudadanías activas; y c) el cuidado, tema central y decisivo para la vida de las mujeres, en la persistencia de la división sexual del trabajo, hombres pensados como proveedores y mujeres a cargo de la reproducción, y el cuidado de la infancia, de las personas adultas mayores, de las personas con discapacidad, entre otras. Finalmente y no menor, d) el uso del tiempo y el espacio, vinculados a la seguridad y la no violencia, a la accesibilidad, al acceso a esos servicios necesarios para la calidad de vida cotidiana, los intangibles y el costeo de los mismos.

En este sentido, podemos recuperar los aportes pioneros desarrollados por Jane Jacobs (1961)⁷ en su libro “Vida y muerte de

7. Jane Jacobs. Muerte y vida de las ciudades americanas: el criterio de la proximidad, 1961.

las ciudades americanas: el criterio de la proximidad” para pensar la proximidad de servicios, de abastecimiento, de cuidado infantil, de cuidado de adultos mayores, de accesibilidad, de iluminación, de seguridad. Es decir, los derechos ciudadanos pensados en clave de géneros, y en clave de mujeres, dado que aún somos las que asumimos las tareas “reproductivas”, del abastecimiento, de escolaridad, de cuidado. Las mujeres seguimos siendo las cuidadoras de la humanidad, siendo este cuidado naturalizado como entrega de amor y así invisibilizado y no contabilizado como el gran aporte que significa al PBI de las sociedades.

Al decir de Hannah Arendt “La ciudad es memoria organizada. En la historia las mujeres son las olvidadas”. Esto se verifica en las ciudades, lo cual evidencia también la persistencia del sesgo androcéntrico en las políticas, en las acciones de los gobiernos y en las mismas formaciones disciplinares de quienes son los/as decisores/as sobre el territorio urbano y la priorización de recursos y acciones.

Ya aprendimos que la convivencia en la ciudad se vincula con sus experiencias en los espacios en los que nos toca vivir y actuar. Doreen Massey (1991)⁸ ya nos advirtió de los significados simbólicos de lugar y espacio, y cuánto éstos se relacionan al género y al modo de construcción del mismo, con sus fuertes implicaciones en la vida cotidiana de las mujeres y les diferentes. El espacio público sigue siendo masculino. Las mujeres hemos tenido históricamente vedado el espacio público y la “irrupción” en él ha sido producto de nuestras luchas.

Nuestras vidas están atravesadas por dispositivos sociales, que condicionan nuestras autonomías y desarrollos. La mayoría de las mujeres en algunos continentes no conocen suficientemente sus derechos, ignoran sus alcances y no saben cómo reclamarlos. Así persisten las deudas sociales para con las mujeres, donde quizás la más significativa es la violencia, esa violencia que

8. Doreen Massey, *Un sentido global del lugar*, 1991

se ejerce sobre nuestros cuerpos para disciplinarlos (Rita Segato, (2003)⁹ y que puede llegar hasta la muerte. Cuerpos asesinados que en muchos casos se han convertido en cuerpos políticos que denuncian y por los cuales se ha logrado avanzar en legislaciones contra la violencia contra las mujeres, algunas leyes de segunda generación e incluso legislación contra los femicidios. Sin embargo, esto parece no ser suficiente y entonces se instala en las calles la consigna de “Ni Una Menos”, que es la voz que reclama mayores recursos, mayor sensibilización, mayor capacitación a la justicia, a las fuerzas de seguridad, a los medios masivos de comunicación, etc. Necesitamos garantizar espacios privados y publicos mas seguros para las mujeres, sin que la seguridad esté asociada al punitivismo ni a la violencia policial, sino a empoderar a las mujeres, a transformar lo mas dificil de cambiar que es lo simbolico y cultural, las relaciones patriarcales y coloniales. Tambien el territorio de las ciudades, con mas iluminación, con arte en las calles, con presencia de gente en las calles y las plazas para garantizar el derecho al goce en los territorios. El espacio urbano, sea público o privatizado, es el soporte físico y cultural donde se despliegan, viven y sufren estas violencia, y también el espacio potenciador de las transformaciones, de la cultura, de la vida social y politica. La calle como lugar potenciador y de resistencias, es el lugar de la “marea verde”, de Ni Una Menos, de los 8 de marzo, de las protestas contra el glifosato. Pero tambien la calle es el lugar del temor y restricciones para las mujeres.

Nos preocupan en los territorios urbanos: las brechas entre riquezas y pobrezas (que es pobreza de derechos); la persistencia de la división sexual del trabajo; el uso del tiempo, el bien más escaso en la vida de las mujeres; la ampliación de los derechos ciudadanos. Reclama nuestra atención el derecho a la ciudad, a los servicios de proximidad, a los de cuidado que contribuyan a liberar nuestros tiempos, al transporte seguro y accesible que nos

9. Rita Segato, Estructuras Elementales de la Violencia, 2003.

permita la movilidad necesaria para transitar la ciudad, el derecho a la seguridad, a una vida sin violencias ni en el ámbito público ni en el privado. Precisamos tener derecho al disfrute (ejemplo de esto, los “*puntos violetas*”)¹⁰ para el cuidado de las mujeres, y en particular de las más jóvenes.

El espacio público es así producto de una construcción social donde se expresan las subordinaciones. El temor de las mujeres a transitar libremente por la ciudad produce una suerte de “extrañamiento” respecto del espacio en que circulan, al uso y disfrute del mismo. En tales circunstancias, algunas mujeres desarrollan estrategias individuales o colectivas que les permiten superar los obstáculos para usar las ciudades y participar de la vida social, laboral o política. En otros casos, simplemente se produce un proceso de retraimiento del espacio público, el cual se vive como amenazante, llegando incluso hasta el abandono del mismo, con el consiguiente empobrecimiento personal y social.

La ciudad vivible refiere a un complejo entramado de derechos, que interpelan la heteronormatividad, la sociedad patriarcal y colonial, la concepción binaria de la sociedad. Construir una ciudad vivible supone entonces combatir en nosotros lo que aún queda de pensamiento hegemónico, colonialista, universalista, egocéntrico. Parece una tarea sencilla, pero quienes llevamos casi toda nuestra vida embarcados en procesos políticos sabemos muy bien de sus dificultades y fracasos. Reconocernos en nuestras radicales diferencias, con nuestras historias y desigualdades, es un punto de partida para alianzas, complicidades y potenciaciones. Las luchas sociales reúnen subjetividades y miradas diversas, y solo cuando pueden unir sus voces aunque digan cosas diferentes, es cuando el escenario unipolar hegemónico comienza a cambiar.

Este libro *Ciutats Vivibles* es un esfuerzo colectivo de voces múltiples. Todos los artículos contribuyen a la reflexión so-

10. *Puntos violetas*, iniciativa colectiva que surge en España, para el cuidado entre mujeres de las mujeres en locales bailables, en espacios multitudinarios de festivales, otros.

bre estas ciudades de hoy, inasibles, complejas, que invisibilizan identidades y cuerpos. Ciudades en las cuales presenciamos una transformación creciente, que afecta los espacios de nuestra cotidianeidad como resultado de diversos fenómenos económicos, sociales, culturales y tecnológicos. La sociedad urbana se ha hecho más compleja, modificando en este proceso los comportamientos sociales, el uso del tiempo y las formas de movilidad y comunicación; también hay un creciente desconocer al otro, los otros, una negatividad asignada al otro que deja paso a la positividad de lo igual¹, y es lo que aqueja al cuerpo social, no sólo omisiones, también misoginia, homofobia, xenofobias.

Es necesario reinventar las resistencias de siempre, las que contribuyeron a la construcción de nuestras ciudades, las resistencias a la cultura capitalista salvaje en todas sus manifestaciones consumistas, individualistas, violentas, racistas, coloniales, patriarcales y escapar al juego único de la solución sólo pensada desde el político del Estado y de la representación, explorando el espacio de desplegar colectivos autónomos en una política creativa. Recomiendo leer este libro.

Ana Falú, Córdoba, Argentina. Agosto 2018

Presentació

“Ciutats vivibles des de la diversitat que l’habita” va néixer del viatge engegat per Entrepobles l’any 2012, quan l’entitat es va proposar explorar el camí que en els feminismes resumim com “posar la vida al centre” o “el bon viure”.

D’aquí van sorgir les Jornades Internacionals sobre Economia i Cures “Per una vida vivible en un món limitat”,¹ juntament amb una xarxa d’entitats socials, ecologistes, de cooperació internacional i del moviment feminista; “Els nostres cossos, les nostres vides. Aportacions feministes a la salut”² (2015), amb el CAPS i amb la col·laboració de la Xarxa de Dones per la Salut; o el treball a l’entorn de la sobirania alimentària, en el qual, entre altres coses, s’ha promogut la publicació de l’*Informe pel dret a l’alimentació*³ o de l’estudi *Arran de terra: Indicadors participatius de sobirania alimentària a Catalunya*.

Amb “Ciutats vivibles” es planteja una intervenció glocal al territori ciutat i què és el que suposa sentir-lo, pensar-lo, viure’l i transformar-lo des del sosteniment de la vida. Aquesta publicació, juntament amb un seguit de tallers i entrevistes, és resultat de la primera fase del procés, que culmina amb el documental *Ciutats vivibles*, realitzat per Contrast, i amb unes Jornades Internacionals.⁴

Hem volgut desenvolupar un treball que ens ajudés a empoderar-nos individualment i col·lectiva; fomentar xarxes i transferència d’experiències i coneixements entre moviment feminista i entitats d’àmbit veïnal; difondre la perspectiva feminista; i contribuir a fer aflorar la diversitat de formes de viure i sentir la ciutat i de moure-s’hi. Tot això, posant en relació Barcelona, Tarra-

1. perunavidavivable.wordpress.com.

2. elsnostrescossoslesnostresvides.wordpress.com.

3. informealimentari.wordpress.com.

4. ciutatsvivibles.wordpress.com.

gona, Lleida, La Bisbal, Vilafranca del Penedès i altres ciutats del continent americà. I aconseguir, així, *fer llum, més que no pas ser exhaustives, sobre els aspectes escollits per al nostre treball, a partir de les diferències que creuen les nostres vides.*

Amb aquests objectius, ha estat important per a l'equip de Ciutats Vivibles que el procés d'elaboració d'aquesta publicació, els tallers i els contactes amb les persones activistes dels barris contribuïssin a interrelacionar agents, especialment entre el món veïnal i els activismes feministes. Ambdós són col·lectius que, de fet, no estan separats: on hi ha una feminista, hi ha activisme feminista. Però sovint no és fàcil que les pràctiques feministes siguin visibles o referencials en espais mixtos, especialment si aquests tenen unes dinàmiques molt assentades en els marges de les noves propostes dels feminismes, i malgrat que el moviment veïnal estigui farcit de dones.

Un altre element clau per al desenvolupament del treball ha estat el respecte als ritmes i interessos de les entitats veïnals. S'ha procurat evitar que "Ciutats vivibles" fos viscut com un projecte extern que s'afegia com una sobrecàrrega a les ja múltiples tasques de les entitats. Per tant, els ritmes i els temes s'han intentat adaptar als dels col·lectius, oferint el projecte com a eina per al desenvolupament del treball que, de fet, ja estan duent a terme (en l'àmbit de la salut, de les violències, etc.). Això ha suposat que el nostre treball hagi anat variant la seva metodologia i continguts en funció de la receptivitat i els temps de les entitats amb les quals hem treballat.

I, finalment, volem remarcar la importància que té per a nosaltres la *construcció col·lectiva*, no només d'aquestes pàgines, sinó de qualsevol de les nostres accions. Un fer en comú a partir de les diferències que, a més, ha d'interrelacionar pràctica i pensament. O potser no només interrelacionar-los, aquests dos elements, ja que, de fet, no existeixen separatament. La pràctica està carregada de models, estructures, elements simbòlics; així com aquests s'alimenten, creixen i agafen forma en les pràctiques múltiples i, fins i tot, contradictòries de les persones que vivim

aquest món al llarg de la història.

És per això que la publicació que teniu a les mans recull relatories de tallers, articles d'activistes i escrits vinculats al projecte que cusen els continguts del llibre. I, al seu torn, els continguts, com a resultat del que hem dit, es van situar després de temptejar ciutats i barris diferents, a l'entorn dels aspectes següents:

- La ciutat saludable, a Nou Barris (Barcelona), on hi ha una llarga trajectòria de reivindicació veïnal en l'àmbit de la salut. Amb la col·laboració de l'AVV de Nou Barris i de l'Institut de Govern i Polítiques Públiques de la Universitat Autònoma de Barcelona i el Centre d'Anàlisi i Programes Sanitaris.
- La ciutat relacional, amb intervencions puntuals a Sants i el Poblenou (Barcelona), zones amb una situació molt diferent tant pel que fa als processos de gentrificació viscuts, com pel que fa al tipus i la xarxa associativa. Amb la col·laboració de l'AVV del Poblenou i del Laboratori d'Hàbitat Participació i Gènere de la Universitat de Barcelona i la Universitat Nacional de Mèxic.
- La ciutat diversa, amb intervencions a Lleida per la col·laboració amb Colors de Ponent i a Barcelona amb Bollos en Teoría.
- La ciutat genealògica, amb intervencions a Tarragona, La Bisbal d'Empordà i Vilafranca del Penedès, on s'ha col·laborat amb la Universitat Rovira i Virgili, el Grup de Dones de La Bisbal i la Comunitat Autofinançada del Penedès.

Perquè la ciutat som nosaltres. Apropiem-nos-la, transformem-la, revisem-la i exigim allò que considerem necessari. Per a fer-ho, cal donar centralitat als plantejaments feministes i ecologistes per una nova ciutadania (la ciutadania). Omplim els nostres ulls de la diversitat que ens habita i aboquem-la sobre la ciutat.

Introducció

La finalitat de tota acció per una ciutat vivible té a veure amb la cerca d'un hàbitat centrat en el benestar. És a dir: en la cura i la sostenibilitat de la vida de les persones i el medi. A l'hora d'intervenir en la ciutat, per tant, ens hauríem de preguntar *sempre* si la nostra acció afavorirà un entorn més vivible per a totes i tots (és a dir: *diversament* vivible).

Una manera de valorar el que podríem anomenar "viviabilitat" és tenir present el grau de satisfacció que tenen aquells col·lectius considerats vulnerables: *si la ciutat ajuda al desenvolupament vital d'aquests col·lectius, serà més vivible per a tothom*. Aquest és, com ens diu el col·lectiu Fem Plaça, un indicador de sostenibilitat i qualitat humana.

Ara bé, ¿quins són els col·lectius considerats vulnerables? I ¿per què són marcats com a vulnerables?

Podem pensar en gent gran, infants i persones amb mobilitat reduïda que veuen dificultats els seus moviments i els seus espais de gaudi i joc per una ciutat hostil, insegura i agressiva. És fonamental tenir en compte aquestes persones quan treballem la mobilitat i els espais de trobada.

També en les dones en general, que per exemple vivim la ciutat a la nit com un espai d'inseguretat i agressivitat.

Podem pensar en la gent amb pocs recursos que es veu obligada a viure als pisos més degradats de la ciutat, si no en un portal.

En persones nouvingudes que circulen pels carrers en cerca d'un lloc on viure i d'aigua i menjar.

En les treballadores sexuals perseguïdes i foragitades dels llocs de visibilitat pública.

Podem pensar, en realitat, en totes a les persones excloses, als marges o expulsades de la ciutat norma. Que, al capdavall, ho som una gran part de la població *en algun moment determinat de les nostres vides*. Vulnerables, no pas perquè ho siguem essencialment, sinó perquè vivim en un medi hostil a allò que es troba als

marges (ja sigui de forma permanent, o no —com quan una dona jove, blanca i de classe alta passeja a la nit per un carrer desert de Barcelona, o quan un home de classe mitjana i amb una bona feina remunerada té un ictus i es troba amb la mobilitat reduïda).

Remarquem aquest allunyament de la permanència i l'essencialitat, ja que preferim pensar les persones com a éssers en permanent moviment i evolució, amb la possibilitat de viure millor, amb la realitat de la nostra interdependència en funció dels moments vitals en què estiguem, amb la consciència de ser éssers vulnerables (com a éssers vius que som) que necessitem —com podem veure a l'article del Col·lectiu Punt 6— cuidar, ser cuidats i viure en un entorn que ens cuidi.

Ben lluny, per tant, de la idea neoliberal de l'individu lliure, autònom, lluitador que tot ho pot fer *per si mateix*, que tira endavant al marge de l'entorn, de les xarxes de suport i del benestar de les persones, en cerca permanent de benefici i productivitat (utilitat). I al costat d'una altra idea de les persones, empoderades, capaces, enxarxades, respectuoses amb l'entorn, lliures en relació, agents, interdependents, en evolució i aprenentatge constant, fluides, amb els sentits oberts al medi que ens envolta.

La vulnerabilitat, doncs, no és nostra, sinó d'una estructura social que no tolera la diversitat, que l'exclou, la utilitza i la segrega per tal de poder-se mantenir forta. Ara bé, on es viu aquesta vulnerabilitat és als nostres cossos, concretada en diverses violències exercides, entre d'altres, per la ciutat mateixa.

Es tracta, potser, de preguntar-nos com veiem la ciutat en funció de les nostres necessitats, posar-les en comú amb les d'altres persones, pensar què li demanariem i reflexionar sobre què estem construint per satisfer aquestes necessitats.

En aquest sentit, és important que, a més de tenir present en les nostres accions la diversitat que habita la ciutat, ens preguntem si les nostres accions agredeixen o bé protegeixen el medi ambient. Ciutat diversa, ciutat relacional, ciutat saludable. Ciutat que ens empodera.

Com diuen a la seva web les companyes del Laboratori d'Hàbitat i Gènere quan descriuen la seva manera d'entendre l'urbanisme:

En la ciudad se confunden diversos tejidos urbanos de diferente orden simbólico: uno, el objetivo, el material, pone de manifiesto la ciudad tecnocráticamente organizada, trazada a través de ejes, funciones y patrones bidimensionales simétricos en los que se inscriben las prácticas del urbanismo; el otro, el subjetivo, hay que buscarlo y, si se mira con cuidado, encontramos la ciudad construida en el día a día donde sobresalen las vivencias y las esperanzas de sus diversas usuarias dispuestas a transgredir los límites del mundo urbano objetivo. El tejido objetivo, racional, visible, está vinculado a lo masculino, a lo económico y a lo político; el subjetivo, a la vivencia, a la necesidad, a lo emocional, a lo femenino.⁵ Ambos se vinculan y contradicen permanentemente. Las expectativas, acciones y capacidad de transformación de las mujeres en espacios urbanos, especialmente en aquellos que se encuentran en proceso de cambio, muestran el conflicto entre las prácticas urbanísticas, que tratan de ordenar el espacio a partir de discursos vinculados a la racionalidad económica y a la política urbana de los poderes públicos e imprimen nuevos significados, y las dinámicas cotidianas, que moldean y apropian el espacio a partir de la sensibilidad y la emoción de sus usuarias.

Las mujeres establecen con la ciudad una relación de saberes prácticos, deseos e imaginarios urbanos. Las percepciones femeninas del espacio como lugar de reproducción, relación, educación, a pesar de la fragmentación funcional, son también el escenario de resolución de necesidades básicas que estructuran espacios. Esta percepción de las mujeres, inseparable de la apropiación y acción cotidiana en el espacio urbano, supone una percepción diferencial, específica de

5. Cal entendre aquest "lo masculino" i "lo femenino" de forma simbòlica. Es tracta dels valors que s'associen al que és masculí i el que és femení a partir de la socialització diferencial de gènere.

gènere, que se opone a la “normalizada”, basada en la materialidad, estaticidad e inmutabilidad del espacio urbano construido. Este aspecto material del espacio urbano, que desde principios del siglo pasado ha inspirado la práctica urbanística basada en los principios modernos del urbanismo, parece conferir a la ciudad la cualidad, a la vez, de objeto y sujeto, sin que implique a las personas que lo habitan, se siente más como obstáculo que como ventaja [...].⁶Es tracta, en canvi, d'entendre que la ciutat no és més que el lloc on desenvolupem part de les nostres vides. On treballem, gaudim, aprenem, descansem, ens alimentem, etc. El subjecte de la ciutat i, per tant, de l'urbanisme, som nosaltres, que amb la nostra capacitat d'agència quotidiana podem donar-li forma, color i olor.

Recollim aquí algunes petites reflexions sobre diversos dels aspectes que constitueixen aquesta “vivibilitat”, sense cap ànim d'exhaustivitat, sinó amb l'única intenció de donar algunes pistes per a la reflexió en els nostres col·lectius.

Identitats diverses

El lloc on vivim ¿facilita una vida en llibertat de les diferents formes de ser, sentir-se o relacionar-se en aquesta societat? ¿De les diferents identitats culturals? ¿Sexuals? ¿Les identitats poden ser fluides i transitades sense estigma? ¿Tenim espais que ens permetin empoderar-nos des de les diferències? ¿Tenim recursos per a fer denúncies socials quan són necessàries? ¿Hi ha recursos, sesreveis i xarxes per a compensar i desactivar les inequitats? ¿Ens sentim identificades amb les ciutats en què vivim? ¿O sentim que ens en hem d'amagar i protegir? ¿Hi ha espais en els quals ens sentim millor? ¿Per què? ¿Com són? ¿Què necessitem?

6. www.ub.edu/lahas/index.php?id=26.

Usos dels temps

Les jornades de treball i els horaris de les nostres vides en general han canviat les darreres dècades, empesos per la flexibilització del mercat de treball i pels canvis en els rols assignats a les dones. Antigament, els horaris els marcava el sol i els cicles de la natura. Després, els va marcar el capital. Però ¿quins usos dels temps tenim les diferents persones, en funció de l'edat, la situació laboral, l'estat de salut, etcètera? ¿S'hi adapta el que la ciutat ens ofereix? ¿Com es poden repensar els horaris de treball perquè l'organització del mercat laboral miri pel bé comú —que inclou obtenir els recursos necessaris per a viure bé— i no pas pel benefici econòmic? I ¿com podem fer de la ciutat un espai veritablement responsable amb la cura de la vida de totes les persones i del medi i que, per tant, respecti els temps que aquesta necessita?

Desplaçaments

¿Quins desplaçaments fem per la ciutat les diferents persones? ¿Com els fem? ¿Tenim transports públics que ens facin arribar als seus diferents indrets? ¿Quin és el preu dels transports? ¿Per què, per exemple, no hi ha serveis de taxi col·lectius que facilitin la flexibilitat en els desplaçaments i abarateixin els costos? ¿Tenim voreres adequades i els camins discorren per zones que donen seguretat?

¿Afavorim la descentralització dels recursos i el treball de proximitat per reduir les distàncies que hem de recórrer en els nostres desplaçaments diaris? ¿O bé s'estan concentrant i especialitzant els recursos i serveis en zones determinades de les ciutats, o fins i tot entre ciutats?

Seguretat

La seguretat o la seva percepció és una de les principals problemàtiques per a moltes dones, nenes i nens, com hem esmentat més

amunt. ¿Quins espais percebem com a segurs i quins no? ¿Per què? ¿Què hi podem fer? I nosaltres, ¿com ens sentim als diferents espais? ¿Què ens fa sentir-nos fortes? ¿Què ens fa sentir-nos vulnerables? ¿Com podem empoderar-nos i reapropiar-nos de tots els carrers?

Sobre aquesta qüestió, hi ha força recerca feta per col·lectius diferents. Se'n pot trobar de forma senzilla per internet. Una eina interessant és l'organització de passejades o la realització de mapes vitals per a revisar els espais de seguretat del nostre barri o poble, i proposar-hi (o fer-hi) modificacions.

Serveis

¿Com són els espais per a satisfer les necessitats més bàsiques? Salut, alimentació, pobresa energètica, habitatge, vida sense violència, etc.

¿Ens conviden a accedir-hi i a sentir-nos acollides? ¿Ens estigmatitzen? ¿Ens acompanyen? ¿Tenen prou dotació de recursos? ¿Són accessibles? ¿Són per a totes i tots? ¿Els vivim com a espais "per a aquelles altres persones que els necessiten - mai jo"? ¿Ens fa vergonya utilitzar-los? ¿Incorporen la participació de la ciutadania?

Els recursos existents, en aquest context de retallades, no estan preparats per a cobrir les necessitats de la població quan envelleix, emmalalteix, està en època de criança o necessita qualsevol altre tipus de suport. A més, les xarxes familiars han canviat i les dones ja no renunciem de forma incondicional a part de les nostres vides per poder cuidar les persones que assoleixen un grau de dependència alt. ¿Ens estem preparant per a poder cobrir les necessitats derivades de la nostra dependència? Per exemple, creant serveis comuns als habitatges, cooperatives d'habitatge, reclamant serveis públics, fomentant les xarxes comunitàries, menjadors col·lectius autogestionats, etcètera.

Habitatge

¿Quins habitatges tenim, i quins necessitaríem? ¿S'adapten a les necessitats canviants de les persones? ¿O som nosaltres, que estem adaptades a un determinat tipus d'estructura de l'habitatge? ¿Hi ha pobresa energètica? ¿Són sostenibles? ¿Generen grisor i angoixa? ¿Vivim en zones massificades? ¿Tenen zones verdes i espais d'aire lliure? ¿Com podem fer les nostres cases i pisos més flexibles, adaptats a les nostres vides canviants? ¿Què passa amb l'especulació immobiliària?

Proveïments

Podem mirar els comerços i serveis del nostre barri. ¿Són diversos i de proximitat? ¿Ens hem de desplaçar per obtenir allò que necessitem? ¿Vivim en una zona on tot són cadenes i franquícies? ¿Els preus són assequibles però raonables? ¿D'on venen els productes? ¿Són de qualitat? ¿Ens fan emmalaltir?

I tantes altres coses...

Algunes de les quals es desenvolupen en els articles que trobareu tot seguit. El llibre s'obre amb un seguit d'articles i experiències per a contextualitzar el treball a l'entorn de la ciutat vivible. Segueixen els quatre apartats que neixen del treball a quatre zones de Catalunya: ciutats relacionals (Sants i el Poblenou), saludables (Nou Barris), diverses (Lleida) i genealògiques (Vilafranca del Penedès i La Bisbal d'Empordà). Cada apartat recull articles d'autores diverses, relatories de tallers i experiències pràctiques d'alguns col·lectius, en un intent de no segregar pràctica i teoria, acadèmia i moviment social.

Només esperem que la lectura de la present obra, com el seu procés de creació, sigui útil per a generar aquesta vida vivible en un món que és limitat, conflictiu i divers.

**CIUTATS
VIVIBLES,
EN CONTEXT**

Introducció

La especulación a ultranza, fundamento de la nueva economía global, tiene en las ciudades su motor de crecimiento. Los procesos de urbanización se presentan como inevitables y las agendas oficiales se fundamentan en esto para enmascarar como las ciudades se han convertido en mercancía, objetos de deseo para la acumulación de capital. Esto nos ha conducido a ciudades más segregadas e inequitativas, reproduciéndose la violencia sistemática de un sistema patriarcal, racista y xenófobo. En este modelo, el acceso a los servicios se ha convertido más en un privilegio que en un derecho.

Al mismo tiempo se olvida el campo y con ello a la mitad de la población del mundo que vive en él, negando a sus habitantes la posibilidad de planificar y gestionar sus territorios a través de un control directo sobre el mercado financiero e inmobiliario. Las fronteras entre mundo urbano y rural se hacen más borrosas y se coloca sobre el tablero el conflicto creciente que existe en los territorios, entre quienes utilizan todo su poder para apropiarse de ellos y hacer negocio, y quienes resisten a esta expropiación y pugnan por preservar

sus derechos. El crecimiento sostenido que plantea el modelo de urbanización imperante no solo genera tremendas desigualdades en la ciudad sino que, a través de su proyecto civilizatorio, se apropia los territorios de otras comunidades y pueblos. Sus principales víctimas son los pueblos originarios, lxs campesinxs, pastorxs y demás poblaciones afectadas por megaproyectos, grandes carreteras y actividades extractivas, entre otras muchas.

Los desplazamientos de poblaciones y las crisis migratorias son cada vez más graves. Exacerbados por el cambio climático actual y las guerras por los recursos promovidas por Estados y empresas transnacionales, promotoras del modelo de desarrollo vigente, trae consigo fenómenos climatológicos que afectan al conjunto del planeta con graves consecuencias para la naturaleza, los seres vivos y para la población en general, sobre todo para lxs más vulneradxs. Desde las voces en resistencia, defendemos una interrelación entre los diferentes territorios que no esté fundamentada en la homogenización cultural, la subordinación, la exclusión y la dependencia. Para ello, es necesario cambiar el modelo de producción-consumo, revitalizando los mercados de proximidad y fomentando la soberanía alimentaria.

El modelo actual de urbanización es la manifestación del sistema capitalista, forma de desarrollo excluyente y depredador que solo beneficia al 1% de la población mundial. Ante esto es necesario coordinar las luchas por la defensa de los territorios con un enfoque integral del hábitat, luchando contra el embate neoliberal, contra los desalojos y los despojos, reivindicando: derechos humanos, derecho a la tierra, al agua, a la vivienda, a la ciudad y a la no ciudad, así como la función social de la propiedad y la producción social del hábitat. Desde Resistencia Hábitat 3, defendemos territorios para el disfrute de todas y todos en donde tengamos la oportunidad de participar en verdaderos procesos democráticos en la toma de decisiones, desde la escala barrial a la escala nacional e internacional.

Mientras lo que se ha denominado “Nueva Agenda Urbana” de ONU-Hábitat ha sido elaborada en un bunker militarizado a

espaldas de la gente, nosotrxs, pueblos, comunidades y habitantes, provenientes de 35 países del mundo, hacemos un llamamiento por el derecho a decidir con plena autonomía y desde la diversidad de género, etnia, cultura y procedencia, desde los cuidados compartidos y la soberanía de nuestros cuerpos. Nosotrxs, lxs invisibilizadxs, el 99 por ciento de personas que habitamos este planeta, alzamos nuestras voces en contra de la exclusión, los desalojos y la criminalización de la protesta, exigiendo reconocimiento y respeto por las múltiples formas de habitar. Desde la mitad del mundo, avanzamos en la construcción de una Agenda Integral Hábitat por y para lxs habitantes, fortaleciendo las iniciativas populares como el Tribunal contra los Desalojos, y promoviendo la confluencia de los movimientos sociales en la defensa de nuestros territorios.

Declaració final per la defensa dels nostres territoris
Fòrum Social de Quito (Ecuador). Quito, 20 d'Octubre
del 2016. *Declaració final per la defensa dels nostres territoris.*
Fòrum Social de Quito (Ecuador)⁷

Aquesta declaració reuneix, en pocs paràgrafs, elements centrals que són a la base del treball a l'entorn del territori, tot *enfocant els reptes* que afrontem per a viure en ciutats sostenibles per a totes i tots. Amb les negretes hem marcat els elements que ens semblen importants per al desenvolupament del treball per les ciutats vivibles.

A escala mundial, la població que habita zones urbanes ha passat del 33% del 1960 al 54% del 2015.⁸ Als països industrialitzats del nostre entorn, aquestes xifres partien d'uns nivells força

7. Declaració final del Fòrum Social alternatiu a la Cimera de l'ONU Hàbitat 3, que va tenir lloc a Quito, Ecuador, l'octubre del 2016. ONU-Hàbitat és el programa de les Nacions Unides enfocat als assentaments urbans i la promoció d'un "futur urbà sostenible". Tota la informació, a: es.unhabitat.org.

8. Segons dades del Banc Mundial (<http://datos.bancomundial.org/indicador/SP.URB.TOTL.IN.ZS>) consultades el 19 de juny del 2017.

més elevats als anys 1960, però tampoc no han cessat d'incrementar-se: França, del 62 al 80%; Alemanya, del 71 al 76%; el Regne Unit, del 78 al 83%, etc. A l'Estat espanyol, s'ha passat del 57 al 85%.

Ciutats i pobles són, al cap i a la fi, el lloc on desenvolupem la vida un percentatge important de la població. És allà on es concreten bona part dels nostres drets, de la nostra felicitat, i és on sentim l'exclusió o la violència.

Però aquest "lloc" s'ha construït, sobretot els darrers tres-cents anys d'industrialització i desenvolupament del capitalisme, d'esquena a les necessitat de les persones; o, potser més ben dit, *sobre* l'esquena de la majoria de les persones. Ciutats i pobles que, com es recull a la Declaració, en el moment actual del capitalisme global, són una mercaderia més, motor del creixement especulatiu i, per tant, espais on la segregació i la inequitat, si no ens hi resistim, s'expandeixen sense aturador.

Pobles i ciutats no són, doncs, estructures neutres on les persones desenvolupem les nostres vides. Els llocs on vivim, ben al contrari, **s'organitzen a partir de les estructures de poder simbòliques i culturals hegemòniques**. La planificació urbanística està amarada dels valors de la cultura en la qual vivim, que és patriarcal i capitalista i, per tant, reproduïx les seves violències estructurals. Però també està amarada de les formes de vida, relacions, resistències i desitjos de totes les persones que habitem aquests municipis.

Així doncs, en la planificació urbana històricament s'han prioritzat els usos que s'han viscut com a més valuosos, necessaris o privilegiats: les activitats econòmiques monetaritzades (especialment les desenvolupades per homes o associades a ells), la circulació motoritzada (inicialment, també, patrimoni masculí), espais per a l'alta cultura (a partir de l'eclosió de la burgesia) i, més endavant, per al consum de masses, etc. Aquesta planificació parteix de la projecció d'un individu model: home en edat de treballar, que ho fa fora de casa, autòcton, amb un nivell adquisitiu mitjà o alt, d'un cert nivell cultural, amb un bon estat de salut i

alta mobilitat (a peu, però sobretot amb cotxe), que tindrà *necessàriament* una família model heterosexual.

Necessàriament perquè, si no, ¿com podrà dedicar-se a temps complet a satisfer les necessitats productives del capitalisme? i ¿com podrà reproduir la força de treball?

Sobre aquesta prioritització, s'ha fet també ciutat per a “la resta” de la població, sobretot a partir del desenvolupament democràtic. Tenim espais de relació (per a gent gran, criatures, mares, persones aturades, joves) com ara places i centres cívics, tenim serveis socials i equipaments per a atendre-hi la població que es categoritza com a desfavorida, xarxes d'autobusos per a les persones que no es desplacen amb cotxe (fonamentalment joves, dones i gent gran), etcètera. Però són, precisament, a partir d'aquesta visió segregada i dual de la ciutat i de la ciutadania. Com diuen Marta Román i Isabela Velázquez:⁹ *Jane Jacobs planteaba ya en los años 60 que uno de los males de los urbanistas modernos [...] es su incomprensión por la complejidad urbana: odian las ciudades. Se enfrentan a la ciudad como si de un problema se tratase y la operación que realizan es siempre la misma: definen el espacio urbano como un caos y lo ordenan según sus principios de estética, higiene, densidad y separación de funciones. Para ello tienen que simplificar la realidad, hacerla legible y romper interconexiones. Uno de los aspectos que más daño han hecho a las ciudades ha sido este interés y este empeño por normalizar, crear modelos estándar y uniformizar.*

Per tant, la ciutat és fruit d'un model que l'organitzava per cobrir les funcions d'assegurar l'espai per al treball i per a l'habitatge, incloent-hi de forma més o menys desenvolupada alguns serveis indispensables per a la (resta de la) ciutadania. Així, es posava al centre l'activitat econòmica —territori suposadament masculí, i d'àmbit públic—, al voltant de la qual giren les altres,

9. Marta Román i Isabela Velázquez (2008). *Guía de urbanismo con perspectiva de género*. Instituto de la Mujer de la Región de Murcia.

entre les quals n'hi ha una de fonamental: la cura no remunerada de la vida de les persones que habitem la ciutat —un territori en principi femení, reservat a l'àmbit privat.

Les ciutats estan, per tant, construïdes sobre una concepció dual de la societat en la qual homes i dones desenvolupen rols diferents i jerarquitats entre si. L'acció de govern, incloent-hi l'urbanisme, ha actuat fonamentalment sobre el que és considerat públic. En aquest mapa urbà, els col·lectius “no productius” queden en segon terme —infants, gent gran, persones amb mobilitat reduïda, etc.

Alguns exemples poden ser els següents:

- Les xarxes d'autobús reformulades al llarg dels anys perquè eren infrautilitzades. ¿La raó? Que connectaven les àrees considerades “importants”, coincidents amb els desplaçaments laborals de l’“home tipus”. Però aquesta població precisament era la que menys agafava l'autobús. Així, els autobusos han passat a connectar mercats, escoles, zones d'oci, espais de joc, serveis públics, fàbriques, etc.
- Els infants, que en els darrers quaranta anys han vist reduïda de manera dràstica la seva autonomia a la ciutat, tant pel que fa al joc i a l'ús d'espais públics com pel que fa a la mobilitat, en benefici dels cotxes i els espais de trànsit rodat en general.
- La conformació de barris perifèrics, “dormitori”, amb l'únic objectiu de donar aixopluc a les famílies obreres —lluny dels centres—, amb uns grans desequilibris i molta absència de reconeixement de drets, que es concretava en la manca de transports públics, zones verdes o serveis comunitaris.

Com s'afirma a la Declaració final del Fòrum Social de Quito, aquestes estructures urbanes inequitàtives assentades en la revolució industrial i el desenvolupament del capitalisme viuen, avui dia, el repte de la globalització.

Actualment, les nostres ciutats s'interconnecten en una xarxa urbana mundial. Les inequitats es reproduïxen i s'amplien a

escala global, com també les resistències. Les ciutats del nord són privilegiades en l'escenari mundial, els territoris urbanitzats depreden els no urbanitzats, i els beneficis circulen per les autopistes virtuals cap als nodes dels països més rics i, dins d'aquests, cap a unes poques butxaques.

Si al segle XIX els problemes més evidents de les zones urbanes eren la presència de fàbriques dins del nucli urbà, les partícules de carbó que aquestes emetien i les clavegueres a cel obert, avui dia el canvi climàtic està provocant una crisi ecològica d'origen humà que, juntament amb la depredació econòmica que es menja territoris sencers, genera desplaçaments de població d'escala global.

Fixem-nos en aquest text:

Las luchas de las mujeres y de otros actores en la ciudad intervienen en estas disputas de sentidos en contextos cada vez mas complejos y fragmentados colocando en escena la problematización de la “norma hegemónica” como parte del debate político actual y abren nuevas perspectivas de lo político que surgen de lugares de enunciación muchas veces por fuera del sistema político. La emergencia de los movimientos feministas, gay, lésbicos, transexuales, transgéneros, queers constituyen espacios de construcción de nuevas subjetividades políticas y problematizan la noción de lo público, pero solo excepcionalmente estas nuevas dimensiones logran articularse en alguna lucha concreta. Aunque existen luchas concretas donde estas articulaciones se expresan, como el caso de resistencia en un espacio en Recife que generó el movimiento Ocupe Estelita.

Ir a las calles es ocupar el espacio de la “aparición” en el sentido de Arendt¹⁰ que transgrede la norma hegemónica y permite la conquista de los espacios públicos como paisajes de la diversidad. La pluralización de los escenarios físicos y simbólicos es una tarea democra-

10. Hannah Arendt (1906-1975), filòsofa d'origen alemany, parla de la política com l'espai de l'aparició. Tot ésser, pel sol fet de ser un nou ésser que neix, té la capacitat de fer aparèixer elements nous al món. També afirma que el món emergeix a partir de la relació i el diàleg entre la pluralitat de les persones, en el nostre posar en comú.

tizadora y educativa para habitar espacios compartidos, ciudades de múltiples sentidos y actores que abren inesperados horizontes y movimientos como los “pro-bici”, de huertas urbanas o campañas contra el acoso callejero. Estas iniciativas conviven con dinámicas de exclusión, basadas en el consenso extractivista-financiero del capitalismo actual, que afirma las lógicas del mercado como ejes para la construcción de la ciudad, legitimado en nuevas formas de poder, y de exclusión.

Una ciudad para las mujeres también.

Lilian Celiberti (Uruguai)

www.cotidianomujer.org.uy/sitio/2-activismo/documentos/1556-una-ciudad-para-las-mujeres-tambien-lilian-celiberti

Fem-nos visibles, doncs. Trenquem models hegemònics des de la diversitat que habita les ciutats, i posem la ciutat que volem, les nostres necessitats i relacions, al centre de la transformació urbana.

Ens podem preguntar: ¿què necessitem per a viure en pobles, barris o ciutats vivibles *per a totes i tots*? Els pobles, barris i ciutats, ¿promouen la nostra autonomia, la salut, el desenvolupament ple de les nostres capacitats, la convivència i la corresponsabilitat en el que és comú?

Ens podem preguntar: ¿quines experiències tenim als nostres barris que fan la ciutat més vivible? ¿En quins àmbits? ¿La salut, el medi ambient, l'ecologia? ¿Els espais de relació, suport, cures, trobada, l'oci? ¿La reivindicació política, social, cultural, econòmica? ¿Són de gent gran, jove, infants, de mitjana edat? ¿Qui els utilitza? ¿Hi ha exclusions? ¿Quin impacte tenen? ¿Com han sorgit? Sovint aquestes experiències no són valorades ni visibles. D'altres, sí, ja que neixen amb una determinada voluntat de visibilitat.

Si la ciutat és allà on concretem les nostres vides, un espai que ens condiciona, que ens transforma i que nosaltres també transformem, és necessari que, quan la mirem, quan la revisem, ho fem des d'una perspectiva àmplia, interseccional, transversal que

ens permeti connectar i avaluar, en ella, els diversos aspectes de les nostres vides: salut, benestar, mobilitat, seguretat, habitatge, medi ambient... i democràcia. No oblidem que les ciutats són també un contrapoder davant les grans institucions del neoliberalisme. **Un contrapoder que tenim a l'abast de la mà, pròxim, glocal.**

Precisament, la Declaració universal de drets humans emergents, com a document de la societat civil internacional per a ampliar i aprofundir els drets humans arreu del planeta a partir de l'èmfasi en la democràcia i la participació, afirma, a l'article 7, sobre el dret a la democràcia participativa, que "Tots els éssers humans i tota comunitat tenen dret a participar activament en els afers públics i a gaudir d'una administració democràtica en tots els nivells de govern".¹¹ I el concreta amb els drets següents, absolutament significatius per l'objecte i l'enfocament d'aquesta publicació (la negreta és nostra):

1. El dret a la ciutat, que assegura que tots els éssers humans i totes les comunitats troben a la ciutat les condicions per a la seva **realització política**, econòmica, social, cultural i ecològica.
2. El dret a la mobilitat universal, que reconeix el dret de tota persona a **migrar** i establir la seva residència al lloc que vulgui escollir.
3. El dret universal al sufragi actiu i passiu, que empara el dret de tota persona major d'edat, amb independència de la seva nacionalitat, al sufragi actiu i passiu en tots els processos electorals i consultes populars que se celebrin al seu lloc de residència habitual.
4. El dret a ser consultat, que garanteix el dret de tots els éssers humans a ser consultats col·lectivament sobre les decisions que els afecten.
5. El dret a la **participació**, que implica el dret de totes les

11. www.idhc.org/es/investigacion/publicaciones/derechos-humanos-emergentes/declaracion-universal-de-derechos-humanos-emergentes.php.

persones i totes les comunitats a participar, mitjançant vies àgils i eficaces, en l'adopció i el control de les decisions públiques en les matèries que els concerneixin, així com a impugnar davant dels tribunals les decisions respecte de les quals al·leguin un dret o un interès directe o indirecte com a fonament de la seva legitimació.

6. El dret a l'**habitatge** i a la **residència**, que garanteix a tot ésser humà el dret a una llar digna i a mantenir la seva residència al lloc on té les seves relacions socials, als seus entorns significants, o a tenir-ne un altre que lliurement esculli.
7. El dret a l'**espai públic**, a la **monumentalitat** i a la **belleza** urbanística, que suposa el dret a un entorn urbà articulat per un sistema d'espais públics dotats d'elements de monumentalitat que els donin visibilitat i identitat, tot incorporant una dimensió estètica i un urbanisme harmoniós i **sostenible**.
8. El dret a la **mobilitat** local i a l'**accessibilitat**, ja que tota persona té dret a un trànsit ordenat i respectuós amb el medi ambient i a moure's amb facilitat per la ciutat metropolitana. Tota persona discapacitada té dret que se li faciliti la mobilitat i a la supressió de totes les barreres arquitectòniques.
9. El dret a la conversió de la ciutat marginal en ciutat de ciutadania, que implica el dret de tota persona a habitar en zones urbanes de **qualitat**, amb caràcter de **centralitat**.
10. El dret al govern metropolità o plurimunicipal, que garanteix el dret de tota persona, per raons de participació i d'eficàcia de la gestió pública, a un **govern local de proximitat** que, a les regions més urbanitzades, pugui tenir una dimensió plurimunicipal o metropolitana.

No oblidem, però, un altre aspecte. Més enllà de les ciutats, i amb una frontera cada cop més borrosa, tenim el camp, els pobles. La ciutat que va créixer emmurallada per protegir-se de la "foscor" i les amenaces que podien venir del bosc, necessita refer

la seva relació amb aquest, abans de consumir-lo completament.

Si des del pensament binari patriarcal camp i ciutat són oposats (i jeràrquicament diferents), necessitem trencar aquesta separació simbòlica i repensar-nos en la relació camp-ciutat.

Totes i tots, de poble, de ciutat, rurals, urbanes o rururbanes, formem part del Tot que és el planeta. Les ciutats no poden ser illes enmig del que és rural. L'element rural no pot ser consumit per un urbanisme sense límits. La gent que viu al camp o en un poble també concreta els seus drets en els entorns que habita, també són els seus espais de participació i de construcció del món.

Els escrits que venen a continuació, esperem que ens ajudaran a analitzar i ens donaran eines sobre les quals podrem continuar construint aquesta ciutat vivible per a totes i tots, des de la diversitat que l'habita.

Sentir-pensar la ciudad desde la mirada feminista

Lilian Celiberti
(Cotidiano Mujer, Uruguay)

En el Festival Internacional de Cine y Derechos Humanos “Tenemos que ver”, asistí al documental *Nacido en Siria*, de Hernan Zin. La propuesta acompaña el recorrido de algunos niños y niñas desde la salida de su devastado país pasando por el abuso de las mafias, las inclemencias del mar, las incertidumbres sobre el futuro. La imagen de Alepo destruida da la idea de la devastación y del no retorno. No hay ya una casa, un patio, una calle que viva en la memoria de esos niños que dejan detrás la destrucción y tienen por delante la incertidumbre, la violencia y la discriminación. Las imágenes, las miradas y peripecias de cada historia nos estrujaban el alma, y a pesar de la oscuridad compartimos en la sala un llanto silencioso, mezcla de rabia e impotencia frente a este capitalismo *gore*, como lo llama Sayak Valencia¹².

Estamos viviendo un momento histórico caracterizado por la incertidumbre y nos hacen falta nuevas herramientas de interpretación capaces de dimensionar las nuevas dinámicas capitalistas, que combinan formas de esclavitud y guerras, con la extracción de minerales que alimentan toda la tecnología de punta de los más modernos celulares y ordenadores, o las formas de extractivismo que agotan las reservas de agua, contaminan el mar y el aire y convierten parte del planeta en un lugar hostil para la vida. Dar cuenta de estos cambios sistémicos, donde se articulan

12. Valencia, Sayak (2012). “Capitalismo gore y meropolítica en México”, *Relaciones Internacionales*, 19: 83-102. Universidad Autónoma de Madrid. Grupo de Estudios de Relaciones Internacionales.

dimensiones complejas que atañen a lo económico, lo social y lo ambiental, es una de las tareas intelectuales y políticas urgentes. Por ello, se habla de crisis civilizatoria para significar las nuevas lógicas expulsivas que van mas allá de la desigualdad, como lo define Saskia Sassen¹³.

En Buenos Aires, la Fundación Rosa Luxemburgo junto a CEAPI organizaron un debate en torno al concepto de extractivismo urbano, para analizar algunas de las tendencias actuales del capitalismo en las ciudades. “En las ciudades no son los terratenientes sojeros, ni las megaminerías, ni las petroleras, sino la especulación inmobiliaria la que expulsa y aglutina población, concentra riquezas, produce desplazamientos de personas, se apropia de lo público, provoca daños ambientales y desafía a la naturaleza, todo esto en un marco de degradación social e institucional. Se nutre de la misma lógica extractivista que los monocultivos y la megaminería, dando resultados similares: destrucción de la multiplicidad, acumulación y reconfiguración negativa de los territorios urbanos”, como dice el abogado Enrique Viale (Vásquez Duplat, 2017: 15).¹⁴

La publicación recoge las reflexiones de las y los autores para pensar los contextos urbanos con el fin de articular realidades concretas respecto a la especulación inmobiliaria, la entrega desproporcionada de tierra pública para emprendimientos privados, la gentrificación, el crecimiento de los desalojos violentos, la crisis habitacional, el aumento de las inundaciones y el agravamiento de sus efectos sobre la población, vinculado a las dinámicas de las ciudades globales.

Vásquez Duplat realiza en este libro una apertura hacia la articulación entre extractivismo urbano y feminismo, generando

13. Sassen, Saskia (2015). *Expulsiones. Brutalidad y complejidad en la economía global*. Buenos Aires: Katz.

14. Ana María Vásquez Duplat (comp.) (2017). *Extractivismo urbano: Debates para una construcción colectiva de las ciudades*. Buenos Aires: Fundación Rosa Luxemburgo; Centro de Estudios y Acción por la Igualdad; El Colectivo.

preguntas para nuevas reflexiones teóricas. Para ella, “las mujeres están marcando transformaciones en la lucha por la vivienda y el hábitat y son protagonistas de la resistencia contra el modelo extractivista urbano”.

Para las feministas, pensar la ciudad en sus dinámicas complejas supone poner en el mismo plano estas lógicas subterráneas que impulsan la reproducción de desigualdades y privatizaciones con las nuevas subjetividades de cuerpos generizados disputando apropiaciones en el espacio público, abriendo el espacio para la expresión de otros cuerpos marcados por las huidas de la miseria o la guerra, pluralizando las formas de sentir y desear, para construir otras dimensiones de lazos humanos.

David Harvey dice que la ciudad que queremos “no puede estar divorciada de la que plantea qué tipo de lazos sociales, de relaciones con la naturaleza, de estilos de vida, de tecnologías y de valores estéticos deseamos. El derecho a la ciudad es mucho más que la libertad individual de acceder a los recursos urbanos: se trata del derecho a cambiarnos a nosotros mismos cambiando la ciudad. Es, además, un derecho común antes que individual, ya que esta transformación depende inevitablemente del ejercicio de un poder colectivo para remodelar los procesos de urbanización. La libertad de hacer y rehacer nuestras ciudades y a nosotros mismos es, como quiero demostrar, uno de nuestros derechos humanos más preciosos, pero también uno de los más descuidados” (Harvey, 2008).¹⁵

Cambiar la ciudad es también ocupar el espacio público desde unas dimensiones culturales y corporales que definen voces colectivas, que se expresan en simbologías disruptivas que cuestionan y problematizan las pautas de vida colectiva colonizadas por el patriarcado, la heteronormatividad y el racismo.

La irrupción de los movimientos “Ni una menos” en Argentina, que se extendió a otras ciudades latinoamericanas y ge-

15. David Harvey (2008). “The Right to the City”, *New Left Review*, 53 (sept.-oct.).

neró un masivo Paro Internacional de Mujeres el último Ocho de Marzo, expresa una nueva identidad corporal colectiva de voces muy diversas, que ocupa el espacio público con rostros y rabias jóvenes y viejas y con multiplicidad de consignas, y encarna políticamente en el espacio público, la presencia feminista.

Mari Luz Esteban afirma que “el cuerpo es un nudo de estructura y acción, de experiencia y economía política. Supone también pensar que todo avance feminista, todo “empoderamiento” de las mujeres a nivel social implica siempre una experiencia del cuerpo visto y vivido, y que tenemos que analizar esos procesos para ensanchar nuestros horizontes de comprensión” (Esteban, 2004: 43).¹⁶ Tenemos entonces una tarea inmensa para ampliar el espacio epistémico y social de lo que tradicionalmente se ha considerado pensamiento crítico y colocar nuevas vertientes que surgen de las luchas cotidianas de las mujeres que, al poner el cuerpo como un eje político, permiten abordar las relaciones de poder que lo atraviesan y articular la autonomía individual con la colectiva. “Tocan a una, tocan a todas” expresa ese ser colectivo de la lucha contra la violencia.

Los cuerpos normatizados, regulados, condicionados por políticas dirigidas a disciplinarlos, son al mismo tiempo el principal territorio de la resistencia. Karina Bidaseca se pregunta: “¿cómo llegar a escribir una narrativa feminista que sea eficaz simbólicamente de escribir esas pérdidas, que sea capaz de interpelar al mundo? ¿Por qué, desde los feminismos del sur trabajar por una política de la memoria en el cruce transdisciplinario del arte y las ciencias sociales?” (Bidaseca, 2015).¹⁷

16. Mari Luz Esteban (2004). *Antropología del cuerpo: Género, itinerarios corporales, identidad y cambio*. Barcelona: Ed. Bellaterra.

17. Karina Bidaseca (2015). *Escritos en los cuerpos racializados. Lenguas, memoria y genealogías (pos)coloniales del feminicidio*. Palma: Ed. Universitat de les Illes Balears (Estudis de Violència de Gènere; 4).

Ni una menos

Cuando un acontecimiento crea un hecho político, lleva detrás muchas historias, discursos y formas de organización. La convocatoria surgida el 3 de junio de 2015 en Argentina fue ese hecho político y tuvo la capacidad de dar expresión pública a miles de colectivos, sensibilidades e impotencias frente a la violencia de género y los feminicidios. Rita Segato ha afirmado: “A pesar de todas las victorias en el campo del Estado y de la multiplicación de leyes y políticas públicas de las mujeres, su vulnerabilidad frente a la violencia ha aumentado, especialmente la ocupación predatora de los cuerpos femeninos o feminizados en el contexto de las nuevas guerras” (2014: 17).¹⁸ Un cierto consenso acerca de que las herramientas generadas en los Estados para enfrentar la violencia hacia las mujeres resulta insuficiente o ineficiente para frenar los feminicidios dan vida a estas expresiones masivas.

La violencia hacia las mujeres ha adquirido nuevas dimensiones en el escenario político a partir de estas masivas expresiones de repudio. Segato¹⁹ habla de las nuevas formas de la guerra que se expresan en el cuerpo de las mujeres y que, además de inquietarnos, nos desafían a explorar nuevas dimensiones para pensar alternativas. Pensar la violencia de género como parte de la crisis civilizatoria nos orienta a dirigir la acción hacia el fortalecimiento de los lazos comunitarios y la asociatividad para contrarrestar el debilitamiento de los lazos sociales, el individualismo y el consumismo. Por ello, más que nunca la participación, la apuesta por el movimiento y el fortalecimiento de los lazos sociales son la clave para el fortalecimiento de la polis. Necesitamos una mirada más integral sobre la autonomía de las mujeres, in-

18. Rita Laura Segato (2014). “Las nuevas formas de la guerra y el cuerpo de las mujeres”, *Sociedade e Estado*, 29 (2) (mayo-agosto). Brasília.

19. Segato, *op. cit.*

corporando la autonomía reproductiva, la autonomía subjetiva y la inviolabilidad de su cuerpo como entramados indisolubles (Rodríguez Gustá, 2017).²⁰

Cuidados para la sostenibilidad de la vida

Las necesidades cotidianas básicas como el alimentarnos, vestirnos, cuidar a los niños o a enfermos, junto a la necesidad de afecto, de reconocimiento y de solidaridad, están en el centro de la vida cotidiana de las personas y conforman ese ir y venir de las ciudades en los recorridos principalmente de las mujeres, ya que ellas son las que han garantizado a la sociedad este tejido de cuidados y afectos, aceptando para ello su exclusión de otras esferas de la ciudadanía.

La teoría feminista ha colocado el foco en esta relación, abriendo la posibilidad de analizar íntegramente la sociedad. Cristina Carrasco señala que “centrarse explícitamente en la forma en que cada sociedad resuelve sus problemas de sostenimiento de la vida humana ofrece, sin duda, una nueva perspectiva sobre la organización social y permite hacer visible toda aquella parte del proceso que tiende a estar implícita y que habitualmente no se nombra” (Carrasco, 2003: 12).

En la relación espacio-tiempo entre trabajo productivo y trabajo reproductivo, el tiempo que adquiere valor es el destinado al productivo, entre otras cosas, porque el capitalismo supone la mercantilización del tiempo y es así que la adquisición de “valor” conlleva la paga, con todo lo que ello implica simbólicamente. ¿Cómo es que las necesidades humanas más elementales han sido relegadas a un espacio invisible para la consideración de los problemas “macro”? ¿Cómo es que los sistemas económicos se nos

20. Laura Rodríguez Gustá y Nancy Madera (2015). *La agenda económica de las mujeres en América Latina y el Caribe. Actores temas y estrategias*. Panamá: PNUD. Universidad San Martín.

han presentado tradicionalmente como autónomos, ocultando así la actividad doméstica, base esencial de la producción de la vida y de las fuerzas de trabajo? (Carrasco, 2003: 13)²¹.

Dada la persistencia y la generalización de esta omisión en la teoría económica y social, incluso la alternativa, podríamos concluir que la tarea de las feministas y el movimiento de mujeres, aun con todos los avances, continua siendo titánica para desmontar la hegemonía patriarcal.

La sociedad y la economía siguen desconociendo que el cuidado de la vida humana es una responsabilidad social y política y que la participación de los hombres en las tareas del cuidado es una práctica primaria de solidaridad necesaria para el desarrollo de nuevas culturas ciudadanas y políticas. Explorar este vínculo es una de las tareas que nos hemos planteado desde el feminismo, no solo para denunciar la utilización que hace el capitalismo del trabajo gratuito de las mujeres, sino también para revalorizar el cuidado como una ética social y ecológica imprescindible a la hora de pensar alternativas. Introducir este debate muestra una vez más que, cuando la experiencia social de las mujeres ingresa en el debate público, se descubren disonancias y contradicciones donde aparecían aparentes consensos. Los espacios tomados como neutros y justos, la familia por ejemplo, dejan de ser inocentes para mostrar sus matrices de desigualdad, dominación y violencia.

Para desarrollar una concepción de la “buena vida” o del “buen vivir”, en la que las necesidades de cuidado no se conviertan en factor de desigualdad entre hombres y mujeres, es necesario integrar los cuidados a las dimensiones de justicia social y a la propia definición de las alternativas. Por ello, pensar hoy en alternativas frente a la crisis civilizatoria supone, también, colocar el desafío cultural de construir nuevas relaciones sociales entre hombres y mujeres.

21. Carrasco, Cristina (2003). “La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?”. En: *Mujeres y trabajo: Cambios impostergables*. Porto Alegre: Veraz Comunicação.

Maristella Svampa²² propone “subrayar también la afinidad electiva entre la cultura del cuidado y el ethos procomunal. Dicho de otro modo, en el contexto de las actuales resistencias al extractivismo, el lenguaje de valoración de las mujeres enmarcado en la cultura del cuidado, tiende a expresar un ethos procomunal potencialmente radical, que concibe las relaciones sociales desde otra lógica y otra racionalidad, cuestionando el hecho capitalista desde el reconocimiento de la ecoddependencia y la valoración del trabajo de reproducción de lo social. Muy especialmente en su versión libre de esencialismos, el ecofeminismo contribuye a aportar una mirada sobre las necesidades sociales, no desde la carencia o desde una visión miserabilista, sino desde el rescate de la cultura del cuidado como inspiración central para pensar una sociedad ecológica y socialmente sostenible, a través de valores como la reciprocidad, la cooperación y la complementariedad”.

En el escenario de la ciudad y los barrios en que habitamos, preguntarse cuánto necesitamos para vivir puede ser una herramienta para avanzar en el desarrollo de una nueva economía ecológica que permita disminuir la materialización de la producción, al decir de Wolfgang Sachs²³, para volver a introducir trabajo humano y producir lo necesario con la menor cantidad de energía, con el menor consumo de agua y la menor contaminación posible. La sustentabilidad de la vida como concepto que surge de la teoría feminista tiene precisamente la potencialidad de articular los saberes ambientales y ecológicos con las perspectivas feministas de las autonomías para pensar alternativas al capitalismo.

22. Svampa, Maristella (2015). “Feminismos del Sur y ecofeminismo”, *Nueva Sociedad*, 256 (mar.-abr.), www.nuso.org.

23. Sachs, Wolfgang (2008). *Un futuro justo*. Barcelona: Icaria.

La palabra colectiva

Dice Saskia Sassen que “la ciudad sigue siendo un espacio clave para las prácticas materiales de la libertad, con toda su anarquía y contradicciones, así como un espacio donde los sin poder pueden hacerse oír, dejarse ver, hacer política. Por otro lado, las ciudades, por muy densas y urbanizadas que parezcan, están amenazadas por graves procesos de desurbanización que incluyen formas extremas de desigualdad y privatización, nuevas formas de violencia urbana, guerras asimétricas y sistemas de vigilancia a gran escala. Llegar a percibir todos estos matices exige tomarse tiempo para oír y tratar de entender la voz de la ciudad, y es muy posible que hayamos olvidado cómo prestar atención a esa voz, por no hablar de saber comprenderla” (Sassen, 2014: 39)²⁴.

Tenemos el desafío de oír estas voces; la de los cuerpos en la calle, la de los cuidados, las de la sustentabilidad, para avanzar en la construcción de una epistemología feminista que permita articular dimensiones que crecen muchas veces en mundos paralelos pero están presente en “la palabra colectiva de abajo, esa que sacude al mundo cuando la tierra retiembla con epicentros de autonomía, y que nos hacen tan “orgullosamente diferentes”, como dicen los zapatistas.²⁵

Construir esa palabra colectiva supone combatir en nosotros, nosotros, lo que aún queda de pensamiento hegemónico colonialista, universalista, egocéntrico. Parece una tarea sencilla, pero quienes llevamos casi toda nuestra vida embarcados en procesos políticos, sabemos bien de sus dificultades y fracasos. Reconocernos en nuestra radicales diferencias, con nuestras historias y desigualdades, es un punto de partida para alianzas, complici-

24. Sassen, Saskia (2014). “¿Tiene voz la ciudad?”. En: *Monográfico “Ciudad, inclusión social y educación”*, pp. 36-43. Asociación Internacional de Ciudades Educadoras.

25. Congreso Nacional Indígena EZLN, 3 de enero de 2017, espoirchiapas.blogspot.com.uy/2017/01/y-retemblo-ezln-y-cni-es-el-momento-de.html.

dades y potenciaciones. Las luchas sociales reúnen subjetividades y miradas diversas, y solo cuando pueden unir sus voces aunque digan cosas diferentes, es cuando el escenario unipolar hegemónico comienza a cambiar.

Los esfuerzos deberían estar dirigidos a desplegar espacios colectivos autónomos, reinventando resistencias a la cultura capitalista en todas sus manifestaciones consumistas, individualistas, violentas, racistas, colonialistas y patriarcales y explorar el espacio de la invención política creativa escapando al juego político del Estado y de la representación.

Ello no implica desatender la crítica, o el cuestionamiento a las formas tradicionales de la política y los Estados, pero solo reconstruyendo acción política desde la comunidad podremos construir formas de vivir más cercanas a un imaginario transformador. La necesidad de reconstruir “los tejidos comunitarios agredidos y desintegrados por la intervención colonial primero ultramarina y más tarde republicana”, dice Rita Segato, coloca la acción feminista en los territorios para construir, desde allí, lazos de solidaridad entre mujeres, mujeres diversas, desiguales entre sí pero capaces de construir alianzas. Necesitamos desplegar una nueva imaginación política crítica capaz de enfrentar al mismo tiempo los fundamentalismos religiosos, políticos y económicos. Ello implica abrir espacio a la creatividad y la imaginación transgresora, perturbar las disciplinas y la disciplina, cultivar la risa, la ironía, el humor y el amor.

El pensamiento crítico que necesitamos como hoja de ruta en un contexto tan complejo como el actual, supone una subversión cognitiva capaz de hacer interactuar dimensiones que coloquen en el mismo plano las luchas contra el patriarcado, el etnocentrismo, el racismo, la heteronormatividad, el antropocentrismo y las perspectivas descoloniales en una relación fecunda entre teoría y práctica, para desmontar el andamiaje conceptual que nos atraviesa y reinventar una poética capaz de nombrar y anticipar nuevas aptitudes colectivas.

En definitiva, descolonizar el pensamiento y la acción para acortar la relación fantasmal (Sousa Santos) entre teoría y práctica. Que lo que decimos sea parte de lo que hacemos cada día es una aspiración y sueño de autenticidad frente a tanta destrucción.

Abrir espacio a nuevas formas de hacer política supone articular las luchas de resistencia sin buscar nuevas hegemonías, reconociendo las y los múltiples sujetos protagonistas de esas luchas. Tenemos demasiadas experiencias y culturas políticas saturadas de antagonismos y protagonismos.

“Diversas pero no dispersas” es el lema del 14.º Encuentro Feminista de Latinoamérica y del Caribe que se realizará en noviembre en Montevideo. Es un llamado a reconocer diferencias de prácticas, lenguajes e imaginarios políticos, de feminismos abigarrados, que reconocen que solo un tejido social participante y activo, con capacidad crítica, podrá enfrentar las expresiones destructivas del capitalismo.²⁶

26. Otra bibliografía utilizada:

BORJA, Jordi; CARRIÓN, Fernando; CORTI, Marcelo (eds.) (2016). *Editores. Ciudades para cambiar la vida. Una respuesta a Hábitat III*. Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales Ecuador. Buenos Aires: Ed. Café de las Ciudades.

IZQUIERDO, María Jesús (2003). “Del sexismo y la mercantilización del cuidado a su socialización: Hacia una política democrática del cuidado”. En: *Congreso Internacional SARE “Cuidar cuesta: Costes y beneficios del cuidado”*. San Sebastián: Emakunde - Instituto Vasco de la Mujer y Comunidad Europea.

El derecho a la ciudad desde las mujeres como sujetos sociales

Virginia Vargas
(cofundadora del Centro de la Mujer Peruana Flora Tristán)

Existen muchos estudiosos y estudiosas feministas que han desarrollado una vasta producción teórica y política sobre la mujer en los espacios de la ciudad, desde una perspectiva de derechos y de democracia. Hay importantes estudios sobre la situación y condición de las mujeres y las relaciones de género en las ciudades, los procesos de descentralización y las formas de participación e impacto en las mujeres y las relaciones de género, la situación en la participación política de las mujeres, etcétera.

- Hay agendas levantadas, hay redes globales de mujeres alrededor del espacio público de la ciudad;²⁷
- y hay ya gobiernos de las ciudades que incorporan planes de género en su gestión, algunos de ellos desarrollando experiencias pioneras, inclusivas y democráticas.²⁸
- Son avances significativos, aunque desiguales en su aplicación. Más aún en el caso de las políticas de género de los gobiernos de la ciudad, pues no siempre están trabajadas transversalmente, no siempre superan la concepción de la mujer como grupo vulnerable, casi siempre la fijan en su rol de ma-

27. Entre los más significativos, están la Red Mujer y Hábitat, la Unión Internacional de Autoridades Locales (IULA), Red de Merco Ciudades, Red Urbal, Federación de Mujeres Municipales, etc. Espacios desde donde las mujeres han producido un conjunto de lineamientos sobre mujeres y gobiernos locales.

28. Notablemente, los gobiernos locales alrededor del FSM y agrupados en el Foro de Autoridades Locales, que organizan este Foro y que tienen una amplia trayectoria de búsqueda democrática.

dre de familia y gestora de la cotidianidad, sin considerar sus otros múltiples roles y expectativas ni conectarla con ellos.

El espacio de la ciudad es complejo y de múltiples significados. Reflexionando sobre la política del espacio, el sociólogo francés Henri Lefebvre afirma que el espacio no es un objeto científico separado de la ideología o de la política; siempre ha sido político y estratégico. Es un espacio conflictivo en relación a su uso, sus lugares de tránsito, las formas en que acoge sus diferencias ciudadanas, de género, etnia, raza, sexualidad, capacidades diferentes...

Es decir, el espacio de la ciudad contiene todas las grandezas y las miserias de una cultura política dada, que puede ser más democrática o más autoritaria, más incluyente o más expulsora. Todo ello genera mirada crítica y aspiraciones de cambio, producidos generalmente por los movimientos sociales urbanos dispuestos a concretar y ampliar el derecho a la ciudad. Los movimientos de mujeres y feministas son parte de estas aspiraciones y propuestas de cambio.

El espacio de la ciudad, como espacio público, es el lugar de la interacción social y de construcción de identidades colectivas. De allí que sus dimensiones no sean solo físicas, sino también sociales y simbólicas.

- No es un “*contenedor*” *neutro* de los hechos sociales, pues, si bien las características del espacio pueden ser determinantes en las conductas sociales, estas conductas también inciden en la construcción de determinadas características de ese espacio, produciendo una heterogeneidad y multidimensionalidad de diferencias y relaciones de poder.
- Además de constituirse en motores de las economías locales e incluso globales, generando empleo, educación, recreación..., son a la vez territorios de exclusiones que se institucionalizan, resultando en segregaciones por motivos de clase, género, sexualidades, origen étnico, edad, o por valores culturales y simbólicos (Ana Falú).

Existe, por lo tanto, *disputa de intereses y presencias* que revela una característica sustancial del espacio público: la *heterogeneidad y multidimensionalidad de relaciones de poder que alberga y produce*. En ese sentido, no contiene categorías uniformes de mujeres y hombres, tanto por las diferencias en edad, clase, etnia, territorialidad, como por las que existen entre las mismas mujeres y hombres en contextos específicos.

- Esta heterogeneidad es ambivalente. Por un lado, puede ser vista como fragmentación y aislamiento, expresión de una característica de la actual forma de urbanización y del posicionamiento de los actores sociales. Y por otro, esta característica es una de las riquezas del espacio público, porque alude a la diversidad de perspectivas, formas de vida, formas de apropiación del espacio e intereses diferenciados...

El espacio público, dice Borja, *puede ser lo que las personas quieren que sea... no hay espacio público per se. La gente, al usarlo, lo conquista, se lo apropia*. Lo que define el espacio público es su uso, no su estatuto jurídico. En el espacio de la ciudad, la gente puede sentirse incluida y excluida al mismo tiempo. Es, por lo mismo, también un lugar de acción y resistencia. Por lo tanto, no es un espacio neutro. Los espacios de la ciudad ya han sido ocupados, usados, modelados por elementos históricos y naturales, por otros ciudadanos-as. Y este modelaje es político, e ideológico (Lefebvre, 1976).

- Por lo mismo, es también un lugar privilegiado para generar propuestas alternativas, pues en él se tejen y expresan prácticas de resistencia, lo que hace que el espacio sea un aspecto esencial para las políticas de recreación democrática, “donde los grupos marginados pueden confrontar ideologías dominantes”.²⁹

29. Anna Ortiz i Guitart (2004). “Reflexiones en torno a la construcción cotidiana y colectiva del sentido del lugar en Barcelona”, *Polis*, 1: 161-183.

El derecho de las mujeres a la ciudad: ¿a qué ciudad?

El derecho de las mujeres a la ciudad se pregunta primero: ¿a qué ciudad? La ciudad es un lugar que alberga múltiples procesos que combinan los fenómenos globales, los fenómenos nacionales y sus impactos locales.

- Es el espacio donde la diversidad se encuentra, con toda su expresión de desigualdad y diferenciación.
- Es el espacio inmediato de convivencia cotidiana de estas diversidades y de incidencia en los asuntos públicos.
- Por lo mismo, es el escenario de las ciudadanías, el espacio “cercano” donde estas ejercen o ven menoscabados sus derechos.

El desarrollo de la ciudadanía ha estado históricamente vinculado a la experiencia de la ciudad y a la participación en un entramado de espacios sociales, organizativos y movilizaciones diversas, que conjuga y expresa los diferentes sentidos abiertos y disponibles a la ciudad (Gustavo Remedi, en “La ciudad latinoamericana S.A.”). Las mujeres en América Latina han impulsado activamente los procesos de urbanización de las ciudades “no solamente con la presencia demográfica, sino a través de su participación constante como eficaces gestoras sociales de las necesidades y demandas colectivas, y como productoras del espacio habitable” (Alejandra Massolo, en *Ciudades para convivir*, 2007: 138).

Pero la ciudad tiene otras características, que el derecho a la ciudad de las mujeres tiene que sortear:

Una primera aproximación a ellas es el reconocer que la creciente privatización y la desregulación de los servicios de la ciudad impactan crecientemente en las mujeres, al exigirles más tiempo para suplir la falta de responsabilidad del Estado frente a la niñez o la tercera edad, condicionando y restringiendo sus usos del tiempo.

- Esta desregulación de los servicios y recursos de la ciudad es heterogénea: hay espacios de la ciudad con fácil acceso y abundancia de recursos, y hay otros marcados dramáticamente por su ausencia.
- Ello debilita las dinámicas de cohesión social y produce ciudades espacialmente fracturadas en zonas, clases, culturas diferentes, todo lo cual ha repercutido en una organización espacial de las desigualdades e inequidades, evitando que las personas se vean o se imaginen y piensen como pares.
- Al ser la ciudad un lugar donde vive y convive la gente, es también un lugar donde se relaciona lo privado y lo íntimo, lo público y lo privado:
- Por lo mismo, “la ciudad está atravesada por relaciones de género; tanto en lo público como en lo privado reproduce formas de dominio o, todo lo contrario, permite desenvolverse con autonomía y reconocer la diversidad” (Olavarría, en Falú y Segovia, *Ciudades para convivir*, 2007: 84).

En el caso de las mujeres, hay que tener en cuenta que las ciudades se han construido *ignorando sus necesidades e intereses*. Por ello, la ciudad como espacio construido tampoco es neutral en términos de género, sino que contiene y expresa las relaciones sociales entre mujeres y hombres, marcadas por la dominación y por la resistencia a esa dominación.

Estas relaciones se construyen y se transforman a lo largo del tiempo, pero su modificación hacia contenidos más igualitarios es lenta...

- El acceso desigual a la ciudad implica también un acceso desigual al ejercicio ciudadano.
- Es por ello también un lugar donde las personas, mujeres y hombres, negocian su reconocimiento y renegocian las relaciones de poder en las que están inmersas.
- Por lo mismo, es el lugar donde se constituyen nuevos actores y actoras y se dan los procesos de apropiación y descubrimiento de derechos. Por eso, las ciudades también son

lugares privilegiados de innovación democrática.

Sin embargo, en el caso de las mujeres, las dinámicas más democráticas entre los géneros se ven obstaculizadas por la persistencia de mecanismos de exclusión percibidos como normales, incluso en iniciativas que pretenden ser democráticas e inclusivas.

- En la misma estructura de la ciudad, los patrones tradicionales de feminidad y de masculinidad tienen expresión y soporte espacial (lugares legitimados para/por los hombres y no para/por las mujeres).
- Y, si bien todos los temas, problemas y disputas de la ciudad son también disputas de las mujeres (vivienda, agua, seguridad ciudadana, transporte, contaminación y salud ambiental, participación política en las decisiones que afectan la orientación y dinámicas de las ciudades, etc.), su impacto y posibilidad de acceso es diferenciado, por el peso de las relaciones de género inequitativas, y más aún cuando están cruzadas por otras discriminaciones.

Las ciudades latinoamericanas son generalmente violentas. La existencia del conflicto no es el problema, pues todo conflicto es un impulso a reconocer otras miradas, recuperar otras voces, deconstruir relaciones de poder. Sin embargo, la violencia urbana —multifacética, multidimensional y compleja— es producto de relaciones sociales inequitativas y, generalmente, de falta de voluntad estratégica para cambiarlas.

- Las ciudades se han vuelto más violentas y la violencia se ha hecho más visible.
- A esta visibilidad ha contribuido la existencia de muchos más actores sociales pugnando por el acceso a la ciudad / espacio público, evidenciando una pluralidad de causas y de experiencias y vivencias de la violencia.
- Su mayor visibilidad ha generado lentamente un marco institucional múltiple y un conjunto de instituciones privadas y públicas, actuando sobre ella: gobiernos nacionales, gobiernos locales, organizaciones de mujeres, organizaciones

de derechos humanos, etcétera, dando origen a cambios importantes en los contenidos de la seguridad ciudadana.

Pero la seguridad es un concepto en disputa, dados su orientación y alcances. Hay demandas múltiples de seguridad, incluso antagónicas (reducir la propiedad privada a la defensa de privilegios territoriales, o la defensa de la propiedad privada a las condiciones de seguridad para las inversiones, sin considerar las [in] seguridades de las ciudadanías).

De aquí la importancia de acercarse al concepto y ejercicio de la seguridad en los espacios públicos urbanos de manera más acorde con la orientación democrática.³⁰

Considerar la violencia urbana como “*abuso de poder*” contra personas o grupos abre una mirada diferente para la definición misma del contenido de seguridad, porque coloca sobre el tapete asuntos de derechos humanos y derechos ciudadanos.

- Esta concepción de abuso de poder coloca el asunto de “conflictividad” en el centro, abriendo espacio para luchas democráticas en contra de apropiaciones ilegítimas y en estrategias de ocupación más democrática del espacio.

Las situaciones de inseguridad expresan un “*abandono social*” frente a las carencias en todos los temas y experiencias de la ciudad.

Las políticas de seguridad, para ser inclusivas, requieren incorporar las diversas relaciones que viven los sujetos sociales, la forma específica en que estas carencias y abandono social los impactan en razón del género, la raza, clase / sectores sociales, etnia, edad, orientación sexual.

La lucha contra la inseguridad se orienta a poner fin a este abandono, logrando una seguridad que lleve a las personas a sen-

30. Y, desde esa perspectiva, parafraseando a Nancy Fraser, preguntarnos qué diferencias merecen reconocimiento en lo público y cuáles debe ser consideradas asuntos particulares o antidemocráticos.

tirse libres de temor y de necesidad: lo que se denomina “seguridad humana”, en contraposición a “seguridad policial”.

Para que una mujer se sienta segura, requiere de recursos que la empoderen y de un espacio público y una ciudad segura que se lo permitan. Por ello, una política de seguridad ciudadana eficiente debe permitir, impulsar y construir el empoderamiento de las mujeres, así como una ciudad que, tanto en los espacios públicos como en los privados, sea amigable para ellas.

Sin embargo, para que ello se dé, es necesario recalificar el contenido y orientación del concepto “seguridad ciudadana”, incorporando otras dimensiones que recuperen las experiencias vividas por las mujeres. La seguridad ciudadana ha sido entendida como *seguridad en el espacio público, manteniendo la invisibilidad de lo privado*, por considerar que lo que allí ocurre no es sujeto de responsabilidad pública y política.

- Excluir lo privado de la dinámica seguridad/inseguridad lleva a una particular construcción de la noción de inseguridad ciudadana, que arrastra la percepción según la cual el espacio privado es no solo armónico y libre de violencia, sino que no tiene incidencia en, ni interrelación con el espacio público.
- Asimismo, se perciben como “irracionales” los imaginarios de temor que desarrollan más fuertemente las mujeres: los que las lleva a experimentar un temor.
- Esta percepción oscurece el hecho de que los asuntos de seguridad/inseguridad están entrelazados tanto con las condiciones como con los imaginarios que las personas desarrollan en relación con su entorno y en los procesos de convivencia social. La invisibilidad de lo que acontece en el espacio privado y sus conexiones con el espacio público “marcan” el horizonte referencial de las mujeres.

En esta sensación subjetiva de temor pesa no solo la realidad contingente, sino las experiencias subjetivas frente a amenazas y

restricciones e interacciones tenidas históricamente en el espacio público.

- El género mismo es un “predictor” de temor, porque el riesgo de ser víctimas se relaciona con la subordinación histórica y persistente, producto de las relaciones desiguales entre los sexos y el peso de una socialización cargada de distorsiones de género, que transmiten instituciones como la familia, la iglesia o la educación.
- La inseguridad femenina es preexistente; es más una expectativa de comportamiento, transmitida de madres a hijas.
- También en la inseguridad de las mujeres juega el *impacto “vicario”* de los delitos cometidos contra otras mujeres, que ponen una y otra vez en evidencia que eso mismo le puede pasar a cualquier mujer. En este proceso, el cuerpo aparece como receptáculo de la potencial victimización. Es así un temor no individual, sino compartido como construcción social y cultural.

La construcción social de la inseguridad lleva a que las mujeres “abandonen” el espacio público, debilitando círculos sociales y sentido de comunidad, perdiendo así la posibilidad de incursionar en los espacios de interacción social, lugares donde se construyen identidades colectivas.

¿Soluciones posibles?

Las ciudades se construyen también *a través de los imaginarios*, y estos *han sido hegemónicamente masculinos*. Por ello, necesitamos ciudades imaginadas por mujeres, porque las actuales las excluyen y las violentan.

Una ciudad imaginada por mujeres está sustentada en la búsqueda de relaciones más equitativas entre los géneros, un diseño amigable que considere sus ritmos, sus tiempos, sus usos y sus formas de apropiación.

Como expresa Massolo en *Ciudades para convivir*, “la perspectiva de género aplicada a la ciudad significa mucho más que tomar en cuenta a las mujeres y reconocer su existencia; implica detectar y analizar las diferencias (no biológicas, sino sociales y culturales) entre hombres y mujeres, así como las relaciones de poder entre los géneros. Es una forma distinta de mirar y pensar los procesos sociales, las necesidades y demandas, los objetivos de la planificación del desarrollo urbano” (pp. 138-139). Una ciudad amigable “*cuestiona que la ciudad sea pensada y organizada a la medida del hombre*” y *pretende cambios que permitan una buena vida a las mujeres, en una ciudad y sociedad más justa y equitativa*” (p. 139).

En ese sentido, *más que opresivas o liberadoras para las mujeres, las ciudades requieren ser vistas como espacios de complejas y variadas presiones y posibilidades para el “encarnamiento del género”* en contextos específicos.

Insisto: para que una mujer se sienta segura, *requiere recursos que la empoderen y un espacio público y una ciudad segura que se lo permitan*. De aquí que, además de lo dicho, *una pregunta central* en relación con seguridad ciudadana es, ¿cómo enfrentarla de tal forma que construya más ciudadanía, más heterogeneidad, más convivencia, y no más “protección”? (Foro 23 enero). Es necesario un concepto de seguridad que no se restrinja a la protección de las personas y sus bienes, sino *que genere condiciones para “el uso de la libertad de ciudadanos y ciudadanas”*.

Para ello, son muchas las dimensiones e instancias que se conjugan. Un aspecto fundamental es la *modificación de los paradigmas* y conceptos sobre las mujeres y las relaciones de género, *superando la percepción de la mujer como víctima y vulnerable para ubicarla como sujeto de derechos ciudadanos*.

Implica, también, un cambio en *lo jurídico*, configurándolo a la luz de la perspectiva de género y de la geografía de género, con una legislación que garantice sus derechos y operadores de justicia que asuman y visibilicen a las mujeres como sujetos jurídicos plenos, con la consiguiente consideración de sus derechos

humanos inalienables (Analía Aucía, en Falú y Segovia, *Ciudades para convivir*, 2007: 171).

Si la ciudad es el espacio contenedor de la acción ciudadana, es también el espacio *donde las mujeres construyen su derecho a la ciudad, donde lo descubren y donde lo ejercen en condiciones democráticas*. Una mujer que no sale de noche porque las calles no están iluminadas, cuando estas están mejor iluminadas descubre el goce de su derecho al libre tránsito por una ciudad más segura. Un ejemplo evidente de este proceso es la aplicación del presupuesto participativo en la histórica Villa el Salvador en Perú. Mientras los hombres querían canchas de fútbol, las mujeres exigían parques y alumbrado público.

Como dice Silvana Pizano, la ciudad tiene lenguajes, produce signos. Por eso seguramente nos habla de lugares prohibidos y lugares no prohibidos; nos habla de una *“ciudad escondida”, aquella a donde no podemos ir, por ser insegura, oscura, mal intencionada con la ciudadanía de las mujeres*. Aquella que hay que cuestionar, romper sus límites, traer a la vida sana de la ciudad, con otros diseños espaciales, y ya no como dispositivos de control y exclusión social de las mujeres, e incluso de los hombres según pertenencias de clase, raza, etnia, sexualidades disidentes, etcétera.

Finalmente, para las mujeres, el derecho a la ciudad es también el derecho de los cuerpos, que son también portadores de ciudadanía: del derecho a una vida libre de violencia, al acceso a los recursos de la ciudad, a la posibilidad de trabajos que no agoten sus energías corporales, a espacios de recreación y placer, a la construcción de una *“economía del cuidado”* que responsabilice a las autoridades de la ciudad, a los hombres y a las mismas mujeres por el bienestar de los diversos tipos de familia, etcétera.

¿Qui té dret a la ciutat? Por, cos i la dicotomia entre espai públic i espai privat

Maria Rodó de Zárate
**(Grup de Recerca de Geografia
i Gènere, Universitat Autònoma
de Barcelona)**

La manera com les ciutats estan pensades, dissenyades i construïdes respon a les relacions socials existents en el context. Les estructures dels espais s'interrelacionen amb les estructures socials, de manera que, si la nostra societat és capitalista, patriarcal, racista i adultista, hem d'esperar que les ciutats estiguin pensades per al benefici del capital, dissenyades sobre la base d'un model androcèntric, que privilegia la supremacia blanca i satisfà les necessitats de les persones adultes per sobre de les de la infància, la joventut i la vellesa.

En una ciutat com Barcelona, amb relació al capitalisme, la segregació per barris sobre la base de la renda o l'ocupació de l'espai públic per al benefici econòmic en són un clar exemple. Aquí, hi podríem introduir la qüestió de l'habitatge i pensar a quins interessos respon el preu de lloguer actual o el turisme massiu. Amb referència al racisme, la segregació per barris és també evident, com ho és el control policial o l'estigmatització a determinats col·lectius. Quant a l'edat, l'adultificació dels espais públics es pot veure clarament en el disseny dels espais: els únics llocs per a criatures són parcs tancats en algunes places, i regulacions com les ordenances del "civisme" s'encarreguen de penalitzar pràctiques com ara jugar a pilota, beure al carrer o fer-hi activitats no regulades.

La ciutat androcèntrica

Pel que fa al gènere, la perspectiva androcèntrica en la construcció de les ciutats es veu clarament en qüestions com la centralitat del treball productiu per sobre del reproductiu o de cures. La ciutat gira a l'entorn d'un usuari home, blanc, de classe mitjana, amb plenes capacitats físiques i intel·lectuals i en edat productiva. Les seves necessitats són les que el transport públic, els equipaments i el disseny urbà intentaran satisfer. Però hi ha moltes persones que en queden fora.

En són un exemple els plans de mobilitat. En diverses investigacions s'ha constatat que dones i homes tenen mobilitats diferents i fan un ús diferenciat del transport públic i privat. Les dones, per exemple, acostumen a fer més quantitats de recorreguts i de menys distància, com en ziga-zaga: de casa a l'escola a portar les criatures, de l'escola a la feina, de la feina al supermercat, del supermercat a l'escola, i de l'escola a casa. En canvi, els desplaçaments dels homes acostumen a ser pendulars: de casa a la feina, i de la feina a casa. Els desplaçaments de les dones, que utilitzen més el transport públic, els permeten un contacte amb l'entorn molt proper i intens. Si pensem, però, en com s'organitza la tarifació a Barcelona, ¿en qui s'està pensant que beneficiarà una T-10? Si has de fer dos viatges al dia (anar i tornar de la feina), ja és un cost elevadíssim, però pot ser assumible. Ara bé, si has de fer-ne quatre, o sis, ¿té sentit picar per cada desplaçament? ¿Podríem pensar en formes de tarifació que s'adeqüessin més a la mobilitat múltiple i de proximitat?

També és un factor essencial la manca d'equipaments a les ciutats per a poder desenvolupar amb facilitat el treball de cures. ¿On pot donar el pit, una mare? ¿O canviar uns bolquers sense haver d'entrar en un bar i consumir? Són ben escassos els lavabos públics o els llocs per simplement seure-hi a descansar.

Una altra de les qüestions podria ser les perifèries dormitori o urbanitzacions que es troben en moltes poblacions. Aquestes

zones estan pensades per a anar-hi a dormir; però, ¿i les persones que es queden a casa? ¿Què passa amb persones dependents i les seves cuidadores? ¿I les persones grans i les criatures? Lluny d'equipaments i sense transports, aquests espais poden acabar sent presons per a moltes dones.

La manca d'identificació amb relació al gènere també és un exemple d'aquesta visió androcèntrica. ¿Quants carrers porten noms de dones que no siguin verges, santes o reïnes? ¿En quins espais es reconeixen i recorden gestes que hagin protagonitzat les dones amb els seus treballs i lluites històricament? Les dones som absents simbòlicament en ciutats plenes de símbols fàl·lics; ara bé, els carrers són plens d'imatges de dones: dones en cartells, mig despullades i com a objectes pensats per a atreure el consum cap a uns determinats productes.

La por a l'espai públic

Un dels aspectes fonamentals quan es parla de la ciutat és l'accés que hi tenim, el dret a gaudir-la, a participar-hi i a formar part de la seva construcció. Això és el que s'ha anomenat el *dret a la ciutat*, i les dones hi trobem nombroses barreres. Una de les que més ens limita l'accés als espais és la por.

Qualsevol dona pot explicar quins són els seus itineraris de la por: llocs que intentem evitar quan tornem a casa, carrers pels quals preferim no passar, sortides de metro per les quals no anem mai, places que voregem per un costat concret o zones per les quals passem de pressa, on no ens paràriem a determinades hores a fer una trucada o xerrar amb una amiga. Per aquests llocs, potser hi passarem de dia, de nit si anem acompanyades o en grup, o quan són festes i estan plens de gent. Sigui com sigui, el nostre accés a la ciutat està condicionat per la por que tenim i per com la gestionem. La por limita el nostre gaudi de la ciutat i ens condiciona allò que hi fem, amb qui ho fem i com ens hi sentim.

Les característiques dels espais públics hi tenen un paper

important: la llum, el manteniment, l'estructura mateixa dels carrers (estrets, amb matolls, sense trencalls), el tipus de persones que s'hi concentren, les activitats que s'hi duen a terme, el tipus de locals que hi ha i els usos que s'hi donen. Aquestes característiques condicionen com ens hi sentim, però l'origen de la por va molt més enllà de les característiques físiques dels espais.

Les dones patim diversos tipus d'agressions als espais públics. Agressions físiques, agressions verbals, intimidacions, tocaments. La sexualització dels nostres cossos ens posa en una situació constant de vulnerabilitat: sentim que en qualsevol moment podem ser víctimes d'una agressió sexual. Els comentaris per part d'homes poden ser constants i generar un estat d'alerta permanent. Aquest estat d'alerta ha de ser considerat per si mateix una opressió. Hi ha persones que tenen el privilegi d'anar pels carrers de la seva ciutat amb tranquil·litat, gaudint de la calma de la nit, passejant en solitud. I n'hi ha d'altres que hem de viure els nostres carrers amb por, o en alerta, pendents i controlant el nostre entorn, retenint qualsevol senyal possible de perill, per estar preparades, per prevenir-ho. Aquesta por ens recorda constantment que som vulnerables, que podem ser agredides, que estem una posició d'inferioritat.

Aquest estat d'alerta, si bé per si mateix és una opressió, també és una eina per a cuidar-nos a nosaltres mateixes. Saber analitzar el nostre entorn, conèixer els nostres carrers, detectar perills amb astúcia, saber defensar-nos, és una manera de protegir-nos. Una autoprotecció, sí, de la qual hauríem de poder prescindir per poder gaudir de les nostres ciutats lliurement; però també és un coneixement que tenim.

I a casa, ¿qui té por?

La pregunta que ens hem de fer és, ¿per què tenim por, les dones, als espais públics si la major part de violències que patim són en espais privats i per part de persones conegudes? Marits, parelles,

amants, familiars, amics... Els assassinats de dones i les agressions sexuals són, de forma majoritària, comesos en entorns domèstics i per homes molt propers. Però, ¿qui té por a casa?

Quan es parla sobre la por a l'espai públic, en general es fa referència al carrer com un lloc perillós per a les dones, i a la casa com el refugi, el lloc de seguretat al qual arribem. Aquesta visió no s'adequa a la realitat. Reproduir la idea que les llars són llocs segurs, i els carrers, perillosos té dues conseqüències: en primer lloc, un augment de la por i el malestar de les dones als espais públics, i això els limita l'accés a la ciutat i els en restringeix l'ús. En segon lloc, deixa les dones sense eines per a identificar possibles violències en l'espai domèstic, tot fent-les més vulnerables a agressions.

La meva àvia sempre em recordava que havia de vigilar al carrer. Quan era una nena, em deia que, quan anés sola, anés pel mig de la vorera: ni a prop dels cotxes, perquè em podien atropellar, ni a prop dels edificis, perquè em podien raptar tibant-me des de dins d'una casa. Una visió del carrer com a lloc perillós, pel qual s'ha d'anar amb atenció, fent uns càlculs complexos per evitar el perill. La meva mare també em recomanava, d'adolescent, que tornés a casa acompanyada, que no vingués sola de nit i que anés de pressa. En canvi, mai ningú no em va dir que a casa un tiet, un amic del meu avi o un parent llunyà podia abusar de mi. Mai no em van donar cap eina per a identificar un possible abús com a nena. Tampoc no em van dir què era un senyal de violència dins la parella, o com gestionar les relacions sexuals des del consentiment. Ni ho feien a casa meva, ni a casa de cap de les meves amigues. Ni segurament ho fem ara com a mares, ni educadores, ni servidores públiques.

La por té gènere, i aquesta por és una part fonamental de la nostra socialització com a dones. Se'ns ensenya a sentir-nos vulnerables en un espai que no ens pertany, el públic. Se'ns posa la por al cos, una por que limita i restringeix els nostres moviments i la nostra llibertat a la ciutat. Però és una por que invisibilitza les

violències masclistes quotidianes que es donen en altres espais. No tenim eines per a identificar-les, i, com que no existeixen, tampoc no les denunciem ni les podem combatre. La por és també una manifestació de l'opressió de gènere i una forma de control sobre els nostres cossos.

¿Com fem possible el dret a la ciutat?

Per a caminar cap a una ciutat en què les dones puguem gaudir-la i viure-la en llibertat, és fonamental que hi pensem de maneres més complexes. En primer lloc, cal concebre les emocions com a indicadors de desigualtat. La renda, l'esperança de vida i el nivell educatiu són indicadors útils per a valorar les desigualtats, però no són suficients per a veure determinades formes d'opressió. La por, l'estat d'alerta, l'angoixa i el control són emocions vinculades a posicions de subordinació que cal que es facin visibles per a pensar en ciutats per a tothom. ¿Qui té dret a sentir-se a gust a la seva ciutat? ¿Qui la viu sense por i en llibertat?

Una altra de les qüestions és tenir en compte la diversitat d'experiències. Homes i dones poden tenir vivències ben diferents a la ciutat, però entre els homes n'hi haurà d'adults, de blancs, de musulmans, en cadira de rodes i de classe alta. I tot això barrejat. També és clau la perspectiva interseccional, la consideració de múltiples eixos d'estructuració social com el gènere, la classe, l'etnicitat, l'edat, l'orientació sexual, la diversitat funcional o la religió. No es pot perdre de vista que les experiències de la por no seran les mateixes si la dona és transsexual, lesbiana, vella o gitana. Tampoc si viu en un barri perifèric o es pot permetre tornar a casa amb taxi. Per tant, considerar la diversitat i la intersecció és també fonamental per a pensar en ciutats per a totes.

Una altra de les qüestions centrals per a pensar en les ciutats vivibles és tenir clar que les ciutats també són els pisos, les cases, les llars. Segurament, si ajuntem tots els menjadors i cuines de

tots els pisos de la ciutat de Barcelona, ocupen més quilòmetres quadrats que totes les places juntes. Però, quan pensem en fer ciutats, normalment pensem en els espais públics. Com s'ha vist en la qüestió de la por, els espais privats han de considerar-se com a polítics, com a constitutius de les ciutats, perquè només així els podrem considerar com a espais de relacions socials, de conflicte, de lluites, i també de benestars. Pensar què passa a les llars quan pensem què passa a les ciutats, és necessari per si mateix, però també ens pot ajudar a entendre què passa als espais públics: lesbianes que no poden mostrar-se afecte al carrer, no pas per restriccions de l'espai públic, sinó perquè s'han d'amagar dels seus familiars; joves que passen el dia al carrer per la violència que reben a casa; dones que no fan ús de la ciutat perquè les seves parelles no les deixen sortir de casa; homes grans que no trepitgen la plaça perquè no poden baixar escales. Qui hi ha i qui no hi ha al carrer i què hi fa, moltes vegades té més a veure amb restriccions provinents de l'àmbit privat més que amb el que passa al carrer mateix.

I si els espais privats fan ciutat, els nostres cossos, també. Considerar els cossos com a llocs ha estat una de les contribucions de les geògrafes feministes; i en aquest cas ens mostra com la por, l'assetjament sexual o les intimidacions que patim als espais públics s'inscriuen sobre els nostres cossos. Els nostres cossos, que reben aquestes violències però que també s'hi rebel·len. Manifestacions com la nocturna a Barcelona amb lemes com "La nit és nostra" són un exemple de com l'ocupació de l'espai públic per part de dones, lesbianes i trans modifica les relacions, els comportaments i les representacions sobre nosaltres. Moments d'empoderament que mostren també que juntes no tenim por. I que també ens sabem defensar, tot i les agressions constants que patim.

Cal treballar alhora per transformar els espais i les relacions socials. Canviar les estructures de les ciutats i les relacions que s'hi donen. Les experiències i els coneixements de les dones po-

den aportar molt a aquest debat, tant per l'expertesa que tenen en la seva vida quotidiana com per les propostes de canvi que s'han desenvolupat en el si dels feminismes des de fa dècades. Valorar aquests aprenentatges és, doncs, el primer pas per a construir ciutats vivibles.

Aprentatges cap a la transformació d'una ciutat vivible

Col·lectiu Punt 6

(Marta Fonseca, Roser

Casanovas, Blanca Valdivia,

Sara Ortiz i Adriana Ciocchetto)

colectivopunto6@gmail.com - punt6.org

Introducció a la ciutat cuidadora

Des del Col·lectiu Punt 6, defensem l'urbanisme feminista per posar la vida quotidiana de les persones al centre de les transformacions dels nostres entorns. Això vol dir reconèixer i valorar les diferents esferes que componen la vida de les persones i els treballs necessaris que fem pel sosteniment de la vida individual i comunitària. I alhora visibilitzar el paper que les dones tenim com a constructores de ciutat i el coneixement acumulat per la nostra doble i triple presència en el treball: productiu, reproductiu i comunitari.

La nostra proposta com a feministes reivindica la importància social de les cures, no pas per perpetuar l'assumpció d'aquestes per les dones, sinó per fer conscient a tothom que totes les persones som dependents d'altres persones i de l'entorn on vivim i que, per tant, les tasques de cura no han de ser responsabilitat exclusiva de les dones i han de passar a ser responsabilitat social, pública i col·lectiva. Per tant, la nostra proposta és lluitar contra la producció d'espais que responguin a interessos capitalistes i patriarcals, i treballar per una ciutat de la cura que posi al centre de les decisions urbanes la vida de les persones, en la seva diversitat de cossos, identitats i experiències. I, per con-

següent, que els espais i entorns s'adaptin a les necessitats de les persones, i no que les persones s'hagin d'adaptar a les condicions dels espais.

Aquest nou paradigma urbà es concreta en el model de la ciutat cuidadora, és a dir, en una forma de proporcionar entorns que ens cuidin, que cuidin el nostre entorn, que ens deixin cuidar-nos i ens permetin cuidar altres persones.

Un entorn que et cuida té espais públics que transmeten una percepció de seguretat perquè estan ben senyalitzats i il·luminats, hi ha gent al voltant que pot ajudar-te, són visibles, vitals, i promouen el suport mutu, per la qual cosa qualsevol persona pot caminar tranquil·la pel carrer a qualsevol hora del dia sense por que l'assetgin o l'agredeixin.

Pel que fa a aquest concepte, no hi ha un control dels vehicles motoritzats que produeixen alts índexs de contaminació, accidents i inseguretat vial per a moltes persones, especialment gent gran i criatures. Una ciutat que et cuida prioritza una xarxa de transport públic accessible, físicament i econòmicament, que connecta amb una àmplia xarxa per a les persones, i amb diferents espais (productius, reproductius, espais d'oci, esport, etc.) en una gran varietat de franges horàries, amb espais d'espera segurs i sense obligar-te a invertir una part considerable de la teva jornada a desplaçar-te.

Un entorn que et cuida no permet que les veïnes siguin expulsades dels seus barris per contractes de lloguer abusius, per l'especulació i per les regulacions que només vetllen per protegir la propietat privada, sinó que permet accedir a un habitatge digne en condicions econòmiques justes i promou diferents models d'habitar més enllà de la convivència de la família nuclear heteropatriarcal.

Un paradigma urbà que té en compte la diversitat i les cures assumeix que les persones som funcionalment diverses, que de vegades estem malaltes, que tenim dolors crònics i que passem per diferents etapes en el cicle vital que fan que no ens trobem

bé amb uns ritmes i uns nivells de productivitat imposats i que generen frustracions i pors i minven la nostra autonomia a l'hora de gaudir la ciutat.

La ciutat que cuida el nostre entorn no consumeix recursos territorials, energètics i ambientals sense límit. Intenta minimitzar els residus que produeix i promou accions per a netejar l'aire que ens contamina i l'aigua de la ciutat. Impulsa estratègies per a l'aprofitament dels recursos existents, per exemple utilitzant equipaments i espais infrautilitzats i prioritant la rehabilitació d'edificis i espais davant de la taula rasa, tan freqüent en l'urbanisme més convencional. Fomenta la distribució equitativa de serveis, equipaments i comerços de proximitat als diferents barris, la qual cosa dona lloc a recorreguts útils i minimitza l'ús del vehicle privat. La ciutat que es preocupa pel nostre entorn construeix corredors verds i desenvolupa estratègies per recuperar la flora i la fauna autòctones.

Una ciutat que et deixa cuidar-te et proporciona espais equipats per a l'oci, la diversitat de pràctiques esportives, a més d'afavorir les relacions interpersonals en espais públics exteriors o coberts de les inclemències meteorològiques, per a poder estar-s'hi i assegurar, xerrar i relacionar-se sense que les activitats hagin d'estar intervingudes per cap activitat comercial. Aquests entorns també ofereixen espais per a la participació política sense que estigui instrumentalitzada pels ens polítics.

Així mateix, una ciutat cuidadora et permet cuidar, ja que et proporciona el suport físic necessari per al desenvolupament de totes les tasques de les cures: des d'anar a comprar fins a portar infants al col·legi, acompanyar persones malaltes al centre de salut, etcètera. Aquest suport físic es concreta en espais públics amb jocs infantils per a diferents edats, amb fonts, banys públics, vegetació, ombra, bancs i taules i altres elements, així com amb equipaments i serveis propers que donin suport a les activitats. La ciutat cuidadora facilita l'autonomia de les persones dependents i, a més, permet conciliar les diferents esferes de la vida quotidiana.

Experiències per a l'aprenentatge

Incloure la complexitat de la vida quotidiana de les persones com a informació bàsica per realitzar un projecte urbà, requereix la recerca d'eines transversals i inclusives que tinguin en compte la seva diversitat amb relació a molts aspectes: els rols de gènere, l'origen, l'edat, la diversitat funcional, la identitat de sexe i gènere, etcètera.

Per això, considerem que la participació individual i col·lectiva és fonamental per a aportar dades rellevants per a transformar els programes de necessitats de qualsevol projecte urbà. Volem exemplificar les aportacions de la participació a través de dos projectes, en els quals hem pogut participar, que incideixen en escales i objectius particulars dels projectes urbans, i d'una tercera iniciativa, que coneixem de prop, d'un grup de dones que també treballen per la transformació del lloc on viuen.

El primer projecte consisteix en la incorporació de la perspectiva de gènere en el disseny d'un camí escolar per ampliar els objectius, el programa i les persones que el defineixen, amb la *participació ampliada de la comunitat educativa*, perquè la mobilitat no només depèn del traçat i la senyalització, sinó que té a veure amb la percepció de seguretat, el foment de l'autonomia de nenes i nens i la dedicació de temps de les persones cuidadores. A més, pot promoure bons hàbits per a col·laborar amb la definició d'una ciutat vivible.

La segona iniciativa promou *la participació interseccional* per recollir les perspectives diverses de les persones que viuen a l'entorn d'un mercat i el gaudeixen. Això vol dir donar veu a tothom en els seus espais de debat i en condicions adients per a recollir les seves expectatives i la seva experiència. Tot plegat, amb l'objectiu fonamental d'exposar i valorar les necessitats de manera transversal per la definició de les accions i qualitats que milloraran les relacions amb el mercat en l'àmbit de la vida quotidiana de les persones en el barri de Sant Antoni a Barcelona.

I el tercer exemple és un grup de dones autorganitzat que treballen *transversalment* per descriure les problemàtiques, trobar eines per exposar-les i desenvolupar accions per incidir en la transformació física i social del seu entorn.

Castelldefels: camí escolar

Projecte: “Implementació d’un camí escolar a l’escola Margalló”.

Lloc i any: Castelldefels, 2014.

Promotor: Ajuntament de Castelldefels, Oficina del Pla de Barris. Projecte d’intervenció Integral per al Barri de Vista Alegre. Àrees d’Igualtat, Urbanisme i Medi Ambient.

Persones beneficiàries: Nenes i nens de quart, cinquè i sisè de l’escola i la comunitat educativa.

Objectiu: Completar el projecte

de mobilitat amb una anàlisi amb perspectiva de gènere per definir actuacions i extreure criteris que milloren la seva posada en funcionament.

Persones participants: Comunitat educativa.

Aportacions del projecte:

El projecte del camí escolar ve de l’aplicació d’una Llei de barris a Vista Alegre del 2011 i alhora és una actuació del Pla de Mobilitat 2013 de la ciutat. *La proposta participativa ha ampliat la participació a la comunitat educativa en l’àmbit de les xarxes quotidianes del barri, és a dir, que, a més de la dels nens i nenes de quart, cinquè i sisè de l’escola, vol promoure la participació del professorat, les mares i pares i les persones de l’entorn comercial del barri per cercar que s’hi impliquin i així conjuntament treballar els objectius i arribar a proposicions que millorin l’apropiació del camí escolar.*

El projecte es defineix com una eina per millorar la responsabilitat dels temps de cura, l’autonomia de nens i nenes i la

convivència i incrementar l'apropiació dels espais urbans; i també com una llavor en àmbits més amplis, com ara la promoció d'hàbits saludables augmentant l'exercici diari i passiu i la transmissió de criteris de sostenibilitat amb la disminució de l'ús del cotxe.

Aquests objectius tenen en compte que actualment són les dones, les persones que dediquen més temps als treballs de cura (continuen fent el 70% d'aquest treball), i que el camí escolar pot contribuir a disminuir aquesta dedicació. Així mateix, valoren que majoritàriament l'alumnat viu a l'entorn proper de l'escola i que és necessari promoure nexes entre el veïnat i l'ús dels espais públics per millorar la convivència i la seguretat i preparar-lo per al canvi de cicle i de relació amb els espais públics de cara a la seva futura incorporació al món de l'institut. Per últim, aquest programa pot permetre a l'escola debatre i reflexionar sobre com el medi i els hàbits estan estretament lligats a la construcció dels llocs on viure, i fins a quin punt poden ajudar-nos a generar una relació recíproca de cuidar i cuidar-nos.

Alguns dels criteris desenvolupats:

La definició de les xarxes del camí escolar en relació amb els tipus de carrers i d'espais per on travessa, així com d'activitats favorables o no al pas de l'alumnat.

La ubicació dels llocs de trobada, visibles, llegibles i que tinguin el suport de gent amiga.

La ubicació i descripció de la percepció d'(in)seguretat en llocs i situacions específiques per a treballar-hi aspectes físics, de senyalització i d'apropiació dels espais públics.

Els criteris per a trobar col·laboració i descriure actuacions socials entre les persones del comerç amic i del veïnat en general.

La descripció de mecanismes a l'interior de l'aula per a motivar l'ús del camí escolar.

El desenvolupament d'elements per a generar l'apropiació del camí escolar: el dibuix per a identificar el camí, el lema per a convocar, etcètera.

Mercat de Sant Antoni: participació

Projecte: “Omplim de barri el mercat. Decidim els espais d’ús veïnal que hi haurà al nou mercat de Sant Antoni”.

Lloc i any: Barcelona, 2016.

Promotor: Ajuntament de Barcelona. Districte de l’Eixample.

Persones beneficiàries: Totes les persones que viuen el mercat de formes diverses.

Objectiu: Debatre els possibles usos que pot acollir el nou mercat als espais d’ús veïnal interiors i a les places que s’obren a la ciutat.

Persones participants: Les que viuen de maneres diverses a l’entorn del mercat.

Aportacions del projecte:

El projecte de remodelació del mercat es va anar elaborant des de l’any 2009, i en un moment del procés es va decidir restablir el diàleg amb el veïnat per prendre decisions sobre els usos que hi haurien als espais veïnals del nou recinte. Es va fer un procés *participatiu interseccional* amb la infància i l’adolescència, el jove, les dones, la gent gran, les entitats veïnals, les persones comerciants, les persones amb diversitat funcional i amb diversitat d’origen, a més de les que passen pel mercat i el seu entorn eventualment, per incloure la diversitat de maneres com en el passat

l'havien viscut i en el futur el voldran viure, i per promoure la definició de propostes adients a les seves respectives quotidianitats.

Va haver-hi suport polític i tècnic per a anar explicant en cada moment el desenvolupament del projecte i per a obrir espais on promoure i afavorir la participació recollint les expectatives i la formulació de propostes que poguessin fer tornar el mercat a la vida quotidiana del barri de Sant Antoni.

La transformació del mercat ha reservat espais veïnals a l'interior i ha proposat retornar espais públics al barri. Aquest punt de partida ha sigut la garantia per a un procés participatiu vinculant.

Alguns criteris desenvolupats:

Als espais veïnals de l'interior del mercat, les propostes d'ús han estat recollides en tres grans relacions: les que vinculen la salut i l'alimentació; les que proposen activitats complementàries de la vida del barri, i les que demanen activitats de corresponsabilitat amb la societat.

Les primeres estan directament lligades a la finalitat del servei i aprofiten per a promoure'l: la cuina saludable, d'aprofitament, responsable i de proximitat. Les segones serveixen per a ubicar espais de descans i equipats (banys públics, senyalització, manteniment, etc.) i corresponsables amb la cura de la gent gran, la infància i altres persones dependents, així com per a promoure l'aprofitament del menjar i generar ocupació i recuperació dels oficis. I les terceres, per a vincular la vida del barri al mercat i així evitar la turisticació, és a dir, ubicar espais de trobada, culturals i informatius de la vida del barri.

La recuperació dels espais públics exteriors del mercat ha posat sobre la taula les preocupacions per la falta d'espais verds al barri, la necessitat de tenir espais equipats per a fer-hi activitats culturals i/o esportives, i el malestar per la influència dels canvis d'usos que viu la zona amb l'increment del turisme. Per això, es proposa l'habilitació d'espais públics que puguin acollir activitats tranquil·les, intergeneracionals, de descans i trobada, sense consum i equipats per a l'estada.

Barri de la Marina: Taula de Dones

Projecte: “Autodefinició d’una taula participativa de dones al barri”.

Lloc: Barri de la Marina, Barcelona.

Promotor: Diverses entitats de dones que treballen amb dones o amb perspectiva de gènere i feminista.

Persones beneficiàries: Les dones i la comunitat del barri i, per extensió, de la ciutat.

Objectiu: Autoorganitzar-se per posar en evidència els problemes de violència masclista al barri, fer-los visibles i promoure la reflexió i els mecanismes per superar-los.

Persones participants: Les dones que volem treballar per combatre aquest problema.

Aportacions del projecte:

Són un grup, intergeneracional, de dones que viuen i treballen al barri de la Marina. Hi ha participants de divuit a vuitanta-i-tants anys, i això vol dir haver adquirit molta expertesa i una capacitat entenedora molt rellevant. I més quan aquest barri és la sumatòria d’històries paral·leles de nuclis obrers amb dinàmiques diver-

ses. Són una bona pràctica del *treball transversal participatiu* que fan plantejant les problemàtiques, trobant les eines per a exposar-les i desenvolupant accions per a incidir en les transformacions físiques i socials del seu entorn.

Tenen l'objectiu clar de combatre les violències masclistes que es donen al barri.

Participen activament en les accions de cada 25 de novembre; per exemple: han fet un mural reivindicatiu amb noms de dones que han contribuït a transformar la societat; han fet marxes exploratòries per a exposar, identificar i debatre problemàtiques vinculades a la percepció d'(in)seguretat que hi ha al barri; utilitzen tant una obra de teatre com un debat a la plaça principal del barri per promoure el diàleg a l'entorn dels problemes que preocupen; treballen per implicar els instituts d'educació secundària en les seves reflexions, etcètera.

Tenen consciència de la trajectòria del treball invisibilitzat de les dones d'aquests barris que han lluitat per aconseguir uns barris vivibles, i en aquest objectiu volen incloure una vida sense violències ni assetjaments i amb equitat i dret a l'espai públic.

Seguim transformant

Hi ha molts exemples que podríem descriure, arreu del nostre territori, sobre experiències que transformen els nostres entorns en espais que mereixen ser viscuts per totes les persones sense cap tipus de discriminació. Hem escollit només alguns que tenim propers en el temps i per la nostra experiència.

Seguim transformant els nostres entorns en barris i ciutats vivibles posant la vida de les persones al centre.

Territorios olvidados, la memoria colectiva y la simbología del espacio

**Roberta de Carvalho,
Mariela Iglesias i Marta Mariño
(Territoris Oblidats)**

www.territorisoblidats.org

Usualmente, cuando pensamos en las ciudades, la primera imagen que tenemos está vinculada a su materialidad: conjuntos arquitectónicos, patrimonios escultóricos, proyectos paisajísticos. Las fotos imaginarias son casi siempre edificios, calles, plazas, puentes. Sin embargo, la ciudad, como dice John Berger, es una máquina simbólica, espejo de las relaciones con los otros y con el poder. En el mundo urbano, cada partícula física está dotada de significados, identidades y sentidos que, la mayoría de las veces, se nos hacen invisibles, silenciosos, o están en territorios del olvido.

Por otra parte, la ciudad viva está en permanente movimiento. El espacio se transforma gracias a las prácticas de sus habitantes y al sentido que ellos les dan. A su vez, las prácticas de las personas están marcadas por el espacio en el que viven. Captar esta relación bidireccional resulta fundamental para entender las dinámicas urbanas.

De aquí que lo físico y lo simbólico en una ciudad no puedan escindirarse. La dificultad de esto reside en que mientras que una dimensión la reconocemos de inmediato, la otra necesita de un ejercicio de deconstrucción casi arqueológico. Una especie de excavación por las capas de memorias, relatos y símbolos que nos permita reconocer los procesos colectivos de construcción, conflicto y apropiación de la ciudad. La(s) memoria(s) y la(s) simbología(s) del lugar, en sus diversas formas de manifestación, están cargadas de sentidos que se sobreponen y dan forma al espacio

social-urbano do-
tando a la ciudad
de un significado
que va más allá
de su cuerpo físico
y le otorga vida.
Por lo tanto, la
memoria no es
solamente la rela-
ción con el pasa-

do. Es, sobre todo, construcción de identidades.

En el contexto urbanístico, trabajar con la memoria es hacerlo con las identidades (muchas veces en conflicto), con su fortalecimiento y con su permanente relación con el espacio. Se trata de seguir las trazas de personas que pasaron por el lugar, transmitieron sus saberes y, de generación en generación, dotaron de significado el espacio construido de la ciudad. La construcción física adquiere sentido cuando desciframos su simbología y ponemos en valor la memoria colectiva y cotidiana. Las capas de saberes y acciones de la vida cotidiana dejan huellas y generan relaciones entre las personas, permitiendo un diálogo entre la ciudad y quienes la habitan. Por eso, la ciudad se ha de entender siempre desde la diversidad de identidades sociales-urbanas atravesadas por un contexto de relaciones de desigualdad, de género, de clase, etcétera. Acceder a los relatos de la vida cotidiana permite poner luz a esferas opacas y sin reconocimiento. Y, así, descubrir otras formas de apropiaciones y/o expulsiones del espacio.

Por otra parte, la ciudad es el espacio público por excelencia y como tal es portadora de elementos físicos y simbólicos que la convierten en un instrumento de cohesión comunitaria, redistribución social y autoestima colectiva.

Es desde esta perspectiva que en Territoris Oblidats entendemos que el urbanismo puede y debe hacer ciudad sin construir obligatoriamente. Así, trabajamos cada proyecto sobre la idea de

la interrelación entre los espacios urbanos y las prácticas sociales vinculadas y apostamos por una metodología basada en el proceso colectivo. Utilizamos herramientas elaboradas a partir de los saberes comunitarios y cotidianos, el arte y los territorios urbanos, fomentando la justicia de género y el acceso a la información como un bien común.

De esta manera, diseñamos propuestas que fomentan la interacción generacional y cultural en conexión con la necesidad de repensar el diseño urbano y el espacio público para las personas y articulamos proyectos relacionados con la diversidad, la perspectiva de género y el derecho a la ciudad.

A modo de ejemplo, presentamos aquí tres de nuestros proyectos que se basan en apropiación y simbología del espacio urbano en relación a los saberes y la memoria colectiva:

1) **“Baldosas que caminan”**: Un proyecto que se enmarca en las formas de apropiación de la ciudad que hacen los adolescentes en su cotidianeidad.

2) **“Senyalem la memòria”**: Un proceso intergeneracional que, tomando relatos vecinales, generó un dispositivo de señalización física para trasladar los recuerdos y las experiencias de la vida cotidiana del barrio a su actual contexto físico y/o simbólico.

3) **“Ciutat: Territori Domèstic S.A.”**: Desde el triángulo conceptual de violencia, género y trabajo, se trató de un proceso con adolescentes centrado en la valorización del trabajo doméstico y de cuidados y su relación con la economía de la ciudad.

“Baldosas que caminan” (2011-2013)

Impulsores: Territoris Oblidats, EAIA Raval Nord y Serveis Socials Bàsics de Ciutat Vella.

Colaboradores: Districte de Ciutat Vella i Gerència de Qualitat de Vida, Esport i Cultura - Ajuntament de Barcelona, Casal de Barri Folch i Torres y Centre Cívic Drassanes.

El proyecto “Baldosas que caminan” consistió en una serie de acciones vinculadas a la simbología y la apropiación del espacio público en el barrio del Raval (Barcelona) desde la participación proactiva de un grupo de adolescentes. El objetivo era incentivar la adquisición de autonomía personal a través de la interacción con el territorio. La propuesta fue diseñada por

Territoris Oblidats y se integró dentro del Proyecto de Intervención Grupal³¹ impulsado por EAIA Raval Nord del Ayuntamiento de Barcelona, al cual se sumaron con posterioridad los Servicios Sociales Básicos de Ciutat Vella.

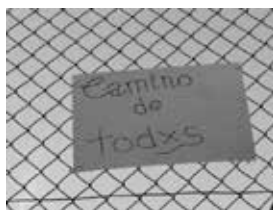
Del año 2011 al 2013, se llevó a cabo el proceso de (re) pensar el espacio público del barrio, sus significados y usos. Se abordaron los espacios vacíos del entorno cotidiano, abandona-

31. El proyecto engloba un conjunto de intervenciones de carácter socioeducativo (sesiones colectivas, talleres, salidas, participación en proyectos comunitarios, etc.) destinadas a adolescentes de trece a diecisiete años, con la finalidad de construir un espacio de encuentro que facilite la reflexión crítica, el diálogo, la elaboración de propuestas de participación activa, el reconocimiento personal, el desarrollo de capacidades de autonomía, los procesos de construcción de una identidad empoderada y una vinculación positiva al territorio.

dos física y simbólicamente. Se intervinó en el solar de la calle Valldonzella junto al CAP del Raval (Barcelona) estimulando la participación activa y creativa del grupo, para que los deseos individuales y las necesidades sociales se visibilizaran a través del diálogo, la reflexión y la crítica constructiva.

En la primera fase, el grupo trabajó una solución de mejora, proyectó sus ideas en una maqueta y realizó intervenciones efímeras en el espacio, exposiciones y presentaciones públicas. Estas acciones se reflejaron en un proyecto urbanístico municipal que rehabilitó el solar de manera semejante a la propuesta presentada, y en la apertura de un camino que también se había imaginado.

Durante la segunda fase, se repensó el espacio construido y su simbología desde la memoria colectiva y la perspectiva de género, y la frase que guió al grupo fue: “Somos diferentes y tenemos los mismos derechos: queremos un camino para todxs”. De esta manera, “Baldosas que caminan” generó un canal de comunicación en el barrio e incorporó el espacio abandonado al tejido de la ciudad. Y a su vez incorporó la práctica artística en relación a valores sociales como la igualdad de género, la participación y el respeto por la diversidad.

“Senyalem a la memòria” (2013-2015)

Impulsors: Territoris Oblidats y Mediateca del Raval (Ravalnet).

Colaboradors: INS Miquel Tarradell, Escola d'Art Massana, Sinapsis Project, Centre d'Arts Santa Mònica, Centre de dia de gent gran Mil·lenari, Ajuntament de Barcelona - Districte Ciutat Vella.

El proyecto “Senyalem a la memòria” se enmarca en la colaboración iniciada en enero de 2013 entre Territoris Oblidats y Mediateca del Raval (Ravalnet). La propuesta consistió en el desarrollo de narraciones a partir del archivo digital *Càpsules de memòria*.³² A partir de estos relatos, se realizó un mapeo de espacios del barrio de Raval y se propusieron dispositivos de señalización física para estos recuerdos en el actual contexto físico y simbólico. De esta manera, fenómenos como migraciones, desplazamientos,

32. Càpsules de la memòria: mediateca.ravalnet.org/capsules/capsules-de-memoria.

lugares de paso, gentrificación y transformaciones urbanísticas fueron recogidas en *Càpsules de memòria* que “Senyalem la memòria” situó en el espacio público para generar nuevas reacciones y discursos.

“Senyalem la Memòria” contó con la participación del alumnado de la escuela de arte Massana y el INS Miquel Tarradell. Con el INS Miquel Tarradell, se analizaron las relaciones ciudadanas existentes en el barrio del Raval, la memoria y el sentimiento de pertinencia del barrio. El desarrollo del proyecto en la Massana estuvo vinculado con el proyecto “MicroRavals”³³ que se realizaba en el Centre d’Arts Santa Mònica durante el año 2015.

En paralelo al proceso de los talleres, el grupo de la Mediateca del Raval trabajó en el relato de los espacios, estableciendo un vínculo entre los vídeos seleccionados, la memoria colectiva y el espacio señalado en el barrio a través del mapa en línea.

“La Fresca” fue la propuesta final consensuada entre todas las personas participantes. Consistió en la implantación de sillas en la calle, a las que se le daba una nueva función y sentido. Las sillas se transformaron en dispositivos de señalización e invitaban a un recorrido por las historias

33. microravals.wordpress.com/category/massana-senyalem.

del pasado del Raval. Una vez que las sillas “desaparecieron” del espacio, sus sombras se quedaron impresas en el suelo, recreadas con papel, como símbolos de que un día algo pasó en ese espacio. Con esa intervención se intentó dar visibilidad a la memoria colectiva y relacionarla con el espacio público del barrio.

“Ciutat: Territori Domèstic S.A.” (2016-actualidad)

Impulsa: Territoris Oblidats.

Colabora: La primera fase del proyecto fue desarrollada en el marco del programa Interfícies, Centre d'Arts Santa Mònica.

¿Cómo el trabajo doméstico traspasa las paredes del espacio privado para incorporarse como trabajo asalariado al ámbito público? ¿Qué tratamiento reciben los saberes adquiridos en el trabajo doméstico por parte de la economía de mercado? ¿Cómo son las condiciones laborales en que se realiza? ¿Dónde y quiénes lo desarrolla? ¿Cómo se relaciona con la vida de la ciudad?

Estas son las preguntas orientadoras del proyecto “Ciutat: Territori Domèstic S.A.”. Nos interesa concentrarnos en las condiciones que arrastra históricamente el trabajo doméstico y las formas que toma en la ciudad bajo la economía de mercado.

Nos acercamos entonces a la precarización y explotación de muchas mujeres y la desvalorización de los saberes tanto en el ámbito doméstico como en sectores pujantes de la economía de la ciudad como lo

son el turismo y la cultura. En esta primera parte trabajamos con dos grupos de cuarto de ESO del Instituto Miquel Tarradell, con quienes exploramos durante tres meses el triángulo de violencia, trabajo y género, centrándonos en el rol fundamental que tienen los trabajos de cuidados tanto en el hogar como en el conjunto de la ciudad. El proceso de profundización sobre el tema se realizó con actividades lúdicas, lecturas, entrevistas e intervenciones artísticas diseñadas por los mismos estudiantes.

Por otra parte, para llegar a otros contextos y colectivos de la ciudad de Barcelona y del área metropolitana, se creó un dispositivo expositivo que circulará por diferentes espacios de arte y socioculturales. Desde esta práctica artística itinerante, se pretende que la exposición sea un disparador de discusiones y reflexiones con actividades vinculadas según el perfil de los colectivos que forman parte de los espacios de exposición. En este caso, utilizamos el arte como un vehículo de reflexión lúdica y transformadora, en el que el dispositivo es un canal de información y soporte móvil de las ideas y conceptos trabajados. Ligero y provocador al mismo tiempo, nos permitirá abrir el debate público y generar reflexiones, de manera permeable y facilitadora. Además, las personas participantes podrán aportar su mirada y su experiencia desde intervenciones plásticas en el espacio de la actividad y/o en el mismo dispositivo, que también tendrá la función de archivero de las experiencias que se generen a su paso.

¿Cómo vivir juntxs en un mundo urbano cada vez más complejo?

Finalmente, compartir la pregunta que nos mueve, que es el cómo vivir juntxs en un mundo urbano cada vez más complejo.

Un camino para acercarnos es reconocer que la multiplicidad de relatos genera ciudadanía. La ciudadanía es una condición que nace de un vínculo, que necesita del reconocimiento del otro. La ciudad y cada pequeña intervención puede ser ese espacio de ciudadanía que necesita renovarse cada vez buscando la manera de incluir lo excluido.

Generar espacios de pertenencia al barrio y a la ciudad que se habita, hace que las personas pasen de una condición individual a una colectiva, a un estado de ciudadanía.

Relatoria: “¿Què és la ciutat vivible?”

Relatoria del taller “Ciutats vivibles” desenvolupat a Ca la Dona el 4 de febrer del 2017.

Dinamitzen: Montse Benito Soriano i Betlem Cañizar Bel, del projecte “Ciutats vivibles”.

Assistents: Hortensia, Montse, Marta, Carolina, Sofia, Laia, Mireia, Merche, Trini, Encarna, Sylvianne, Elena, Krysten, Àngels, Carolina, Rosa, Maria, Nico, Roser, Felisa, Soco, Irene, Esperança, Mercè, Montse i Betlem.

El primer dels tallers del projecte, el vam poder gaudir a l'espai feminista.³⁴ Hi vam ser una trentena de feministes, la majoria activistes de col·lectius diversos, també veïnals.

És un espai dels feminismes, no mixt, que existeix des de ja fa més de trenta anys. És una casa que ha estat pionera en el treball des de les diversitats dels feminismes, on s'ha intentat interrelacionar sensibilitats i formes de fer diferents. Escollir aquest espai per a desenvolupar-hi el taller era, per tant, completament significatiu per als objectius del nostre projecte.

El treball que es va plantejar tenia com a punt de partida les perspectives feministes a l'entorn de *la centralitat de la vida*,

34. www.caladona.org.

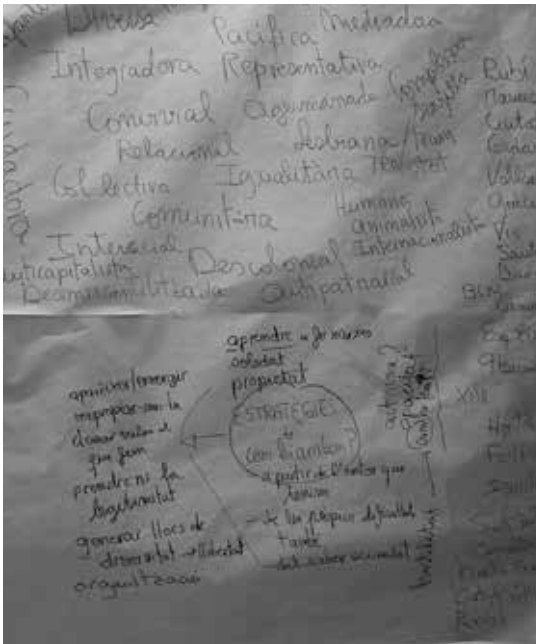
la llibertat de ser i fer, la interseccionalitat o la màxima que diu que tot el que és personal és polític. En el taller es volia aplegar dones que, amb aquesta base, vinguessin de l'activisme feminista a barris i a la comunitat, de l'activisme de les professionals de l'urbanisme, la geografia o l'arquitectura, i dels moviments socials en general.

Veníem de Barcelona (*Ciutat Vella, Vallcarca, Gràcia, Sants, Baix Guinardó, Canyelles, l'Esquerra de l'Eixample, Nou Barris, Horta, Fortpienc, Sant Antoni, la Dreta de l'Eixample i el Raval*), i també de *Rubí, Cerdanyola del Vallès, Manresa, Vic, Igualada i Cornellà de Llobregat*. Això ens va ajudar a tenir una visió força àmplia de diferents tipus de llocs (in)vivibles en els quals passem els dies.

Els continguts que es van generar en aquest taller ens van donar elements per a situar part del treball de "Ciutats vivibles" i poder situar el que volíem fer als barris. També ens va permetre

que els vincles a l'entorn del projecte anessin prenent forma, per poder-se desenvolupar després a Sants, el Poblenou o Nou Barris.

Vam iniciar el taller abocant, entre totes, paraules que dibuixessin la ciutat desitjada. Són

les que es veuen, destacades amb vermell, a la imatge. ¿Com és, la ciutat vivible que desitgem?

*humana, desmercantilitzada,
amable, feliç, maca,
estimulant, divertida, sexi,
petita (o no),
segura, accessible, caminable, passejable,
complexa i senzilla,
tranquil·la, silenciosa, reflexiva,
gratuïta, assequible, còmoda,
adaptable, que flueix,
educadora, llibertària, solidària, oberta, antiracista, justa, activa,
lluitadora, animalista, internacionalista, interracial,
intergeneracional, infantil, diversa, representativa, integradora,
agermanada,
lesbiana i transsexual,
descolonial, antipatriarcal,
mediadora, pacífica, que aculli el conflicte i aprengui a gestionar-lo, que
sigui (auto)conscient dels privilegis, igualitària,
saludable, respirable, ecologista, florida, agroecològica, neta, natural,
autoabastible, verda, sostenible,
violenta,
autònoma, autogestionada, cooperativa,
convivial, relacional, amb anonimat,
col·lectiva, comunitària,
desobedient, irreverent, rebel,
connectada,
habitable i habitada,
amb futur, present, passat,
ecosistèmica i resilient,
feminista.*

I, a partir d'aquesta pluja d'idees en forma de retrat, vam fer la sistematització que ve tot seguit.

Volem ciutats i pobles que posin les vides al centre. Per tant,

- ciutats amb temps, i respectuoses amb els nostres temps;
- ciutats dimensionades, de la nostra mida;
- i en les quals no hi hagi un trencament entre natura i espai urbà. La natura és dins la ciutat.

Ciutats que han de ser situades, contextuals, operacionals. Entretreixides amb les vides de les persones que les habiten, fetes a partir d'aquestes, i no pas des de planificacions abstractes que estan més enllà de la vida de les persones.

Perquè la ciutat som nosaltres, en acció permanent. Per tant, no estem reclamant com volem la ciutat, sinó que l'estem fent, dia a dia, des de tots els nostres espais de vida, siguem activistes o no.

Però el fer se sosté també en el que somiem i desitgem. En el que projectem per transformar. Sovint les polítiques (urbanes) se n'obliden, d'aquesta part. Somiem, desitgem, fem, i reconeixem que el somni, el desig i el fer són centrals. I així som resilients davant les violències i inequitats de les ciutats.

La consciència d'aquesta acció permanent ens permet situar-nos com a subjectes polítics en relació. Siguem activistes conscients o no. El nostre dia a dia fa, manté, transforma. I es desenvolupa a través de xarxes que ens permeten enfortir-nos, donar-nos suport, treballar la corresponsabilitat i crear subjectes polítics que comparteixen i, així, tenir vides més saludables.

Les ciutats i pobles són l'espai anomenat "públic", però també aquell que en diem "privat". Com diu una companya, si suméssim els metres quadrats de les cuines de les llars, superarien els de les places o equipaments. ¿Per què no els considerem espais a tenir present dins l'urbanisme? Per tant, afirmem que els espais públics i els espais privats no existeixen de forma separada, no existeixen com a binomi, sinó que estan lligats, interrelacionats, són contínuïtat els uns dels altres.

Les ciutats són també el cos, els nostres cossos. Són com estem, les nostres emocions. Tot això forma la ciutat. La por que tenim en determinats carrers, l'alegria d'algunes places, la calidesa dels espais de trobada, el desconcert d'algú que es perd, etc.

Són la relació i i el que és comú. Però també la soledat, la privacitat, l'anonimat desitjat o no.

No ens oblidem, tampoc, que són espai d'economia, de treballs remunerats i no remunerats.

Però, ¿què hi podem fer? ¿Quines estratègies podem desenvolupar per arribar a la ciutat que volem? Partint de l'entorn que tenim, que no és transformable al cent per cent, de les nostres pròpies dificultats, i també de les experiències i sabers que tenim acumulats.

Davant l'hostilitat de les ciutats invivibles, parlem de:

- *Continuar fent xarxes, continuar aprenent a fer-les.*
- *Aparèixer, emergir. Reapropiar-nos de les ciutats. Són nostres, som nosaltres. Per tant, donar valor i fer visible el que fem i, sobretot, no esperar que ens donin legitimitat, sinó prendre'ns-la i anar actuant.*
- *Generar llocs de diversitat: de llibertat per a ser i fer.*
- *I, per descomptat, organitzar-nos i ser actives.*

En tot cas, les institucions públiques, han de mirar i buscar tot això que es fa, per recollir-ho i promoure-ho des de les polítiques públiques.

Relatoria: “Territoris feministes: Dissidències rurals i urbanes. La vida quotidiana, al centre del sistema”

Recull lliure de la relatoria del taller realitzat a les Jornades Radical-ment Feministes, del 3, 4 i 5 de juny del 2016, en les quals va participar Entrepobles (Ciutats Vivibles) amb Dones i Treballs, Ecologistes en Acció, Col·lectiu Punt 6, Territoris Oblidats, Equal Saree i Feministes de Barcelona Aprenent Agroecologia.³⁵

El taller va sorgir de la demanda de les promotores de les Jornades Radical-ment Feministes del juny del 2016 (¡que celebraven quaranta anys de les històriques Jornades del 1976!) per tal d'unir les tres participacions que havíem presentat les diverses organitzacions. Això ens va donar una oportunitat per a posar en comú el nostre treball i encarar el repte de buscar formes compartides d'enfocar-lo.

Amb aquesta premissa, vam enfocar el taller amb l'objectiu de veure col·lectivament com els feminismes transformen els espais/hàbitats rurals i urbans posant al centre les necessitats de la cura de la vida. Volíem explorar vivències rurals i urbanes des de les diversitats i dissidències, tot teixint resistències, relacions i xarxes, així com empoderar-nos col·lectivament.

35. Trobareu la relatoria sencera a la pàgina 205

A la base del taller està el reconeixement que els territoris que habitem no són neutres: la planificació territorial és fruit d'un entramat de relacions de poder. Per això, l'urbanisme feminista busca posar la vida quotidiana en la seva diversitat al centre de les decisions, dona valor a l'experiència quotidiana de les persones, i en especial a la de les dones i la de les persones i cossos no normatius, fomentant la seva participació activa en la presa de decisions i trencant jerarquies entre disciplines i persones, entre veïnes i tècniques.

A partir d'aquesta base, es va treballar en grups de discussió, amb unes preguntes concretes i la demanda que es fessin propostes, que recollim tot seguit.

¿Com viure les identitats sexuals al món rural?

Les inquietuds giraven a l'entorn de com sortir de la pròpia bombolla, com fer xarxa entre vides i cossos dissidents i, al mateix temps, accions de sensibilització a la comunitat, amb la idea de fer visible que existeixen altres realitats a banda de l'heteronormativa.

Al mateix temps, es qüestiona la noció de "món rural", que homogeneïtza contextos que són molt diferents entre si.

Aquestes van ser les propostes:

- Per a fer comunitat i xarxa, s'han de crear més grups de dones, lesbianes i trans.
- Fer accions de sensibilització amb persones referent que puguin partir de l'experiència viscuda: dirigir-les a escoles, espais de lleure, culturals, etc.

¿Com vivim amb qualitat la diversitat?

En aquest grup es va treballar, sobretot, un "advertiment": hem d'anar amb compte amb les categories i no oblidar que totes som

diverses. Les formes de posicionar-nos poden fer que reproduïm constantment els privilegis. Ens hem de trencar el cap per buscar paraules i conductes que ens duguin cap a la diversitat, i, per això, cal abordar aquest repte amb atenció, respecte i curiositat.

¿Fem els espais públics més vivibles? (Grup centrat en les ciutats)

Un espai públic vivible a la ciutat ha de ser pensat com una oportunitat generadora de relacions constructives, físiques i simbòliques, fortificant el seu paper d'àgora de la vida, i com un espai de relació que ens permeti intercanviar sensacions i percepcions. Gran part dels espais públics estan construïts i pensats des de l'androcentrisme, sense distingir les diferències i necessitats de cadascuna de nosaltres. Cal reivindicar i regenerar espais que afavoreixin la igualtat i el dret a la ciutat, sense traves, lliures i segurs.

Els principals temes i propostes van ser els següents:

- *Ocupació des de l'acció comunitària:* Aquesta és capaç de generar el sentiment de pertinença de l'espai, entrellaça processos de construcció i cures i crea l'oportunitat de fer confluïr diverses persones i de fomentar un espai de totes.
- *Abolició de la normativa de civisme que s'oblida dels col·lectius més vulnerables* i impedeix la lliure circulació de persones en risc d'exclusió social. L'aplicació de la normativa no és garantia d'un espai més segur, net i respectuós. Per això, cal proposar solucions que respectin totes les persones, no des de la repressió, sinó des de l'educació.
- *Posar la vida al centre, atenent les seves necessitats i la seva diversitat.* El que conforma l'espai públic són les persones, no pas el material.
- *Posar els conflictes sobre la taula:* L'espai públic és un espai

de conflicte, i amagar-lo o prohibir-lo no és pas la solució. Podem veure el conflicte com a oportunitat de generar un espai vivible i de fomentar la convivència respectuosa entre totes.

- *Alliberament dels espais privatitzats fruit de l'especulació econòmica*, com ara l'ocupació per terrasses o aparcaments de cotxes, mitjançant la restricció en el nombre de cadires i taules en el cas de les terrasses o de la prohibició total en el cas dels aparcaments de cotxes. Aquests espais han de ser alliberats per les ciutadanes, creant espais des de la gestió comunitària i creant sinergies positives entre les veïnes amb sentiment de pertinença a l'espai, generant relacions de cura saludables i de respecte vers l'entorn.
- *Regular l'ús dels espais públics per a bicicletes, monopatins, patins, etcètera*, que cada vegada ocupen més lloc i constitueixen veritables obstacles i perill per a les vianants, que han de tenir absoluta prioritat, sobretot la gent gran, els infants i les persones amb diversitat funcional.
- *Es proposa la reivindicació de l'espai públic com a lloc de cures i relació*, des de l'ocupació temporal de les places i el control de l'ocupació privada. No només es tracta de prohibicions i restriccions: hi ha mesures més amables que tenen a veure amb la millora de les condicions de vida de les persones, com ara la plantació d'arbres caducifolis en places dures que proporcionin ombra a l'estiu i sol a l'hivern, així com la instal·lació de cadires, bancs i urinaris públics que facilitin la vida de les persones i la higiene de l'entorn.

En definitiva, la reivindicació d'uns espais públics vivibles és vista com l'oportunitat de debatre com volem que es conformi una ciutat la columna vertebral central de la qual són els espais públics, que no solament compleixen la funció de relacionar entre si els diversos entorns urbans, sinó que també s'uneixen i fan confluïr totes les persones que hi vivim i/o hi passem. Una ciutat inclusiva és capaç de transformar la societat i fomen-

tar la diversitat cultural, respectant cadascuna de les diferents vides que l'habiten.

**¿Fas comunitat o fas tribu?
¿Has perdut la teva tribu?**

El grup de treball sobre aquesta pregunta és el més concorregut, potser per una necessitat viscuda en els feminismes, en part segurament pels reptes vitals als quals ens enfrontem en transformar o intentar trencar amb les estructures familiars o comunitàries que ens són donades. També pel fet que l'Estat no satisfà les nostres necessitats, tant perquè està retallant i reduint recursos de benestar com perquè els existents parteixen tot sovint de patrons de funcionament que no s'adapten a les nostres diversitats vitals.

La pregunta “¿Fas comunitat o fas tribu?” té el sentit de plantejar i reinterpretar la idea de tribu com a espai de convivència, creixement i suport mutu, des d'una perspectiva de llibertat que no coarti la necessitat d'individualització o de separació que podem sentir ja sigui de forma permanent o més intensa en determinats moments de la vida.

El grup planteja la necessitat de compartir les cures (la criança, la salut, la vellesa, la quotidianitat) construint comunitats que siguin intergeneracionals i diverses, que superin o complementin la família “tradicional” (i és en aquest sentit que parlem de tribu).

Ara bé, ¿amb quins mecanismes construïm la comunitat i la tribu? En el debat es va parlar de:

- *Compromís. Energia i alegria. Atenció i curiositat per una mateixa i per les altres persones.*
- *Crear xarxes de comunitats que puguin adaptar-se a les necessitats vitals canviants de les persones.* És a dir, que es pot donar la situació que una comunitat creixi i s'adapti a les persones que la formen (¿potser seria una tribu, aleshores?), o bé que puguem canviar de xarxa en funció del moment vital en què estiguem (vellesa, criança, etc.) gràcies a un entramat de comunitats que es relacionin entre si.
- *Tenir en compte la necessitat del treball productiu assalariat, teixint economies comunitàries.* I, a partir d'aquí, el grup proposa fórmules com ara aquestes:
 - Els processos socials i les infraestructures i serveis públics.
 - El mutualisme, amb la mancomunació de recursos que ens permetin certa acumulació de recursos per redistribuir-los i contribuir a erradicar les desigualtats i els privilegis de classe, ètnia, sexualitat, etc.
 - Els espais físics com ara les cooperatives d'habitatge, però també els nostres barris i els territoris comuns en els quals desenvolupem les nostres vides.

¿Ens treballem la nit? ¿Ens reapiem la nit juntes?

El dret a la ciutat de nit ens ha sigut restringit i limitat, a les dones. Històricament, la nit ha estat concebuda com un temps-espai prohibit i perillós per a nosaltres. Des de petites se'ns socialitza perquè tinguem cura dels nostres cossos a la nit, per evitar ser agredides sexualment i per evitar certs espais o caminar soles.

La nit és un espai-temps associat a l'oci nocturn i també part de la rutina diària quan és un temps de treball.

Van sortir les propostes següents:

- *Constatació de la manca d'espais d'oci lliures d'estereotips i agressions sexistes*: Es va veure la necessitat de crear espais de lleure feministes on sentir-nos lliures de prejudicis i agressions; però també de transformar espais d'oci "tradicionals" perquè esdevinguin feministes, tot i que aquest sigui un procés més lent. Es va posar l'exemple dels protocols de prevenció d'agressions sexistes en festes majors, com ara els de Gràcia o els del Poble-sec.
- *Urbanisme feminista*, amb relació a treballar la seguretat espacial. La configuració física dels espais també impacta sobre la manera com les dones, lesbianes i trans vivim i percebem els espais per on ens movem de nit. Per tant, cal també respondre a la qüestió de com treballar la percepció de seguretat a través del disseny dels espais, que permeti que siguin percebuts com a segurs i que ens hi puguem moure de manera autònoma, lliures i sense por.
- *Autodefensa feminista*: Preferim anar amb persones (dones, lesbianes i trans) que controlin l'autodefensa. L'autodefensa feminista té un efecte d'empoderament, és una estratègia per a adquirir seguretat en el pla individual i en el col·lectiu i ens pot proporcionar eines quan anem soles i eines com a moviment feminista. Amb autodefensa feminista no hi ha qui ens pari, i pot ajudar-nos a avançar en l'assoliment de llibertat i autonomia als territoris, i sense límits.

**CIUTATS
VIVIBLES,
DES DE LA
DIVERSITAT
QUE LES HABITA**

LA CIUTAT RELACIONAL

Introducció

¿A què ens referim quan parlem de ciutat relacional? Vivim “en relació” amb l’entorn que ens envolta, i amb altres persones i éssers vius. La relació ens permet fer les coses més bàsiques (la supervivència: necessitats d’alimentació, cures bàsiques, etc.), però també té a veure amb altres aspectes que considerem essencials per a les nostres vides: afecte, oci compartit, riure, plaer, suport mutu.

L’urbanisme és viscut sovint com una piconadora que, amb un gran desplegament de recursos, desfà i refà zones de la ciutat de forma aliena a la intervenció de les persones que l’habituen, més enllà de les necessitats i els desitjos d’aquestes, imposant amb una aparença de neutralitat nous usos i noves estètiques, o fins i tot expulsant el veïnat per dur-ne a un altre. En certa manera, un mecanisme per a homogeneïtzar la diversitat ciutadana i acostar-la a un determinat model de ciutat-ciutadania, en funció dels interessos polítics i econòmics del moment.

Evidentment, amb això no volem dir que totes les polítiques urbanístiques siguin nefastes. Hi ha experiències a tots els barris i ciutats que han contribuït a millorar la nostra qualitat de vida. No en posarem exemples. Només cal que busqueu en la vostra memòria allò que creieu que ha ajudat la vostra ciutat a ser millor, i allò que ha trencat amb espais, memòries o activitats que considereu valuoses.

El barri, la ciutat, ens la fem nostra en la mesura que l’habittem, la trepitgem, la gaudim i la patim. Les persones que hi són de forma temporal sovint no se l’arriben a apropiat. Seria el cas de les zones dormitori en general o, com trobem al Poblenou, les noves zones d’habitatges ocupades majoritàriament per treballadores i treballadors qualificats d’empreses globals, que hi viuen per uns pocs anys, traslladats per les seves empreses. El veïnat proper a aquesta zona percep com les relacions veïnals i la vida al carrer en surten deteriorades.

Un altre exemple és el cas contrari: el canvi de zones acabades de construir, que inicialment, segons com estiguin dissenyades, són un desert social, i de mica en mica van sent ocupades pel veïnat, ja sigui amb la instal·lació de comerços, amb el joc d'infants, amb el gaudi de noves zones de passeig, etcètera.

És fonamental, per tant, trobar els espais per a poder-nos apropiari de la ciutat. Perquè el barri només existeix si hi som, si hi apareixen les nostres mancances i desitjos, les relacions amb altres persones i amb l'entorn. Quan ens posem d'acord i generem espais comuns, entitats, punts de trobada al carrer, en comerços, en centres cívics. Quan resollem conflictes. Quan hi apareix la vida de forma visible. Quan això no sorgeix, el barri no funciona.

Ens centrarem aquí en la importància dels espais de relació per a una ciutat vivible, en la mesura que aquests permeten, faciliten o dificulten la convivència i, per tant, la generació de xarxes de suport veïnal i d'espais d'empoderament individual o col·lectiu. Els espais de relació condueixen al desenvolupament de la nostra agència política i quotidiana al territori. Contribueixen a la posada en comú de desitjos, necessitats i problemes. A l'aparició de conflictes d'interessos en la diversitat veïnal i, per tant, a fer possible la gestió d'aquests conflictes. A la transformació, en definitiva, de la ciutat, per fer-la cada cop més vivible, des de la pròpia subjectivitat *en relació* amb d'altres, des de les subjectivitats col·lectivitzades i convertides en allò que volem, que reclamem o que construïm tot fent nostre l'espai que ens envolta i sent les protagonistes, objectes i subjectes de l'urbanisme. L'experiència de "Fem plaça" i la del barri de Sants en són bons exemples.

Així doncs, els espais d'estada, de trobada, de foment de la relació i, per tant, les xarxes entre el veïnat són fonamentals per a la qualitat de vida de la gent de totes les edats. Però per a assolir aquesta agència col·lectiva, haurien de ser espais no segregats ni segregadors, segurs, que fomentin l'apropiació de totes les persones del propi territori.

¿Tenim espais de relació? ¿Qui els utilitza? ¿Són públics o privats? ¿Són visibles o estan amagats? ¿Estan rodejats de tanques? ¿Són a l'interior o a l'exterior? ¿Tots els col·lectius senten que tenen espais propis? ¿Què necessitaríem? ¿S'hi fan activitats? ¿Hi ha lloc per a l'espontaneïtat, per a la creació? ¿Es fomenten les xarxes, o bé hi ha un ús territorial dels espais? ¿Quins espais de relació informal reconeixem al barri? ¿Són de qualitat? ¿Diversos? ¿Tenim espais de generació de cultura, activitats associatives o socials? ¿Com són? ¿On són? ¿Qui hi va? ¿Com ens hi relacionem? ¿Qui els gestiona i els promou? Podem analitzar la pròpia ciutat o el propi barri a través de moltes d'aquestes qüestions.

Podem realitzar un mapa vital, com el que vam encetar al taller desenvolupat al Poblenou amb la col·laboració de l'associació de veïns i veïnes i les companyes del LAHAS: marquem amb colors o gomets les zones que ens faciliten aquestes relacions, les que ens la dificulten, les que vivim com a insegures, les que són espais de resistència.

Podem utilitzar totes aquestes respostes per incorporar-les en el nostre fer com a col·lectiu, per tenir present en la nostra acció col·lectiva la importància d'aquest fer veïnal que recorre espais sovint invisibles del nostre entorn. Per passar el que és polític pel que és personal, per donar força a aquesta subversió quotidiana que està a la base de la transformació col·lectiva.

Dos apunts en aquest sentit:

Primer, cal tenir en compte que la potencialitat del que és quotidià, com va dir Rosa Tello al taller, sorgeix del que és caòtic. Que no podem formalitzar o organitzar la força del que és informal. I sovint un error en què caiem des dels col·lectius activistes és intentar aprehendre el que és inaprehensible. El que sí que podem fer és fer-ho visible, empoderar-ho, reforçar-ho, promoure-ho, tenir-ho present.

Per exemple: els espais de trobada informals entre mares a la sortida d'una escola poden servir per a donar força a una d'elles que viu una situació de violència masclista a casa. Poden

ajudar-la a sentir la força i el suport d'altres dones, a veure que és possible tenir relacions sanes, a saber que té algú a qui recórrer si decideix trencar la relació. La poden conduir a demanar ajuda a serveis socials.

Aquesta és una situació que es reproduceix en cafeteries, places i mercats. En molts espais on es relacionen les dones. Ara bé, com a entitat feminista que treballa contra la violència, ¿podem “organitzar” “aquestes” dones? ¿Incorporar-les en el que fem? ¿Prendre les seves veus per representar-les? ¿Elles ho volen?

De fet, aquests espais de trobada també poden funcionar en sentit contrari: des de la sanció social, el control, la transmissió del rol tradicional del que se suposa que hem de fer les dones, des del “mi marido me pega lo normal”.

El que “puguem” fer com a activistes dependrà de molts factors, però el que sí que és important és que, també com a activistes feministes, sapiguem que això s'esdevé, que és revolucionari per a la/les pròpies dones que ho viuen. I, per tant, hem de donar visibilitat i legitimitat a aquesta realitat, de manera que no ens sentim soles o aïllades, que sapiguem que és una situació compartida, fer prevenció i sensibilització contra les violències, trencar amb la seva normalització, etcètera. Contribuir a empoderar sense apropiari.

En segon lloc, cal tenir present que, quan parlem d'espais de relació i de la seva importància, ho fem des d'una concepció política que arrela en el pòsit dels feminismes. La proclama feminista dels anys 1970 que diu que “el que és personal és polític” està al centre d'aquesta perspectiva, com veurem a la relatoria del conversatori de Sants i a l'article de Joana García Grenzner i Elba Mansilla. Gràcies a aquesta, la violència en l'àmbit domèstic ha passat de ser un assumpte privat a un assumpte públic en el qual cal la intervenció dels governs.

Entenem que la vida quotidiana és política. Que fer política no és votar cada quatre anys, ser regidora o consellera, membre d'un partit o presidenta d'una associació, o assistir a manifesta-

cions i assemblees. Fer política és actuar per construir vides i entorns millors, transformar la realitat, individualment o col·lectivament, fer-nos suport.

Fet polític és, per tant, tot allò que ens relaciona com a veïnes. És la trobada de joves a l'*skatepark* que durà a la reivindicació de la seva ampliació, o que simplement els farà tenir un espai on créixer. És el pati veïnal on les famílies comparteixen el seu dia a dia, s'ajuden, es barallen, gestionen conflictes, controlen i critiquen la jove que té un comportament sexual que consideren inapropiat i estan atents a l'avi que viu sol per saber si està bé. És la vida d'aquesta jove que, amb el seu fer diari, qüestiona la norma sexual imperant.

Relatoria: “Diàleg espais relacionals. Sants”

**A partir de la conversa que va
tenir lloc a Can Vies (el 29 de
maig del 2017) entre Joana
García Grenzner, Elba Mansilla,
Montserrat Cervera Rodon,
Alba Guasch Casadevall i Sol
López-Prieto Massot, Betlem
C. Bel i la resta d’assistents**

Hem dit ja en altres escrits d’aquest llibre que un dels centres dels feminismes té a veure amb la política del dia a dia des de la idea que “el que és personal és polític” i, per tant, amb els espais de relació, la vida quotidiana i el sosteniment d’aquesta des de la comunitat. Es tracta d’una perspectiva que posa al centre la construcció i la vivència de la ciutat des de la xarxa de relacions interpersonals i la reflexió sobre com, des d’aquesta, fem, transformem, innovem, construïm. Probablement, el fet que els col·lectius feministes s’articulin principalment a partir de xarxes horitzontals —moltes de les quals són d’afinitat—, sense grans organitzacions i estructures, té a veure amb aquesta forma de fer.

El 29 de maig del 2017, a Can Vies, al barri de Sants, Ciutats Vivibles va plantejar un conversatori per a analitzar la construcció comunitària a través de la relació, a partir de les experiències d’aquest barri que històricament ha tingut una alta mobilització social i múltiples experiències d’activisme i xarxes.

Hi varen participar com a convidades Joana García Grenzner (com a sòcia de la cooperativa d’habitage La Borda), Elba Mansilla (de la cooperativa La Ciutat Invisible), Montserrat Cer-

vera Rodon (membre del CAPS i activista de Ca la Dona), i Alba Guasch Casadevall i Sol López-Prieto Massot (de La Trama Feminista de Sants).

Partíem de diverses preguntes. Entre les centrals, si els espais de relació activistes o no activistes, formals o informals, estan construïnt o subvertint l'ordre establert, patriarcal i capitalista. I si els espais de trobada i suport veïnal, pel simple fet de fomentar la relació, configuren nous ordres i noves perspectives, o si també, al contrari, i segurament a la vegada, poden tenir funcions de control social. És a dir, el suport mutu, en si mateix, ¿ja contribueix a fer-nos persones més lliures, més fortes i més empoderades?

Amb les presentacions que donen inici a l'acte se situen alguns elements clau: com l'arrelament al territori on vivim es produeix a través del vincle a espais o projectes concrets que ens donen un lloc on sentir-nos lliures i còmodes (en aquest cas, les okupes dels 1990 com La Hamsa, La Trama, els esplais com L'Espurna, etcètera, però podrien ser molts d'altres, activistes o no), i també a través de la relació amb la gent que hi viu, ja sigui d'amistat, familiar, la proximitat dels comerços, etcètera. Tal com expressa l'Elba, avui dia el simple fet d'arrelar-se en un territori i una comunitat concreta és una dinàmica resistencialista enfront dels canvis urbans i socials que s'han produït en les darreres dècades.

L'aprenentatge de les pràctiques transformadores i sostenidores de la vida, en aquest cas l'autogestió o el feminisme, s'ha produït en el treball en xarxa i en relació en espais d'activisme. Però també, com comenta la Joana, a través del fil de relació entre dones o generat per dones (a vegades amb la participació d'alguns homes), com a eix d'unes pràctiques de suport mutu, de transformació personal i col·lectiva que són feminisme implícit i que, en el seu cas particular, la varen ajudar a passar a l'autoconsciència i al feminisme explícit, transcendent la identificació amb una identitat política concreta.

Així doncs, les relacions i les xarxes que històricament s'han generat a Sants han sigut la base que ha permès que aquest sigui

un territori de lluites i resistència durant dècades, on els vincles i la transmissió intergeneracional, a més, han funcionat força. És a dir, el que s'anomena "unitat popular" s'ha construït, com a tants altres llocs, on la xarxa funciona de forma sòlida i flexible a la vegada, a través de la relació política.

En aquest sentit, però fora del barri, Montse Cervera explica com és un espai *de* dones —lesbianes i trans—, centrat a experimentar noves maneres de fer política des de la relació i la xarxa, fent política en primera persona (i no de forma delegativa o representativa), sense plataformes de mínims, sinó des de la diversitat i les diferències que ens permeten reconèixer-nos des del diàleg i l'autorització mútua per a *construir* món i territori. "Realment, és molt important intentar reconèixer a les altres que no pensen com nosaltres no pas com a enemigues, sinó com a persones que tenen experiències diferents i en els quals ens podem reconèixer en algunes coses que ens permeten pensar en un futur diferent." . La política és necessària per les diferències que ens travessen i, si no la fem "des de la pròpia experiència i des del reconeixement de les altres com a cosa important..., no anem bé".

Continuem amb Joana García Grenzner: "La meua experiència al barri de Sants és que ha facilitat un vincle intergeneracional entre activistes. Per a nosaltres va ser molt important la relació amb el centre social de Sants, en què hi havia tot un seguit d'activistes vinculats i vinculades al moviment veïnal que ens va facilitar aquest relleu generacional i, sobretot, ens varen permetre l'ús dels primers espais. I teníem un paraigua conjunt, que és el barri. La lluita contra l'especulació era el nexa que ens vinculava a activistes de diferents generacions del moviment veïnal i del moviment de les okupacions."

Ser part del territori, tenir una identitat compartida, permet que, per exemple, fos possible contrapesar el desallotjament de Can Vies resistint i desmuntant el relat oficial des de l'exercici del veïnat empoderat que sentia que Can Vies era part del barri de totes.

Comentem també que, de forma encreuada amb el territori, els eixos d'activisme també faciliten construir les relacions polítiques. La Joana continua explicant que, a més de trobar-se i aprendre amb/de moltes dones més grans, “a partir de la lluita de les dones, quan es parla de la diversitat, si no fos perquè estàvem vinculades i enxarxades en el moviment feminista, no ens hauríem assabentat, durant les tancades d'immigrants el 2001, que hi havia una tancada de dones, i no els hi hauríem donat suport, no ens hauríem assabentat que es muntava un punt d'informació de violència domèstica, etcètera. [...] Hi ha un front, comú, aquesta capacitat que és un dels sabers del moviment feminista, que és tenir un consens i uns objectius comuns tot i que dissentim en punts, i que té a veure amb el fet de reconèixer-nos les unes a les altres”.

Així doncs, trobem col·lectius que aconsegueixen treballar de forma conjunta en moments puntuals o de forma continuada, a partir de les relacions que es creen i de la confiança entre gent diversa. Parlem de transcendir la identitat política, quan reconeixes l'altra com algú amb qui pots treballar, pots confiar: aquí pots començar a teixir xarxes. Aleshores, així, s'aconsegueix transformar el barri, la ciutat, a partir d'un gresol: no tant d'un treball de plataforma, consensuat, homogeni, racional i estructurat, amb uns criteris clars que tothom ha de seguir (que era una manera de fer que tenia molt a veure amb els anys 1960-1970). Hi ha un canvi, una legitimació d'altres maneres de fer que tenen a veure amb posar al centre el que som, com ens sentim, com vivim... I afirmem que des del feminisme fa anys que es treballa així de manera explícita i que s'ha aconseguit impregnar altres col·lectius d'aquestes maneres de fer i subvertir.

Arran de les experiències dels desallotjaments, de la mort de Pablo Molano, o de l'experiència repressiva del 12-O del 1999, conversem sobre el drama com a motor. A partir d'experiències traumàtiques, es dona la intensificació del vincle entre persones i col·lectius de diverses generacions o procedències. Paradoxal-

ment, les experiències repressives contribueixen a consolidar vincles molt sòlids, sobretot quan hi ha un espai per a compartir les angoixes, el cansament, la tensió, la por. En certa manera, es construeix una família extensa i forta, més enllà dels nuclis d'activisme i relació habituals. Tot i que cal estar alerta a la intensificació del treball emocional segregat per gènere en aquests moments, com expliquen les companyes de La Trama Feminista:

“Es posava sobre la taula quina repercussió econòmica podia tenir la repressió, però no pas la repercussió emocional que pot tenir que se'n vagin dues persones a comissaria i les altres es quedin a fora pendents que en surtin o fins i tot que hi entrin. I alhora de quina forma nosaltres seguim perpetuant certs rols, però de quina forma els qui estan exercint la repressió comencen també a canviar. L'operació Pandora o la Pinyata: ja les dones estem sent vistes com un subjecte violent que pot ser detingut.”

És important, per tant, ser conscients de quines són les relacions que volem promoure en els espais de participació i activisme i, per tant, també de com ens cuidem. Un exemple: els espais i els caus on es treballa conscientment la cura i la xarxa relacional que es promou. O la mateixa La Trama, que va fer un treball de politització d'elements emocionals i quotidians com ara el dol, arran de la mort de Pablo Molano. I és que les cures, tan invisibles, són importants i sovint ens en oblidem.

Les cures i la relació tenen un altre vessant: la construcció sòlida i permanent d'aquesta família extensa que ens permeti superar la nuclear, que, encara avui, per a moltes és el reducte de les cures quan som dependents (una malaltia, l'envelliment, la criança, etc.). Està damunt la taula la possibilitat de viure-les de forma més comunitària, compartida, corresponsable més enllà de la parella o la família nuclear. És un aspecte que els col·lectius feministes estan treballant.

Un altre element complicat de treballar és el conflicte, en el qual sovint és difícil de separar el que és polític del que és personal (si és que aquestes dues coses són separables), però té a veure,

també, amb la construcció d'espais de relació ja siguin d'activisme explícit, ja siguin places o carrers.

I, finalment, es parla de dos espais en els quals es fa o es pot fer comunitat informal. Per un costat, les comunitats de veïnes i veïns, que tenen un potencial enorme com a lloc de cures i relacions, però que la gent més jove no els manté ni els valora com es feia fa poques dècades. Tot i que també és cert que l'arrelament a la pròpia escala de veïnatge és més complicada en l'actualitat perquè hi ha més temporalitat en l'habitatge.

Per l'altre costat, una de les participants en l'acte parla de la subversió de recuperar el “hola, bon dia; ¿com va?”. “Les de les cures” estem oferint un contrapoder als mateixos espais de treball, activisme i vida, que desmunta el “model del líder fort, per un lideratge compartit, cuidat, curat” que inclou poder plorar, menjar ecològic i de proximitat, una presa de xocolata a les reunions, etcètera. La recuperació de la xarxa, la relació, el “hola, bon dia” des de la consciència política i subversiva.

En conclusió, pensar la ciutat de forma interseccional, veient la precarietat i l'exclusió —o vivint-les—, permet que sorgeixin espais de construcció, espais guanyats, com ara Can Batlló o l'Ateneu Popular Nou Barris, que acullen també espais de lleure i que són un pulmó de creativitat a l'hora d'enxarxar-se. El Sindicat de Llogaters que s'acaba de crear pot tenir, en aquest sentit, un paper important... Però, en general, crear una ciutat cooperativa, una ciutat on les persones som protagonistes i actuem com atals, en l'activisme, l'oci, la vida personal, etcètera, pensant en el que és comú també, transforma la nostra vida i contribueix a resoldre les necessitats de sostenibilitat de la vida: cures en comunitat, alternatives econòmiques, d'habitatge, de consum, etcètera.

Per una ciutat DIY, fem xarxa, fem relació.

**Construir el *nosaltres*:
La relació com a eina
per a l'emancipació
des del feminisme
anticapitalista en un
barri de Barcelona**

**Elba Mansilla i Joana García
Grenzner (sòcies de la
Cooperativa d'habitatge
La Borda)**

En el present text, reflexionem sobre el paper de la relació com a pràctica política transformadora i emancipadora que possibilita la construcció de comunitat i, per tant, de vides vivibles a les ciutats, i ho fem des de la nostra pròpia experiència situada: el vincle entre dues amigues, companyes i sòcies de vida, bastit en la trajectòria política comuna en l'àmbit personal i col·lectiu des de fa més de vint anys, amb el barri de Sants com a mapa comú, node i punt de partida i de tornada.

En aquest camí, identifiquem dues línies de sentit i construcció de comunitat que, tot i ser diferents, s'entrellacen: d'una banda, l'acció política, explicitada, formulada com a tal, i formalitzada (amb uns espais i uns acords clars i identificables); i, de l'altra (o, més aviat, per sota de la primera i tot sovint possibilitant-la), la implícita, micro, relacional, actuada i basada en petits gestos altament revolucionaris, com ho són les xarxes informals que creen les dones des de temps immemorials per sostenir la vida i donar-se suport mútuament.

Des dels anys 1970, el feminisme de la diferència parla de la relació entre dones com una pràctica política de suport mutu i de transformació personal i col·lectiva, que no sempre s'explicita com a feminista. Nosaltres pensem la relació com a base d'una

política que transcedeix les identitats; aposta per posar les persones al centre i agermanar-les pel damunt dels dissensos (o aprofitant el potencial de diversitat, com deien fa més de quinze anys companyes de la Xarxa Feminista)³⁶ i aconseguix trencar la barrera entre activista i no activista i traspasar fronteres invisibles com les de la classe, l'ètnia i l'origen. Com altres sabers i pràctiques feministes,³⁷ la potència transformadora de la relació entre dones (i entre d'altres —lesbianes, trans i homes que es qüestionen els seus privilegis—, però construïda en un sentit similar) s'ha encomanat i incorporat als moviments socials i polítics catalans de finals del segle XX i inicis del XXI, ha impregnat els nostres espais de trobada i acció, i s'ha hibridat i enriquit amb valors d'altres tradicions, com per exemple el suport mutu del moviment llibertari.

La nostra genealogia política relacional s'ha estructurat, com tantes, en la línia de llum i ombra entre l'esfera pública i la privada on la comunitat esdevé zona intermèdia i difusa: al voltant dels espais veïnals; de les cases i centres socials okupats, com a part dels diferents cicles del moviment pel dret a l'habitatge digne i a la ciutat; dels feminismes, l'antifeixisme, l'economia so-

36. "La práctica del partir de sí y la práctica de la relación, que [...] son dos ejes centrales —y estrechamente interrelacionados— de la política de las mujeres, no son meras técnicas, sino un proceso —por propia definición siempre inacabado— en el que sobre todo importa la disposición con que lo abordamos: la voluntad de significar y dar sentido a nuestro estar en el mundo. [...] Es importante no confundir la mera «convivencia» de opciones, percepciones y aspiraciones diversas, con la práctica de la relación, que exige reconocer a la otra como significativa a pesar de, y sobre todo gracias a, su diversidad y a lo que desde ella me aporta." Mireia Bofill i Montse Otero (2001). "La política de las mujeres". A: *Anuario de movimientos sociales*, Fundación Betiko, pàg. 3.

37. María Palomares Arenas i Joana García Grenzner (2015/2012). *Sabers i pràctiques feministes, una aproximació al moviment feminista català*. Barcelona: ACSUR - Las Segovias Catalunya.

cial i solidària, els mitjans de comunicació independents, crítics i autogestionats, de barri i de ciutat... I també a l'en dels vincles d'amistat, amor, companyonia... Que hem traçat en tots aquests espais de construcció, i altres esferes de relació, al llarg de les diferents etapes i realitats vitals que hem anat travessant, i que ens han sacsejat, desmuntat i ajudat a construir les certeses.

Hem transitat per la malaltia; els traumes vinculats a l'activisme polític i els processos repressius associats; la migració; la mort de mares, pares, company(e)s activistes, i el dol; la pèrdua de l'habitatge o la feina; la maduresa; la maternitat... Des d'aquesta doble línia de sentit. I, també, amb la consciència de ser part d'una generació que ha picat pedra per (re)teixir —alguns— vincles comunitaris, mentre el corrent majoritari promouia l'individualisme i l'atomització als itineraris vitals *mainstream*. Vist amb perspectiva, conforta sentir que, tot i a contracorrent, hem generat espais comunitaris que han servit per a aturar el cop de la crisi sistèmica i bastir alternatives.

Sants lliure i tropical: la potència del barri i la relació de veïnatge

Diverses generacions hem viscut el barri de Sants com a espai relacional on compartir la condició de veïns i veïnes, una identitat que es construeix més des del vincle social i comunitari que des d'un posicionament ideològic. “No és qüestió d'ocupar, sinó de *ser* territori”,³⁸ deia el Comitè Invisible. A Sants hem fet territori comú des de diferents espais interrelacionats, del centre social a la plaça Màlaga, passant pels Castellers de Sants, les colles de diables i bastons, les cooperatives de treball o les cases i centres socials okupats, que per a moltes de nosaltres van ser una escola d'emancipació individual i col·lectiva —els CSO Hamsa i Can

38. Comitè Invisible (2009). *La insurrección que viene*. Melusina.

Vies, els habitatges La Morada i La Fresca (les primeres okupacions de dones al barri), etc.— i que, en casos com el de Can Vies, han acabat esdevenint espais comunals que el veïnat sent com a propis i defensa quan els interessos especulatius n'amenacen la supervivència, com es va veure durant el desallotjament i enderrocament del centre social i el posterior #EfecteCanVies.

A Sants, conceptes com *la unitat popular* són vigents i reals perquè els hem construïts des d'espais com l'Assemblea de Barri, on convivíem col·lectius i persones de diferents sensibilitats que ens aixoplugàvem sota el paraigua comú de l'autogestió, els feminismes o l'antifeixisme per organitzar, per exemple, les successives i diverses manifestacions de rebuig a l'acte feixista del Dotze d'Octubre; o per impulsar espais de socialització, trobada, festa i cultura popular com les Festes Alternatives de Sants, que han servit per a enfortir el vincle social i comunitari.

En resum, la gent de Sants ens estimem el barri i no ho amaguem, raó per la qual de vegades ens han anomenat local-patriotes. Aquesta concepció del barri com a nació emocional,³⁹ com en diu la dramaturga Lali Álvarez, s'assenta en fets materials. El veïnatge i la longevitat d'algunes estructures faciliten el coneixement mutu i ajuden a establir unes relacions més duradores que, alimentades pel compromís polític i els projectes en comú, ens han ajudat a transcendir identitats ideològiques planes per omplir-les de matisos i caminar juntes al llarg dels diferents moments vitals, per construir una comunitat de referència que en molts moments ens ha ajudat a afrontar situacions de vulnerabilitat material i immaterial, i ens ha permès alhora projectar-nos i pensar-nos en comú.

39. "Los barrios son la nación emocional que define, no tanto de dónde eres exactamente, sino el tipo de lugar al que sientes que perteneces." Entrevista a Lali Álvarez, autora i directora de "Ragazzo" i "Barcelona (contra la paret)". Secció "Distritos, Gran Barcelona", *El Periódico de Catalunya*, dissabte 24 de juny del 2017, pàg. 44.

La comunitat com a suport: xarxes que amollen els efectes de la repressió

A Sants hem viscut moments en què un trauma personal i col·lectiu vinculat a la repressió policial i judicial ha esdevingut motor de creixement i resiliència: un dels primers van ser les vint-i-sis detencions de la manifestació antifeixista del 12 d'octubre del 1999, que van dur a la presó catorze persones i que van motivar

la creació de la Plataforma per un Dotze d'Octubre en Llibertat. Aquest episodi repressiu va ser un estímul per engegar de forma força intuïtiva el que després anomenàrem *treball emocional*:

un treball col·lectiu per a afrontar la repressió com a comunitat, abordar i compartir col·lectivament l'angoixa, la por, el cansament, l'ansietat i la tensió en espais específics, mitjançant tallers de confiança i altres dinàmiques. D'aquesta experiència i d'altres varen sorgir col·lectius per fer acompanyament jurídic i psicossocial davant els episodis repressius, com ara Suport Antirepressiu, una eina que es va llegar a les generacions següents d'activistes.

En aquest episodi, la vivència traumàtica de la repressió va ser motor per consolidar les relacions solidàries i el compromís polític entre nosaltres, una experiència a partir de la qual vam créixer i ens vàrem sentir família, perquè ens cuidàvem i ens deixàvem sentir-nos vulnerables i alhora protegides.

Al mateix temps, també vàrem començar a identificar les especialitzacions de gènere i la divisió sexual del treball en els processos vinculats a l'acció política i al treball de cura que implica acompanyar les persones i grups en què impacta la repressió.

**Més enllà de la política
explícita: els reptes de fer
comunitats que sostinguin
la vida**

Sostenir i cuidar uns vincles relacionals al llarg dels anys implica compartir diferents moments vitals que posen al descobert la vulnerabilitat i la fragilitat humanes. Un dels primers va ser la mort de la Mercè Grenzner, mare de la Joana, fundadora de La Ciutat Invisible i *alma mater* del Centre de Documentació de Moviments Socials, a qui vàrem organitzar un acte de dol col·lectiu a la capella de Can Vies; un altre fou la mort de Josep Pons, del Centre Social de Sants, en homenatge al qual es va posar el seu nom a la biblioteca popular de Can Batlló. El febrer del 2016, després del dol comunitari i públic pel Pablo Molano Romero, company de l'Ateneu La Base, les companyes del col·lectiu feminista La Trama van crear un grup de dol amb l'objectiu de polititzar i visibilitzar el dol més enllà dels moments immediats a la mort, i viure el dolor i la tristesa de manera col·lectiva, duradora i complexa.

Afrontar, avui en dia, en una ciutat com Barcelona, la fragilitat de trencar-se una cama, patir una depressió, perdre la feina, separar-se de la parella, cuidar del pare malalt o ser mare sense suport familiar, envellir... implica veure els límits dels discursos i de les estructures polítiques i comunitàries que hem generat.

Vivim en un sistema capitalista que genera una fantasia d'independència a les persones quan, com planteja Carolina León, "la falsa identitat autònoma que se'ns ven se sosté sobre la identitat relacional",⁴⁰ és a dir, sobre tots aquests treballs materials, físics, emocionals que ens permeten ser, estar, esdevenir persones i que històricament i majoritària han realitzat les dones

40. Carolina León (2017). *Trincheras permanentes: Intersecciones entre política y cuidados*. Logroño: Pepitas de Calabaza. Traduït al català per les autores.

al si de les famílies convencionals i que sostenen la societat, l'economia i la política de forma invisible i menystinguda.

Pensem que la visió del marc familiar com l'únic entorn on forjar vincles solidaris, de suport mutu i cures contribueix a una especialització i una jerarquització excessiva de les relacions afectives i interpersonalment.⁴¹ Per tant, bastir comunitats que puguin sostenir la vida de les persones implica pensar en com fer-ho de forma digna i equitativa. Nosaltres creiem que disposem de dues eines bàsiques per a fer-ho: el cooperativisme i el feminisme.

El cooperativisme pot ser un instrument perquè la comunitat s'organitzi de manera radicalment democràtica en la presa de decisions, en la propietat dels mitjans i recursos i desenvolupant formes organitzatives corresponsables. Si incorporem aquests principis al sosteniment de la vida, podem desenvolupar una alternativa a la família nuclear i extensa com a únic canal de proveïment de treball domèstic, reproductiu, de cures i afectes. I tenim algun exemple, com ara les cooperatives d'habitatge o els grups de criança, en què l'intercanvi i la solidaritat comunitària es treballen més enllà de la família.

Als centres socials autogestionats, vam aprendre a practicar l'autogestió, l'organització horitzontal, i a resoldre les nostres necessitats de forma directa i autònoma. Uns aprenentatges que, amb els anys, vam voler traslladar a altres àmbits de la nostra vida, com ara el treball o l'habitatge. Trobarem en el cooperativisme una tradició obrera i popular arrelada al nostre barri, i una via per a formalitzar i fer sostenible una pràctica organitzativa que ja desenvolupàvem: la cooperació social.

Des d'aquesta experiència del *nosaltres* i amb les eines que havíem après a utilitzar, ens atrevírem a pensar-nos en col·lectiu, a somiar la manera de resoldre les nostres necessitats i transformar la nostra vida juntes. Hem pensat plegades com superar les

41. Mari Luz Esteban (2011). *Crítica del pensamiento amoroso*. Barcelona: Ed. Bellaterra.

presons del que és possible⁴² per dibuixar un full de ruta cap a la vida que volfem viure, on el feminisme ens ha ajudat a pensar en el nivell micro, en els processos i en les formes organitzatives solidàries,⁴³ i el cooperativisme ha estat un terreny fèrtil i un laboratori viu per a la resolució i la realització material de les nostres necessitats des dels acords i els límits clarament explicitats. Així, el feminisme i el cooperativisme s'han alimentat mútuament, des de la teoria, les perspectives i les pràctiques.⁴⁴

Genealogies feministes de barri i ciutat: recollir el llegat, sembrar futur, créixer juntes

Enguany s'han complert vint anys de la primera festa de la Comissió Vuit de Març al CSO Hamsa, que va sembrar la llavor de la relació entre les feministes “joves” del Grup de Lesbianes Feministes (GLFB) i de Ca la Dona i les dones del moviment d'okupació, d'on va sorgir una aliança pròspera i fecunda.

Per a algunes dones del barri, gestionar juntes la barra d'aquella mítica festa va ser un dels detonants que va portar-nos a explicitar la nostra consciència feminista i crear el grup de dones Les Tenses (1998-2003), un espai de pensament i enunciació propis en el qual vàrem fer una important tasca d'autoconsciència i transformació personal, així com d'incidència en el moviment d'okupació i autònom.

En relació amb grups d'altres barris (les Unides i Enemigues del Patriarcat del Xino, o les Daliles, grup anarcofeminista del Besòs) i altres entorns (les Maules, feministes independentistes, i

42. Marina Garcés (2002). *En las prisiones de lo posible*. Barcelona: Ed. Bellaterra.

43. Elba Mansilla (2017). “Paradigmes organitzatius solidaris”, A: DD.AA. *Esmolem les eines*. Barcelona: Pol-len.

44. Algunes experiències i aportacions mútues es recullen a la recerca de Sílvia Alberich, Joana G. arcía Grenzner, Joana i Elba Mansilla, Elba (2014) *Femení plural: les Les dones a l'economia cooperativa*. Diputació de Barcelona.

algunes dones del GLFB), vàrem posar en marxa la Coordinadora Feminista Autònoma (1999-2002). Des d'aquest espai d'acció i mobilització, vam organitzar diverses campanyes, en què forjàrem nous vincles solidaris amb altres col·lectius feministes antimilitaristes (per exemple, amb Dones × Dones, a l'acció contra la intervenció de l'OTAN a Kosovo l'any 1999), anticapitalistes (a les Jornades "Que Tremoli el Patriarcat" contra la visita del Banc Mundial el 2001) i pels drets de les persones migrades (suport a la tancada de dones migrades a l'església de Sant Pau, el mateix any), entre d'altres. També vàrem fer present al moviment la reflexió sobre les relacions de poder, tot plantejant crítiques a la institucionalització del feminisme i a les desigualtats entre dones i lesbianes de diferents generacions, classes, orígens i opcions sexuals.

La coordinadora va deixar de funcionar el 2002, però les visions i les pràctiques feministes autònomes van seguir estenent-se per la ciutat, de bracet d'espais com ara MAMBO (Momento Autónomo de Mujeres y Bolleras Osadas, centre social okupat el 2005), que van inaugurar un nou cicle en què la presència i la visibilitat lèsbica massives van ser un fet que ja forma part de la identitat del moviment a Barcelona.

Les relacions i les aliances traçades entre feministes de diversos corrents i generacions durant el final dels anys 1990 i inicis dels 2000 a la ciutat han estat un puntal i un motor de creixement del moviment i varen fer possible, per exemple, la presència feminista durant l'acampada del 15-M a la plaça Catalunya.

Fer barri fent feminisme, amb etiqueta o sense

A més, el fet d'estar arrelades al barri ens ha facilitat donar suport en processos d'empoderament personal a dones que no necessàriament s'organitzen o vinculen al moviment feminista, però sí a nosaltres: per exemple, fa més de quinze anys vàrem donar su-

port a una amiga que va patir un càncer de mama avançat per la negligència d'un metge del CAP Numància en el seu procés de denúncia social i jurídica, que va guanyar. Més recentment, una amiga argentina va haver de tancar el seu negoci de perruqueria per causa de la crisi-estafa, i vàrem estar acompanyant-la en el dol i en totes les implicacions que va tenir el tornar al país d'origen.

L'acció local també ens ha ajudat a fer genealogia entre dones feministes de diferents generacions: de la mateixa manera que vàrem contribuir a la posada en funcionament del punt d'informació sobre violència domèstica L'Escletxa al centre social de Sants, ens va portar a trobar-nos amb el grup de dones de l'Ate-neu Llibertari de Sants dels anys 1970, amb les quals encara avui mantenim un vincle important.

De fet, un cop dissolt el col·lectiu de Les Tenses, els vincles entre nosaltres i amb el territori ens han ajudat a mantenir una acció política comuna, a escala tant macro com micro. El nostre barri, hi visquem o no, és un punt de trobada i relació per a totes les que hi hem fet política.

Amb aquesta doble mirada, al territori i a les relacions que el construeixen, hem seguit compartint els respectius itineraris polítics i vitals, i fent accions conjuntes des de la relació i la sinergia en dimensions diverses.

**La Borda com a metàfora:
construïm habitatge per
construir comunitat**

Afegir-nos al projecte de La Borda, cooperativa d'habitatge en cessió d'ús ubicada a l'entorn de Can Batlló, ha estat la nostra aposta per tenir-nos a prop, viure i pensar-nos juntes a llarg termini, compartir la criança i la vellesa. Apropiar-nos de forma col·lectiva del dret a un habitatge digne i a la ciutat, mancomunant els recursos econòmics i facilitant les condicions materials i espacials per socialitzar les cures. Com diu en David Casassas, prac-

ticar el dret a l'habitatge com a forma d'accés a recursos cabdals per aconseguir certes que permetin construir trajectòries vitals realment pròpies.

Per a nosaltres, això implica construir una col·lectivitat intel·ligent i un ecosistema relacional més enllà de les identitats polítiques i els vincles personals. La Borda serà,⁴⁵ és, la nostra comunitat de convivència a partir de la qual practicar el suport mutu de forma quotidiana, on plantejar les cures en les diferents etapes vitals des d'una perspectiva feminista.

Des d'aquest i altres espais, seguim i seguirem construint relacions equitatives, emancipadores i transformadores de la comunitat, el barri i la ciutat per assolir vides lliures i dignes de ser viscudes. Per nosaltres, per les que ens precedeixen i per les que vindran.

45. En el moment d'escriure aquest text (juny del 2017), l'edifici de La Borda està en procés de construcció. Per a més informació, vegeu www.laborda.coop.

La participación colectiva en la transformación del espacio cotidiano: ventajas e inconvenientes.

Rosa Tello y Socorro Pérez
Rincón (Laboratorio de Hábitat Social, Participación y Género - LAHAS) www.ub.edu/lahas

En primer lugar, nos parece oportuno hacer algunas puntualizaciones sobre el uso de vocablos generalizadores como los que estamos usando con frecuencia y en particular en este artículo: espacio cotidiano, participación colectiva.

Como es bien sabido, ni el espacio urbano ni la cotidianeidad son uniformes ni homogéneos. La cotidianeidad no es la mis-

ma para las personas que habitan en un barrio —pongamos por caso— marginal y poco dotado de servicios e infraestructuras, que para las que habitan en un barrio céntrico o un barrio de altos ingresos económicos. Ni tampoco es lo mismo que estos barrios formen parte de una aglomeración urbana de, por ejemplo, ocho millones de habitantes, que de una de un millón o de una ciudad media de unos cien mil habitantes. Tampoco la cotidianidad de las personas que habitan en un barrio marginal es la misma si se trata de mujeres, a quienes de momento todavía se nos atribuye —y asumimos— el trabajo reproductivo, o de hombres que autoasumen el trabajo productivo, así estén en paro. Tampoco la cotidianidad de las mujeres es la misma si, además del trabajo reproductivo, tienen empleo o no, si tienen hijos o no, si están recién llegadas al barrio o no, si tienen una cultura distinta a la dominante en el lugar de residencia o no, si tienen formación académica o no y un largo etcétera.

Lo mismo podemos decir de la participación, llámese colectiva o comunitaria, será distinta en función de qué se quiere transformar y con qué objetivos. A menudo, lo que se quiere transformar viene impuesto por las actuaciones o las omisiones de los poderes públicos institucionalizados sobre los espacios que habitamos, y entonces la participación adquiere forma de resistencia a los proyectos de transformación urbana o de exigencia de tales o cuales servicios, equipamientos, etcétera. Hay que tener en cuenta que la decisión de participar es totalmente subjetiva y depende tanto del tiempo disponible para ello (como veremos) como del grado de formación, conciencia, ideología, voluntad de permanencia en el lugar de residencia, creencia en la acción colectiva, disfrute de las relaciones y de un largo etcétera, también. Por lo tanto, la colectividad de participantes será heterogénea, no solo por las distintas edades, sexo, origen cultural o social..., sino también por las distintas actitudes, implicaciones, intenciones...

Dicho todo lo anterior, queremos puntualizar que este texto se ha escrito como corolario de la experiencia de propuesta y

construcción del equipamiento “casa de las mujeres”⁴⁶ del barrio del Pedregal de Santo Domingo de la Ciudad de México —un barrio autoconstruido a partir de los años setenta—, en el que las mujeres organizadas en distintos colectivos participaron activamente, no solo a través de la palabra, sino también con la acción.

Solíamos llamar *participación social* a este tipo de procesos, pero a partir de esta experiencia lo hemos denominado *apropiación femenina del espacio cotidiano* o *feminización del espacio cotidiano*. La capacidad de feminización del espacio que desarrollemos las mujeres dependerá de cómo se intervenga en cada uno de ellos.

Los procesos participativos: ventajas y problemáticas

La participación social se concreta como interacción de prácticas discursivas que se dan en un contexto específico. Según cuáles sean las prácticas, se producen formas de información unidireccionales o formas de retroalimentación de un saber social compartido para difundir y comunicar un proyecto sobre un espacio determinado. Quienes toman las decisiones técnico-políticas y los distintos actores sociales —los “interesados”, según término propuesto por Henri Lefebvre— y económicos, implicados todos en la transformación espacial, pueden tener facetas comunes o no. Dependiendo de los espacios y lugares, los poderes públicos pueden considerar la implicación de los “interesados” en los procesos de planificación como un elemento dinamizador o amenazador de los proyectos urbanos y sus realizaciones. En algunos casos, según las características de los lugares, la participación de los “interesados” en la toma de decisiones puede interferir en la supuesta autonomía técnico-científica de los planificadores y

46. Si voleu conèixer amb més profunditat aquest projecte i altres experiències, els trobareu a: Sorcorro Pérez Rincón i Rosa Tello (coord.) (2013). *Iniciatives locals para la participación femenina*. México: UNAM, www.libros.unam.mx/digital/V5/33.pdf.

cuestionar el papel de los expertos en el proceso de planificación y gestión de transformación de un espacio urbano. En otros casos, la participación de los “interesados” puede crear relaciones fluidas entre las instancias públicas y el tejido social y dinamizar y favorecer los procesos de transformación urbana.

Generalmente, en el ámbito de la planificación urbana la participación ciudadana tiene la función de enmascarar el dominio de las instituciones públicas sobre las decisiones. Estas instituciones parten de la falacia, que hoy por hoy parece incuestionable, de la igualdad entre individuos (el individuo universal en que se basa la ideología dominante de la planificación urbana y el discurso dominante sobre la participación social), de modo que niegan (¿voluntariamente?) las desigualdades socioestructurales que afectan a cualquier decisión, cualquiera que sea. Con el enmascaramiento de las desigualdades socioestructurales, los poderes públicos consiguen, por una parte, la apariencia democrática y, por otra, la socialización de la exclusión, de forma que así consienten la apropiación desigual de espacios y recursos urbanos.

La desigualdad de poder entre vecinos e instituciones públicas en cuanto a la capacidad de difusión de resultados permite a los poderes públicos difundir un discurso sobre la participación y sus procesos como si fueran realmente democráticos y producto de un consenso negociado en igualdad de condiciones entre los diversos actores. Así, el Ayuntamiento se representa a sí mismo como institución democrática que tiene en cuenta las aspiraciones de sus ciudadanos. Por otra parte, o silencia las resistencias o las hace aparecer a ojos de la mayoría de ciudadanos como voces residuales de ciudadanos permanentemente descontentos.

Ventajas

A pesar los inconvenientes que suponen las desigualdades de poder entre vecinos y poderes públicos, pueden establecerse una serie de ventajas de los procesos participativos:

1. Feminización del espacio y recomposición del sentido de colectividad.
2. Aprendizaje bidireccional entre vecinos y técnicos.
3. Gestión y control de recursos públicos y/o privados.
4. Ejecución de los deseos colectivos (resultado del diálogo, la discusión, la confrontación e incluso el conflicto).

1. Feminización del espacio y recomposición del sentido de colectividad

Tratándose de procesos de reforma urbana que afectan a la vida diaria, al uso de los espacios inmediatos, la participación colectiva en defensa del entorno cotidiano se transforma en un proceso social altamente feminizado, porque en esto las mujeres llevan la iniciativa, ya que son ellas quienes utilizan intensamente el entorno inmediato para sus quehaceres diarios y de este uso se deriva la construcción de relaciones de vecindad, relaciones banales, que, por lo efímeras, son recurrentes y generan un largo recorrido de implicaciones en la vida social del barrio. Cuando son las mujeres quienes defienden su entorno, con sus deseos de mejora del hábitat incorporan a los convecinos. Al mismo tiempo, la propia necesidad de defensa de barrio confluye hacia una formación de sentido de colectividad, aquel sentido que les distingue de sus conciudadanos porque habitando el barrio y apropiándose, lo pueden reivindicar como propio. De alguna forma, puede decirse que el hecho de apropiarse del hábitat y defenderlo como propio es ejercer, al menos en una parte de la ciudad, el derecho a la ciudad.

2. Aprendizaje bidireccional entre vecinos y técnicos

Cuanto más intensas son las resistencias, mayor es la interacción entre vecinos y técnicos, y más intenso el aprendizaje mutuo. Las vecinas, en sus necesidades de comprender los alcances de las propuestas públicas y de contrarrestar las propuestas de los técnicos que representan los poderes públicos, se ven obligadas, en primer lugar, a encontrar técnicos de confianza capaces de asumir sus deseos y, en segundo lugar, a adentrarse en el enmarañado conocimiento del urbanismo, sus leyes y sus procedimientos. Por su parte, los técnicos que colaboran con los vecinos, si quieren realmente un proceso comunicativo, deben dejar de lado protagonismo y tecnicismos, así como las perspectivas oficialistas del urbanismo, y ponerse en pie de igualdad con los vecinos para lograr la comprensión y la asunción de las propuestas vecinales. La predisposición de ambas partes a la comprensión mutua y el trabajo en común da como resultado una amplitud de visiones que recalca en nuevas perspectivas del urbanismo y de la construcción del hábitat. De alguna forma, vecinos y técnicos se convierten en “interesados”. En este sentido, tiende a cumplirse lo que ya Henri Lefebvre decía en el año 1967 a propósito de la participación:

Me parece que lo importante es la intervención de los interesados. No digo “participación”. Hay también un mito de la participación. Pero hasta que en las cuestiones de urbanismo no haya la intervención directa, violenta, si hace falta, de los interesados, y hasta que no haya posibilidad de autogestión a escala de las comunidades locales urbanas, hasta que no haya tendencias a la autogestión, hasta que los interesados no tomen la palabra para decir, no solamente lo que necesitan, sino también lo que desean, lo que quieren, lo que exigen, hasta que no den constante cuenta de su experiencia del habitar a quienes se consideran expertos, nos faltará un dato esencial para la resolución del problema urbano. Y,

desgraciadamente, se tiende siempre a prescindir de la intervención de los interesados.

Henri Lefebvre (1967). “L’urbanisme aujourd’hui. Mythes et réalités”. *Les Cahiers du Centre d’Études Socialistes*, n° 72-73, (sept.-oct. 1967.)

3. Gestión y control de recursos públicos.

Las mayores resistencias de los poderes públicos son la concesión, directa o indirecta, a los interesados de la gestión y control de los recursos, ya sea en forma de trabajadores al servicio de los interesados, o de presupuestos a invertir en programas, equipamientos, mejoras físicas del espacio urbano... Sin embargo, entre

la cantidad de pactos y negociaciones, los interesados consiguen a veces concretar partidas económicas públicas para ser destinadas a algunas de las propuestas pactadas. Estas concreciones son, en cierto modo, una garantía de la materialización de algunas de las reivindicaciones vecinales. El control de la aplicación de los recursos económicos se realiza en el tiempo, es decir, con el

cumplimiento o no de los plazos pactados. Por supuesto que el incumplimiento de los plazos implica nuevas movilizaciones de los interesados. La atención a la observancia de los plazos viene a ser un sustitutivo del control de los recursos públicos. Al mismo tiempo, esta permanente vigilancia obliga al mantenimiento de cohesión de las organizaciones sociales.

4. Cumplimiento de los deseos colectivos como resultado del diálogo, la discusión, la confrontación e incluso el conflicto

La consecución de algunas de las reivindicaciones de los interesados supone la materialización de los deseos colectivos, aunque no sean todos. Implica un retorno a la confianza en la acción colectiva y en la capacidad de acción del colectivo que ha llevado a buen puerto sus ilusiones y deseos. Es decir, que la materialización de los deseos produce tal afirmación personal y colectiva de dominio sobre el hábitat que difícilmente puede pararse mientras existan deseos incumplidos. Y, en este sentido, y teniendo en cuenta que las mujeres son protagonistas mayoritarias de los procesos de participación colectiva, para ellas, sobre todo para ellas, se trata de procesos afirmación personal y colectiva como mujeres, y de afirmación de su capacidad de autonomía, de gestión de sus ilusiones y de su espacio de vida. La consecución de los deseos para el hábitat no es más que otro aspecto de la feminización del espacio cotidiano.

Problemáticas

Las problemáticas son muchas más que las ventajas y tienen que ver tanto con determinadas concepciones de la ciudad y del urbanismo como con el curso de la vida cotidiana de quienes están afectados directamente por procesos de renovación urbana,

puesto que mantener resistencias agota y distorsiona los diarios quehaceres. Se señalan solo algunos de los problemas que quizá puedan tenerse en cuenta como limitaciones a la hora de plantear procesos participativos colectivos.

1. Falta de disponibilidad de tiempo.
2. Lenguajes dispares entre técnicos y vecinos.
3. Dimensión del ámbito de actuación.
4. Envergadura de los proyectos y los recursos.
5. Temporalidad de la ejecución y control del proyecto.

1. Falta de disponibilidad de tiempo

Si se considera que la participación social está sometida a la cantidad de tiempo que una persona puede dedicar a actividades no remuneradas en beneficio de algún colectivo y/o en beneficio propio (sea en forma de satisfacción o en forma de defensa de algún valor social, cultural o incluso económico), la participación se convierte para muchas personas en un problema porque es indispensable la disponibilidad de tiempo, y precisamente es de lo que se carece actualmente, sobre todo si, además de realizar una jornada laboral y emplear mucho tiempo en los recorridos, hay que atender las tareas de reproducción, tal como hasta hoy realizan las mujeres.

Pero, paradójicamente, la poca disponibilidad de tiempo de las mujeres (doble jornada laboral, cuando no triple) las impulsa a las relaciones de vecindad y de apoyo mutuo, especialmente si sus recursos económicos son más bien escasos. Así, para las mujeres el entorno cotidiano, donde el dentro y el afuera del hogar se diluye y cuyo conocimiento en todos sus aspectos es profundo, se convierte en el ámbito de participación social femenino, en su ámbito de participación “natural”. Es decir, si la poca disponibilidad de tiempo para la participación colectiva es un inconveniente para muchos, las mujeres tienden a resolverlo tejiendo relaciones

exprofeso con sus convecinos y convecinas mientras realizan sus quehaceres diarios. Sin embargo y a pesar de ello, su menos que poca disponibilidad de tiempo les impide estar presentes en los lugares de decisión y negociación. O sea que, si por una parte las mujeres generan reivindicaciones colectivas, por otra no son visibles a la hora de negociar: alguien las sustituye y les suplente o cambia la palabra. Entonces el espacio deviene de nuevo masculino, deviene espacio público político, espacio de poder.

2. Lenguajes dispares entre técnicos y vecinos

La diferente formación entre técnicos y vecinos aparece a menudo como un problema difícil de superar. Los técnicos urbanistas, por su formación, suelen poseer una visión de la ciudad reducida a espacio físico sin vida, sin habitantes o reducidos estos a números, donde circulan vehículos que en sus tránsitos se entorpecen o que las calles no les permiten la fluidez. Usan la cartografía como instrumento técnico básico de representación del espacio a intervenir y suelen describir y mostrar los proyectos mediante es-

tándares numéricos relacionados con los condicionamientos urbanístico-legales del lugar. Los vecinos conocen sus espacios por vivirlos. Se trata de puntos, lugares, calles, casas... tiendas, semáforos... muy concretos, limpios, sucios, en mal estado..., lo que falta, lo que sobra. Para que se crucen estas dos visiones, tiene que mediar la voluntad de comprensión y la apertura intelectual tanto para comprender la ciudad vivida como para conocer los recovecos del urbanismo y sus leyes. El proceso de comprensión mutua es largo y a menudo va en contra de la premura de las soluciones que requieren las agresiones urbanísticas de los poderes públicos locales. La confianza entre unos y otros debe ser la clave para participar colectivamente en la elaboración de proyectos alternativos a los de la administración pública local. También son necesarias nuevas visiones del urbanismo que incorporen las diferencias de género, la desigualdad biológica, social, cultural, económica... para romper las barreras de las distintas percepciones y vivencias de la ciudad y para hacer más fluidos los procesos participativos colectivos.

3. Dimensión del ámbito de actuación

Según sea la dimensión del espacio a transformar, los procesos participativos se hacen más ligeros o más densos. La escala del espacio a intervenir es casi determinante de la eficacia o no de los procesos de participación colectiva. Es eficaz si se trata del espacio inmediato, este espacio que se puede recorrer andando, en el que las relaciones vecinales propician rápidamente los procesos participativos. En cambio, si el espacio a transformar afecta a un barrio entero o a fragmentos de dos o más barrios, los procesos participativos requieren más tiempo, mayor organización y cohesión entre las distintas organizaciones, cosa nada fácil de conseguir. Es posible, incluso, que estén implicados distintos grupos técnicos relacionados con distintas organizaciones vecinales. Los debates, los deseos, los acuerdos y las propuestas se dilatan

en el tiempo. Sin embargo, la escala espacial generalmente no la definen los implicados, sino que la condicionan las iniciativas urbanísticas de los poderes públicos locales. En tanto no haya procesos urbanos autogestionados, la iniciativa de reforma y sus definiciones las tienen los poderes públicos, al igual que poseen los recursos para sus realizaciones.

4. Temporalidad de la ejecución y control del proyecto

Si el tiempo es un bien escaso para todos, tanto más lo será el tiempo disponible para controlar la ejecución de los proyectos acordados con la administración pública local. Esta juega con la confianza de la reelección de los ediles políticos y, por lo tanto, a veces usa la estrategia de la dilación temporal para agotar las fuerzas sociales que se resisten a los proyectos. O, por el contrario, juega a los hechos consumados (demoliciones masivas de viviendas o construcción acelerada de infraestructuras o equipamientos) para impedir la organización colectiva de resistencias.

Ser ciudad

El marco cotidiano de participación colectiva es el entorno cotidiano donde el espacio público y el privado se diluyen, especialmente para las mujeres. Por lo tanto, si consideramos que el espacio banal, el no simbólico, es el ámbito de participación y al mismo tiempo espacio de vida, se puede decir que la vivencia de la ciudad empieza ahí; que para cada ciudadano la ciudad es su entorno, su espacio cotidiano, y que el resto del espacio urbano es otro espacio: el centro, o tal o cual sitio muy ajeno al espacio del día a día. El resto de la ciudad es un espacio abstracto, un espacio imaginado y representado.

Partiendo de la visión del espacio vivido, la ciudad es lo contrario de cómo generalmente la estamos pensando los que nos

dedicamos a conocer y entender la ciudad y a intervenir en ella. Hay que repensar la ciudad invirtiendo los términos: la ciudad somos nosotros, y los espacios físicos son las materializaciones de las instituciones públicas locales y de las fuerzas económicas. Se trata tanto de ejercer, que no reclamar, el derecho a la ciudad, como de ejercer el derecho a ser ciudad.

Relatoria: “Barris relacionals, ciutats vivibles”

Taller desenvolupat a l’AVV del Poblenou el 7 de juny del 2017. Dinamitzat per Rosa Tello i Socorro Pérez Rincón, del LAHAS-UAB-UNAM

Hi participen: Esperança, Rosa, Diver, Carme, Marga, Montse, Reki, Manel, Montse, Júlia, Conxa, Gemma, Alba, Anna, Xavi, Joan Maria i dues persones més (¡disculpeu!)

L’urbanisme tal com s’entén habitualment és una mena de llosa abstracta que tot ho aplanava i simplifica, tot amagant la complexitat de la vida, les diferències de gènere, edat o classe, els interessos i els conflictes dels nostres municipis. Sembla quelcom aliè i que ens supera, que està més enllà de la mida de l’espai que coneixem i utilitza un llenguatge abstracte, tècnic, farcit de normatives i plans, apte només per a expertes. Però en realitat és molt més senzill del que aparenta: perquè l’urbanisme, al final, som nosaltres. Urbanisme és tot allò que fem per a una ciutat habitable, són les nostres accions quan ens apropiem de l’espai comunitari, és el nostre treball des del barri, des de la comunitat propera, és el que sabem i coneixem del nostre entorn (perquè sí, perquè sabem el que volem i el que no volem). Només necessitem empoderar-nos de la nostra capacitat d’agència i recursos, i poder-los gestionar nosaltres mateixes, com es fa en projectes com ara l’”Eix Pere IV” i d’altres.

El barri, la ciutat, ens la fem nostra en la mesura que la vivim: una plaça dura, per exemple, es converteix en viva quan la ciutadania se la fa seva i l'omple amb la seva activitat quotidiana.

A l'espai físic, en la trobada i relació entre les persones en espais urbans, sorgeixen associacions, relacions, xarxes, que sempre tenen un component emocional i subjectiu i, de fet, neixen de necessitats, respostes o desitjos quotidians. Tot això no pot sorgir sense quotidianitat, sense coneixença, sense espais de relació, com ara una entitat veïnal, una rambla, un bar, una plaça o la sortida d'una escola.

La pregunta que ens fem en aquest taller és: ¿on són aquests espais de convivència, de trobada, de contacte entre diferents maneres de fer (que són polítiques, atès que tota la nostra acció en el fer col·lectiu és política)? ¿Tenim aquests espais incorporats en el nostre fer associatiu? ¿Els vivim com a llocs de creació i urbanisme col·lectiu? ¿Els veiem, realment? ¿Hi intervenim?

Cal tenir en compte, a més, que la quotidianitat és una ebullició caòtica del *fer* i el *ser* d'una multiplicitat de persones. D'aquesta ebullició caòtica sorgeixen accions, conflictes, xarxes, i sovint tenim la necessitat "d'organitzar-la" o de "prendre'n la veu" a través d'estructures associatives o polítiques representatives. Sentim que hem de recollir i endreçar aquesta ebullició i, tot sovint, dur-la als llocs de la política institucional per tal de fer-la avançar a través del fer polític organitzat o normalitzat. Però, com diu Rosa Tello al taller, no es tracta de reclamar que ens donin, o ens facin, sinó de tenir, totes plegades, els recursos per a fer.

De fet, la quotidianitat no és completament organitzable: cal treballar-hi partint d'aquest caràcter caòtic, incontrolable,

múltiple i conflictiu. I tot sovint ni tan sols donem un valor significatiu a aquesta ebullició quotidiana. Pot ser que ni tan sols la reconeguem o la mirem com a espai del fer polític.

Barcelona parteix d'una diversitat d'experiències reivindicatives molt importants, així com de gestió i cogestió de recursos públics o comunitaris, en els quals de fet el paper i l'acció de les dones és central. Al taller es dedica un temps a revisar una altra experiència: la de la colònia autoconstruïda Pedregal de Santo Domingo, a Mèxic DF, també coneguda com a Coyoacán negra perquè és la "cara fosca" del Coyoacán turístic. És la invasió d'habitatges autoconstruïts més gran de Llatinoamèrica, i hi viuen deu mil persones. Aquesta colònia és un exemple de com es fa política urbana des del que és quotidià, així com de visibilitat i agència de les dones.

Ens trobem amb una colònia d'autoconstrucció, en uns terrenys agrícoles abandonats, en els quals la representació de les dones era la següent: eren vistes com que no participaven, vulnerables en el marc d'aquella colònia, invisibles en els processos del barri. ¿Quina era, en canvi, la realitat quotidiana? Que elles

havien estat el principal motor de construcció de la colònia, tant pel que fa a les xarxes, com fins i tot en la construcció mateixa de les cases.

L'Ajuntament tenia la intenció de crear un equipament per a dones centrat en la prevenció i l'atenció a dones supervivents de violència masclista (que era el lloc simbòlic en el qual les institucions situaven les dones del barri). El LAHAS i diverses dones de la colònia van reclamar una casa que ampliés la perspectiva, representant tot l'activisme i el treball dur amb el qual havien aixecat la colònia. Un dels exemples de cases a escala internacional que van tenir com a referent fou el de Ca la Dona, a Barcelona.

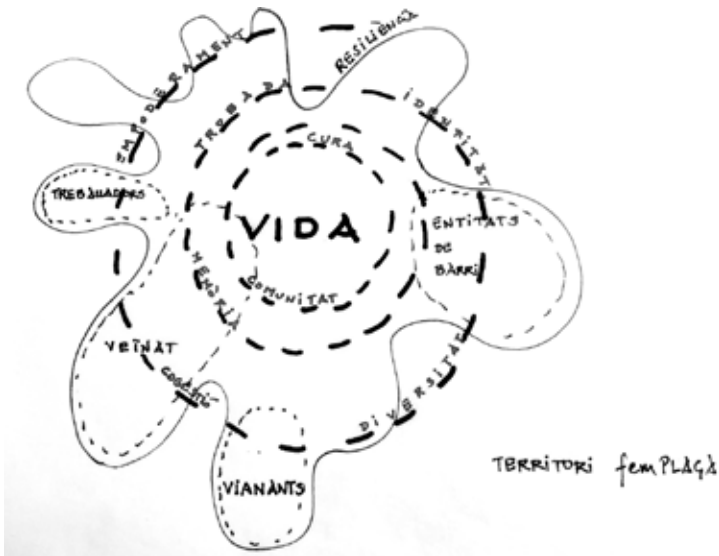
Després, a partir de la violació d'una companya i de la indignació col·lectiva que es va generar, es van començar a treballar també la llibertat de moviments i la seguretat en els espais residuals de la colònia i, a partir d'aquí, es van anar empoderant per reclamar i construir la Casa de las Mujeres. En una de les etapes de construcció de l'equipament, van elaborar una "cartografia vital" del barri. És a dir, un mapa construït a partir de l'experiència de les dones i homes del barri, en el qual identificaven els espais conflictius i els que tenien potencial, on la gent es reunia (especialment les dones). Van veure, per exemple, que "las tortillas", on compren els aliments bàsics, o els patis interiors dels edificis, eren espais de sororitat. I va començar a sorgir de la invisibilitat una cartografia dels petits espais quotidians que utilitzaven les dones al barri, i no només elles. D'aquest treball, les dones detectaven dèficits i necessitats que així podien ser llegides i reclamades a l'Ajuntament. Pogueren sentir-se i ser reconegudes com a expertes en el propi territori, ja que elles (totes nosaltres) eren la gent que duia anys mirant, cuidant, observant la realitat quotidiana.

A partir d'aquí, iniciem una dinàmica en la qual, en dos grups, aproximem la nostra cartografia vital del Poblenou, marcant zones amb potencial i zones de conflicte. És només una petita aproximació, pel temps limitat del taller, però ens permet veure que, per començar, cadascú té vivències i percepcions diferents

respecte a l'espai. També sentim que, probablement, sigui una eina que pot ser útil per al treball barrial. En un quart d'hora s'han pogut assenyalar algunes zones que poden ser rellevants per a l'acció política al barri, de manera que, si això es fa amb una mica més de cura i de temps, es pot arribar a tenir una diagnosi visual útil per a la planificació política per poder reconèixer i fer visible en quins espais s'està empoderant la ciutadania i en quins estan havent-hi resistències o dificultats. Una diagnosi que pot ser útil també perquè són coneixements que tenim dins nostre, de forma parcial si no els posen en comú amb altres persones, i que a més després sovint disassocïem de la nostra experiència política visible o reconeguda.

Fem plaça

Hortensia Fernández,
Elena Guim, Patsilí Toledo,
activistes del col·lectiu
Fem Plaça, femplaça.org

El districte de Ciutat Vella, a Barcelona, és un dels més afectats pel procés de massificació turística de la ciutat en els darrers anys. Aquesta massificació es manifesta, entre altres coses, en la pèrdua del ja escàs espai públic —en un districte amb carrers estrets i poques places— per al veïnat, ja que és ocupat principalment per terrasses de restaurants i tota mena d’instal·lacions turístiques.

L’any 2013, va ser aprovat un nou Pla d’usos en benefici dels *lobbies* hotelers i de la restauració, apartaments turístics i usos turístics en general, la qual cosa va significar la derrota del moviment veïnal de Ciutat Vella. Va ser aleshores, després de

les nombroses manifestacions que es van fer als barris de Ciutat Vella i les al·legacions que vam presentar en contra d'aquest nou Pla sense aconseguir res, quan un grup de veïnes dels nostres barris vam decidir que només ens quedava l'ocupació de l'espai públic del qual havíem estat desposseïdes i que, per això, amb una cadira només i les ganes de trobar-nos entre nosaltres en teníem prou.

I és així com va tenir lloc la primera ocupació temporal de la plaça de Sant Miquel. *Fem Plaça* havia començat. Des d'aleshores hem continuat amb ocupacions pacífiques de places, com a moviment de resistència, construcció de xarxa social i visibilització del veïnat, en contra de la venda de Ciutat Vella com una mercaderia més als interessos immobiliaris i especulatius que volen destruir aquest teixit social.

Fem Plaça posa en pràctica el concepte feminista de posar la vida al centre, és a dir, posar les necessitats de les persones al mig de la societat. Les dones, per la seva experiència, són les que més s'han encarregat i s'encarreguen en general de la cura, tant dels seus infants com dels majors i malalts. És una feina que les feministes anem valorant des de fa temps fins a considerar-la com una "tasca civilitzadora" sense la qual la vida es fa insostenible. En certa manera, la satisfacció de les necessitats de les persones més vulnerables constitueix un indicador de l'estat d'una societat o ciutat determinada, que permet valorar la sostenibilitat del lloc tant des del punt de vista social com des de l'ambiental. Dins de la societat capitalista, hi ha una contradicció entre el capital que només busca el benefici a curt termini i el feminisme que posa la cura de la vida al centre. I és aquesta contradicció la que volem posar de manifest a la nostra pràctica de *Fem Plaça*.

Situar la vida al centre és un dels objectius dels veïns i veïnes que formem part d'aquesta iniciativa en la nostra reivindicació de recuperar els carrers i les places del nostre districte com a lloc de convivència, lliure i inclusiu, per a les persones que habitem els barris de Ciutat Vella.

Ocupar el lloc amb els nostres propis cossos és un acte lúdic i polític que ens permet posicionar-nos davant de la pèrdua de la nostra qualitat de vida com a conseqüència dels processos de globalització, gentrificació i especulació immobiliària que està patint el nostre territori en els darrers anys.

Canviar les dinàmiques regressives dominants que ens condueixen a una pèrdua de la nostra qualitat urbana i vital, i fer-ho d'una manera senzilla i potent alhora, trobant-nos a les places per jugar-hi, parlar, riure, compartir, cuidar-nos i aprendre a fer en comú. És la nostra aportació perquè Barcelona torni a ser un lloc de trobada.

Els beneficis que s'aconsegueixen són molts, ja que podem potenciar la vida de barri, enfortir la comunitat, empoderar el veïnat, fer aflorar les memòries dels llocs, reforçar la diversitat i les diferents identitats, cogestionar la ciutat i, en definitiva, fer sostenible la vida.

La flexibilitat i la resiliència que aconseguim situant la vida al centre ens permet, tant a les persones com al territori, esdevenir porosos i permeables, i a les persones ens fa ser selectives amb allò que incorporem i conscients del que desestimem, adaptant-nos al medi com ho fan les cèl·lules, la qual cosa ens permet viure-hi.

LA CIUTAT SALUDABLE

Introducció

En un escenari de crisi, transformacions socials i austeritat pressupostària, amb el conseqüent empitjorament de les condicions de vida sobretot en els barris menys afavorits, els sistemes sanitaris i de protecció social han de fer front a grans reptes. Es parla de la necessitat de canvis en el paradigma assistencial, tant en la tasca dels professionals com en el rol dels agents socials i dels pacients. En els sistemes sanitaris avançats es discuteixen reformes integrals, amb una estratègia basada en el canvi en l'organització assistencial i l'empoderament de la població. Es reclama desenvolupar una perspectiva global de la salut, que incorpori els seus components socials, educatius i relacionals. Es tracta de posar l'èmfasi en les dimensions de la salut en una comunitat i la dimensió comunitària de la salut.

A Barcelona, la promoció de la salut comunitària té una àmplia trajectòria, en la qual agents socials i determinades institucions públiques han tingut un paper important. S'han impulsat noves formes d'intervenció que col·loquen els propis membres de la comunitat en la transmissió de coneixements i en el control sobre els determinants de la salut. Aquesta perspectiva vincula l'empoderament de la població a la millora de la salut, però també als efectes sobre la sostenibilitat del sistema sanitari, l'optimització de recursos, la millora de la qualitat assistencial i la transversalitat de les polítiques públiques.

Tot i els esforços de molts actors en aquest àmbit, encara ens queda camí per conèixer quin és l'impacte de l'acció comunitària no només en el sistema sanitari, sinó sobretot en la salut de la població, i particularment en els barris amb major desigualtat.⁴⁷

Alegria, un dret, preocupació, autonomia personal, benestar, desorientació, vida, tranquil·litat, motivació, malaltia, felicitat. Això defineix el terme *salut* segons les persones participants en el taller sobre ciutat, salut i feminismes desenvolupat a Nou Barris

47. salutcomunitaria.com/2015/09/16/barcelona-accio-comunitaria-en-salut.

el 19 de maig del 2017, amb activistes i professionals de la salut del districte i la dinamització d'Esperança Aguilà, del CAPS, i Carolina Muñoz, de l'IGOP.

Recursos, benestar, xarxes comunitàries, relacions afectives, cures, interdependència, consentiment, sobirania sobre el cos o mediam bient són conceptes indestriables per abordar la ciutat saludable des d'una perspectiva feminista.

Però els nostres pobles, barris i ciutats, ¿afavoreixen un entorn saludable? ¿Quines experiències de salut comunitària tenim a prop? ¿Tenim accés a aliments ecològics? ¿Podem exercir la nostra sobirania alimentària? ¿Tenim sobirania sobre el propi cos? ¿Rebem les cures que necessitem durant la nostra vida? ¿I nosaltres, cuidem?; ¿quan i a qui? ¿Tenim xarxes de suport mutu? ¿La nostra xarxa és la nostra família? ¿Podem accedir als recursos sanitaris quan els necessitem? ¿Què ens ofereixen aquests recursos? ¿Hi ha un transport sostenible? ¿El verd està incorporat a la ciutat, o la ciutat ha incorporat el gris a l'entorn natural? ¿Quins nivells de contaminació tenim? ¿Què hi podem fer? ¿Com podem apropiari-nos de la gestió de la pròpia salut? ¿Què fem amb el canvi climàtic, des del que és glocal? ¿Hi ha una separació entre natura i ciutat? ¿Com es relaciona la nostra ciutat amb l'entorn rural, si en tenim? I si no en tenim, ¿què fem amb tot el gris i la contaminació que ens envolta? ¿És això sostenible per a la nostra salut?

Ens podem plantejar aquestes i moltes altres preguntes per a parlar de ciutat saludable, des de la perspectiva que ens ocupa en aquest llibre, que és la de l'acció comunitària i els feminismes.

Ho farem a partir de tres veus: la d'Esperanza Aguilà Ducet, del Centre d'Anàlisis i Programes Sanitaris, que exposa el que és la ciutat saludable des d'una perspectiva feminista; la de Carolina Muñoz Mendoza, de l'equip de l'Institut de Governació i Polítiques Públiques, que exposa els resultats d'una investigació sobre els efectes i les característiques del treball en salut comunitària a diversos barris de Barcelona; i la de Trinidad Cuesta, activista en

salut comunitària i feminisme, que relata una experiència concreta de treball en salut.

Amb un element al centre: compartir les experiències de les nostres vides els dona valor, i posar valor a les nostres vides ens dona salut. En aquest sentit, els espais de trobada en l'àmbit de la salut són importants tant per a la salut personal com per a l'acció col·lectiva. Posem, doncs, el benestar individual i col·lectiu al centre, des del reconeixement que som éssers vulnerables, lliures, però interdependents.

Relatoria: “Salut, feminismes i acció comunitària al barri”

Taller realitzat a Nou Barris, a l’Escola de l’IGOP, el 19 de maig del 2017. Dinamitzat per Esperanza Aguilà Ducet, del CAPS, i Carolina Muñoz Mendoza, de l’IGOP. Amb el suport d’activistes per la salut comunitària al Districte.

Hi participen: Elba, Encarna, Blanca, Ester, Jordi, Rosa M., Carmen, Trini, Puri, Yoyi i Montse

No és possible gaudir de ciutats vivibles si aquestes no són saludables: l’estat del medi ambient, dels recursos sanitaris, les xarxes de suport, el mateix estat de salut i altres factors, condicionen aquesta vivibilitat, des de la

perspectiva de la salut i sempre, no ho oblidem, tenint presents les desigualtats de gènere i el seu impacte en les nostres vides. No pot tenir el mateix estat de salut algú que du la càrrega de les cures domèstiques, que qui no la du, per exemple. O una persona pobra i una rica.

Les xarxes de suport, de fet, ens enforteixen, ens fan també més sanes, i ens permeten subvertir en certa manera les formes de funcionar de les ciutats.

A Nou Barris, hi ha una tradició important de treball en salut comunitària, però no sempre sabem com introduir la perspectiva de gènere en aquestes accions. Encreuar activisme, salut i feminismes és un dels elements clau que volem treballar en aquest taller.

A partir d'aquí, el taller planteja una primera part en la qual ens acostem a la mirada de gènere en salut, quines desigualtats genera i quins impactes té sobre la salut de les dones, per tal de connectar amb els propis recursos i ampliar el nostre poder de decisió. Al cap i a la fi, ¿qui coneix millor que cadascuna de nosaltres el nostre estat de salut? És important ser-ne conscient, recórrer els propis recursos i l'autonomia sobre el propi cos, enfront de la tendència a deixar la salut "en mans de professionals".

Al grup definim salut com: alegria de viure, autonomia, benestar, desorientació, vida, vitalitat, llibertat de decisió, adaptació als cicles vitals, motivació, malaltia, felicitat, tranquil·litat, quelcom que desperta preocupació. També podem dir que la salut és solidària o que està connectada amb la pròpia comunitat. Com diu Amartya Sen:

La salut és una forma de llibertat, la malaltia ha de ser compresa en relació a com els que l'experimenten se senten restringits en la seva llibertat de continuar realitzant el que consideren valuós.

Amartya Sen

Treballem els estereotips vinculats a la socialització diferencial de gènere i la salut, a partir d'un quadre sobre com ens

sentim, com a dones, i la seva relació amb la morbiditat diferencial femenina⁴⁸ *Quando no hay palabras para decirlo, hay un cuerpo para expresarlo*”.

Regina Bayo Borrás, del CAPS

A partir d'aquí, intentem veure com traslладem aquestes qüestions a la salut comunitària.⁴⁹ Hem transitat des d'un paradigma biomèdic que entén la salut com a absència de malaltia i posa el focus en l'atenció clínica, a un paradigma que s'anomena biopsicosocial, en el qual s'entén que la salut és un procés de ben-

estar general en el qual el focus s'amplia cap als determinants de la salut: contaminació ambiental, desigualtats socioeconòmiques, de gènere, estils de vida, etcètera.

Si diem que la salut té a veure amb la llibertat o amb el fet de tenir autonomia, quan parlem de salut no podem quedar-nos en les condicions físiques o de benestar que tingui cadascú, sinó que cal analitzar, de forma complexa, les relacions de poder i les implicacions polítiques que té. Per tant, en la mesura que les comunitats, els territoris o els agents socials tinguem més control sobre la pròpia salut i més capacitat d'incidència en els determinants (el treball, l'habitatge, la contaminació, les desigualtats de gènere, de riquesa, etc.), podrem generar ciutats més vivibles.

Per exemple, hi ha una certa protecció de la salut, recursos, programes de salut comunitària en barris i ciutats. Es fan cam-

48. Vegeu l'article d'Esperanza Aguilà "La ciutat saludable", en aquesta mateixa publicació.

49. Vegeu l'article de Carolina Muñoz Mendoza "Acció comunitària en salut", en aquesta mateixa publicació.

panyes d'educació per la salut i d'empoderament de la població sobre aquesta. Però a la vegada hi ha una incineradora a Montcada i Reixac i milers de cotxes que deixen anar micropartícules quan travessen l'àrea metropolitana i la capital; mentrestant, les campanyes sanitàries potencien que la gent gran camini cada dia i que els infants juguin en parcs en els quals no sabem quina qualitat mediambiental hi ha. Cal, per tant, ser conscients, com a ciutadania, que, si volem treballar per una vida saludable, hem d'actuar per transformar, també, les polítiques econòmiques, ambientals, etcètera.

Una altra dificultat amb què ens trobem és que sovint les pràctiques assistencials als CAPs són sobretot d'acció pal·liativa de la malaltia. Si les polítiques sanitàries pressionen el temps disponible de les professionals, desapareixen les activitats de caràcter comunitari per centrar el treball a donar hora i medicar. I la pràctica de salut comunitària acaba quedant centrada en les professionals que són activistes de la salut i es relacionen amb el barri, però sovint no formen part de la política assistencial programàtica del CAP en qüestió.

Com a proposta per a analitzar l'acció comunitària en salut, utilitzem el model de la investigació de l'IGOP sobre l'acció comunitària en salut a Barcelona, que proposa com a eines de treball tres esferes: la simbòlica (com entenem la salut al barri), la substantiva (quines accions concretes estem desenvolupant) i la de processos (com les desenvolupem).

A partir d'aquí, fem uns *collages* per mostrar aquestes diferents esferes de forma gràfica, aplicats al propi barri:

- *Esfera simbòlica*: La pressió estètica sobre el cos, la idea que la bona alimentació és important, la família i la xarxa com a espais de suport, tenir certa seguretat econòmica i un habitatge. També la cerca de solucions medicalitzades a les malalties: anar al CAP perquè t'hi donin una recepta, encara que sabem que la prescripció comunitària s'acull bé i que es pot tardar el mateix temps a atendre una consulta si dones espai a l'altre que si no en dones.
- *Esfera substantiva*: Lluites per atendre les necessitats de les famílies en molts aspectes, un dels quals és l'alimentació (Bancs d'Aliments); accions per a frenar la contaminació i reivindicar canvis en les polítiques ambientals; el teixit associatiu que crea una xarxa en la qual socialitzem, ens coneixem, intercanviem idees i experiències, i no només de l'àmbit de la salut; la xarxa comunitària de Roquetes (amb la "recepta social" o la prescripció comunitària) o La Prospe, on es fa un programa de xerrades en què participen totes les agents comunitàries; Guineueta, on s'està intentant introduir la perspectiva de gènere; Trinitat o Can Peguera, amb les seves taules i plans comunitaris, etcètera.
- *Esfera de processos*: Manca de perspectiva de gènere o feminista, encara que va creixent, i malgrat que un percentatge important d'activistes i professionals de la salut som dones; gran potencial de les dones activistes a tots els barris; treball conjunt d'entitats i institucions (CAPs, escoles, entitats, representants polítics...); mediació, negociació i reivindicació, també; visibilitzar les nostres dificultats, possibilitats i malalties per saber que no estem soles, sortir al carrer, prendre l'espai públic i sortir del privat; importància del respecte a l'altre i el reconeixement de la diversitat. Sovint és més important com fem les coses que el que fem. Per tant, cal donar molta importància a aquesta esfera de processos. Podem tirar endavant accions interessantíssimes que, si tenen un biaix de gènere o cultural molt gran, per exemple,

poden redundar a incrementar les desigualtats.

Per tant, nosaltres, com a activistes de l'acció comunitària, ¿com ho fem perquè les nostres accions de promoció de la salut incorporin aquesta visió global i, a més, de gènere? Podem tenir el concepte, la formació, podem entendre què és la morbiditat diferencial, però cal analitzar si les nostres accions del dia a dia, com hem vist amb els *collages*, reflecteixen aquesta visió biopsico-social i interseccional, amb perspectiva feminista. Per exemple, a la campanya de xerrades als centres cívics, ¿qui hi va, de públic? ¿Qui fa les xerrades? ¿Utilitzen un llenguatge inclusiu? ¿Com es-collim els temes?, ¿a qui interessen?

La ciutat saludable

Esperanza Aguilà Ducet
(Programa Dona, Salut i
Qualitat de Vida del Centre
d'Anàlisi i Programes Sanitaris)
caps@pangea.org www.caps.org

La salut de les persones depèn de les seves condicions de vida i de treball. Aquests factors són més determinants que els aspectes biològics i fisiològics, comuns i diferenciats, de dones i homes. L'entorn on aquestes persones viuen i es relacionen pren protagonisme, en la mesura de la seva capacitat de proporcionar o minvar la qualitat de vida. El barri, districte, poble o ciutat que resulta de l'aplicació dels criteris de gènere i de sostenibilitat a l'hora de planificar i fer ciutat, configura una distribució d'equipaments i serveis, de comerç i indústria que facilita la vida quotidiana, la cohesió i la integració social. Aquest model afavoreix barris lligats entre si per xarxes de mobilitat pública i privada, per espais verds i per equipaments a cada districte i requereix la imprescindible implicació de les persones que hi viuen, tenint en compte les **experiències** específiques de les dones.⁵⁰ Dones i homes ens construïm com a persones en una societat i una cultura que atribueix rols ben diferenciats a uns i altres.

El model biopsicosocial i mediambiental permet entendre com afecten la salut aquests diferents factors. El feminisme aporta l'anàlisi de les ciències mèdiques androcèntriques, fent visibles les diferències i les desigualtats que es generen entre dones i homes, i obre les possibilitats de reconèixer els propis recursos per a fer front als malestars i les malalties.

50. Anna Bofill Levi (2008). *Guia per al planejament urbanístic i l'ordenació urbanística amb la incorporació de criteris de gènere*. Institut Català de les Dones.

La situació de crisi actual ha esdevingut un escenari en el qual es fa evident aquest impacte de les condicions de vida i de treball sobre la salut, de manera que es posen en relleu les diferències i les desigualtats socials, de gènere i de classe social. La precarietat i la pobresa són factors de risc per a la salut: poden augmentar les situacions de dolor i cansament (les primeres causes de consulta de les dones), d'estrès (que afecta els sistemes immunològic i reproductiu), d'empitjorament de les malalties cròniques i de comportaments violents. La desocupació pot generar la pèrdua de l'autoconfiança i de les relacions socials lligades a la feina amb risc d'exclusió social, i multiplicar per set el risc de contreure alguna malaltia mental, augmentar els problemes d'ansietat i depressió (tres vegades més que en els qui treballen), enganxar-se a drogues com l'alcohol o el tabac, i morir prematurament o suïcidar-se.⁵¹

Des de l'àmbit de la salut pública i l'anàlisi de les desigualtats en salut, ha crescut un corrent analític que ens ajuda a comprendre aquest model. Per a tenir una bona salut, s'han de tenir els recursos suficients per a anar vivint, sense angoixa. S'hauria de viure en un lloc que no sigui depriment, deprimit, contaminat o socialment desintegrat. Treballar en una feina que no et generi estrès, que no sigui monòtona, que et desagradi i en la qual no rebis un mal tracte. Viure en un habitatge saludable i lluminós. Tenir amics i estimar, participar socialment i ser escoltat.⁵²

Però per al model mèdic actual la salut ve de fora, no és inherent al mateix cos o a la persona, i menys encara a les seves condicions de vida. El cos es veu fragmentat, els especialistes n'arreglen les peces, i sembla que l'objectiu d'aquests sigui fer-lo viure costi el que costi, sense anteposar la qualitat de vida i el benestar

51. Joan Benach i Carles Muntaner (2011). "Grup d'investigació en desigualtats en salut de la UPF", *El Periódico de Catalunya*, 29 de març del 2011.

52. Salvador López Arnal (2008). "Desigualdades en salud: una epidemia que podemos evitar", entrevista a Joan Benach i Carles Muntaner, a *Rebelión*, www.rebelion.org/noticia.php?id=72000.2008

de la persona. Sota aquest model, el que sap de la nostra salut és el/la professional que ens atén i no qui habita el cos, provocant massa sovint frustració i impotència en les dones i els homes que s'acosten als serveis sanitaris. Especialment en les dones que se senten invisibles sota la mirada androcèntrica de les ciències mèdiques. S'exclou el cos de les dones de la recerca i es medicalitzen els processos naturals com l'embaràs, el part i la menopausa i el malestar emocional de la sobrecàrrega del treball no remunerat domèstic i de cura.

El 2001, l'OMS va definir el gènere com a determinant de la salut. Recomanava als governs desenvolupar polítiques públiques per a identificar les diferents maneres d'emmalaltir d'homes i dones. Analitzar la pressió social establerta sobre els rols masculí i femení i les situacions de desigualtat que això comporta, i revisar els aspectes socials, culturals i sanitaris que incideixen sobre les condicions de vida, de treball i d'organització social i sanitària que afecten la salut.

Des del Programa Dona, Salut i Qualitat de Vida del CAPS, hem analitzat les diferències i les desigualtats en la salut de dones i homes des de la perspectiva biopsicosocial i feminista. La salut de les dones està íntimament lligada a les seves condicions de vida, i la seva cura depèn, principalment, de les seves possibilitats personals i assistencials per a posar paraules al seu malestar, i deixar de ser un objecte passiu de l'acte mèdic per convertir-se en subjecte actiu.

Les dones vivim més anys, però amb menys salut.⁵³ El nombre d'anys viscuts amb bona salut, és a dir sense discapacitats, és superior en els homes. Les dones també tenim pitjor percepció de la nostra salut.⁵⁴ Dones i homes emmalaltim de manera diferent: les dones presentem més malalties cròniques i fem més ús dels

53. Esperança de vida. INE, 2014. Dones, 85,6 anys; homes 80,1 anys.

54. Informe de salut de la Generalitat de Catalunya 2016. El 81% de les dones tenen una percepció positiva, davant el 85,6% dels homes.

serveis sanitaris ambulatoris, dada que s'ha confirmat en la literatura en tots els països del món que tenen una accessibilitat igualitària al sistema sanitari.⁵⁵ La primera causa de consulta és el dolor i el cansament que dificulta el desenvolupament normal de les seves activitats quotidianes. El diferencial de consum de les dones amb els homes en els medicaments per al dolor significa quasi el doble. Aquest diferencial és encara més gran en el consum de tranquil·litzants, relaxants i pastilles per a dormir: el percentatge de les dones excedeix en més del doble el dels homes.⁵⁶

Aquest pitjor estat de salut de les dones es deu a riscos adquirits i a aspectes psicosocials com ara el sedentarisme, l'atur o l'estrès físic i mental que produeix la doble o triple jornada laboral que fan, així com el treball emocional que constantment desenvolupen en el seu paper de cuidadores de tota la família i del seu entorn.⁵⁷ La incorporació de les dones al mercat del treball no ha comportat la inclusió de la majoria dels homes a l'espai de la reproducció domèstica i de la cura, i per tant les dones estan assumint la multiplicitat de rols i la doble o triple jornada laboral, i això provoca que els nivells d'hormones d'estrès en les dones romanguin elevats després de la feina, a diferència dels dels homes, que es redueixen quan arriben a casa.⁵⁸ L'estudi sobre les visions de ciutadans, professionals i gestors sobre l'atenció sanitària a Catalunya⁵⁹ que aporta una perspectiva integrada, posa en relleu que amb relació als recursos sanitaris les persones usuàries, professionals i gestores "invisibilitzen els recursos que aporten els ciutadans per a l'atenció i la cura de la salut. Només les cuidado-

55. Carme Valls Llobet (2008). "Les causes orgàniques del malestar de les dones", *Mujeres y Salud*, 16.

56. Cristina Brullet i Carme Gómez-Granell (coord.) (2008). *Malestars: Infància, adolescència i famílies*. CIIMU.

57. Lois Verbrugge, 1989.

58. Marianne Frankenhaeuser i Ulf Lundberg, en el seu projecte Volvo.

59. Lupicínio Íñiguez Rueda (coord. UAB) i Margarita Sánchez-Candamio Méndez (coord. UdG) (2007). *Estudi de les visions de ciutadans, professionals i gestors sobre l'atenció sanitària a Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Departament de Salut.

res principals molt sobrecarregades i una part del personal d'infermeria (xarxa sociosanitària i xarxa de salut mental) veuen una relació complementària entre el sistema d'ajuda formal i informal d'atenció a la salut. Tanmateix, veuen més l'activitat desenvolupada pel personal mèdic i pels homes que per les dones. Això succeeix igual a tots els nivells assistencials, i de manera particular a l'atenció primària". Vuit de cada deu persones cuidadores són dones entre quaranta-cinc i seixanta-cinc anys, sense remuneració o molt precària, que fan jornades de més de quaranta hores setmanals i pateixen dolor, cansament, problemes amb l'estat d'ànim i, en alguns casos, aïllament social.

En les polítiques públiques de prevenció, els estils de vida de les persones són sovint el centre d'atenció, posant el focus de les seves intervencions en aspectes i responsabilitats individuals i deixant en segon terme les intervencions comunitàries. Els estils de vida estan definits com a determinants de la salut de la població, i també hi ha diferències de gènere i de classe social. Els homes tenen conductes menys saludables que les dones en el consum del tabac, encara que això està canviant en els joves. Les dones són més conscients dels aspectes saludables de la dieta, però fan menys activitat física; d'altra banda, les addiccions tenen una més alta penalització social en el cas de les dones, especialment si aquestes són mares, i són més invisibles, per exemple en el cas de l'alcohol, que es consumeix preferentment en l'àmbit privat (el consum de l'alcohol té un efecte doble en les dones en l'absorció i la toxicitat hepàtiques). També trobem diferències en les prevalences de l'anorèxia (més altes en les noies) i en els accidents de trànsit (més alts en els nois), responent a la influència dels missatges socials associats a la imatge del cos femení i al risc com a signe d'identitat masculí respectivament. Els adolescents que llegeixen revistes o veuen programes o anuncis en televisió relacionats amb la imatge mostren més insatisfacció amb el propi cos. Les noies són les més sensibles a empitjorar la percepció del seu físic per aquest tipus d'informació. Així ho assenyala un

treball⁶⁰ que ha avaluat l'associació entre l'exposició a revistes i televisió, algunes variables psicològiques com la interiorització de l'ideal corporal de primor, les alteracions alimentàries o l'autoestima i l'índex de massa corporal (IMC) amb la insatisfacció corporal en funció del gènere.

Més enllà de les conductes individuals, si analitzen l'àmbit laboral, veiem que un mal clima laboral pot produir ansietat generalitzada, estrès, la síndrome de *burnout* (esgotament professional o “estar cremat”), mobbing, assetjament sexual, però també absentisme, i que això pot derivar en patologies cardiovasculars i de salut mental, a més de moltes malalties musculoesquelètiques.⁶¹

Hem analitzat factors biològics, psicològics i culturals que intervenen en la salut de dones i homes de forma diferent i generen desigualtats. També el medi ambient és un factor determinant de la salut. *Per primera vegada a la història del món, avui tot ésser humà està exposat al contacte amb productes químics perillosos, des que neix fins que mor.*⁶²

Al medi ambient també hi ha biaixos de gènere. El cos de les dones és el primer “bioacumulador químic” ambiental (pesticides, dissolvents, derivats de plàstics, pintures, tints, cosmètics, hidrocarburs de cotxes). Les vies d'entrada de la contaminació ambiental en el cos humà s'estableixen a través de la respiració, de la via digestiva i de la pell. L'entrada a través de l'aire, aigua, aliments i cosmètics fa a vegades imperceptible per als humans l'exposició a productes tòxics que els poden perjudicar. Molts dels tòxics ambientals, insecticides, dissolvents o metalls pesants poden acumular-se al cos, en especial al de les dones pel seu més elevat contingut en cèl·lules grasses. El cos de la dona actua como

60. Investigadors de l'Hospital Meixoeiro de Vigo; publicat a la revista Women's Health Issues.

61. Vicent Canet (2011). “La clase social y el género, claves en los riesgos psicosociales en el trabajo”, entrevista a Neus Moreno, a *Diagonal*, 14 de setembre del 2011.

62. Rachel L. Carson (2005; orig. 1962). *Primavera silenciosa*. Barcelona: Crítica.

un bioacumulador químic i pateix conseqüències com ara les alteracions de la salut reproductiva, l'aparició de malalties emergents com ara la fibromiàlgia, la sensibilitat química múltiple i la fatiga crònica, i l'increment del càncer de mama. Les creixents evidències de la relació entre la salut ambiental i la salut de les dones i de la seva implicació en la salut reproductiva, en el càncer de mama i en l'aparició de malalties emergents fan que l'ecofeminisme no pugui ser aliè a la relació de la contaminació ambiental amb la salut de les persones, en especial la de les dones.⁶³

Del que s'ha exposat fins ara podem deduir que per aconseguir que les ciutats on vivim siguin saludables cal fer alguns canvis en l'àmbit de les polítiques públiques. Exposo a continuació algunes propostes.

- *Potenciar la coordinació* entre els sistemes de salut i els de benestar principalment, però també amb altres àrees que afecten la vida i la salut (àmbit laboral, medi ambient, igualtat, habitatge, seguretat, etc.), en un procés continuat que permeti desenvolupar plans i procediments que actuïn com un mitjà, no pas com un objectiu.
- *Crear espais de salut:*
 - Espais públics per a treballs de grup de salut i d'empoderament fora de l'àmbit sanitari, on poder compartir experiències i malestars, oberts a totes les dones i conduïts per professionals de diferents perfils.
 - Espais per a treball de grup psicoterapèutic per a dones usuàries de centres de salut mental i programes d'atenció a les dones. Aquest treball possibilita a les dones participants una significativa dinàmica d'obertura i comunicació en les relacions personals i, per extensió, un increment de la participació social i comunitària. Aquest treball te-

63. Carme Valls-Llobet (2010). *Contaminación ambiental y salud de las mujeres*. Directora del Programa Mujeres, Salud y Calidad de Vida. Barcelona. *Investigaciones Feministas*, 2010, vol. 1: 149-159. Barcelona.

rapèutic és una eina molt eficaç per a disminuir l'ansietat i la depressió, amb la consegüent reducció de freqüentació als serveis sanitaris, així com la ingesta de medicació. També millora significativament la seva qualitat de vida.⁶⁴*Facilitar un nou model d'atenció.* Les persones han de ser protagonistes actives de la seva cura, el terapeuta acompanyarà la persona en l'orientació cap a les opcions multidisciplinàries de salut que més li convinguin, tenint en compte l'objectiu principal de preservar la salut i promoure la capacitat autocurativa de l'organisme.⁶⁵ El model actual genera un estrès en el personal sanitari que representa un dels riscos laborals més importants.*Reduir la medicalització.* Incloure en la relació terapèutica la dimensió psíquica i emocional de la persona, reduir la medicalització excessiva (especialment en el cas de les dones) i potenciar l'atenció terapèutica basada en la paraula i en l'escolta activa, tan o més eficaç per a millorar la salut i la qualitat de vida.

- *Canviar el model de recerca i de docència* cap a un model mèdic i científic relacional⁶⁶ que inclogui les condicions de vida i de treball i, en el cas de les dones, s'allunyi del concepte de la salut només reproductiva. Cal fer una nova lectura del cos com a organisme atenent les diferències i les desigualtats. Els professionals han de ser els primers a entendre la perspectiva biopsicosocial, ser conscients de les seves limitacions i apostar pel treball multidisciplinari.*Cuidar*

64. Regina Bayo-Borràs Falcón (2002). "Mujer y calidad de vida: Evaluación de la efectividad de grupos terapéuticos", *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría*, 2002 (jul./sept.), 83: 37-62. Madrid.

65. María José Hernández Ortiz (2011). "Medicina integrativa, ¿la medicina del futuro?" A: *XIII Seminario de la RED de mujeres profesionales de la salud, 18 de noviembre de 2011*, www.caps.cat/images/stories/XIII_Seminario_Red-caps_2011_M_Jos%C3%A9_Hernandez.pdf.

66. Mari Luz Esteban (ed.) (2007). *Introducción a la antropología de la salud*. Bilbao: Osalde. Bilbao.

el medi ambient. Control dels tòxics ambientals als espais públics, promovent accions com la de ciutats sense herbicides que continguin glifosats. D'altra banda, promoure la recerca que posi de manifest l'impacte dels contaminants ambientals (químics, radiacions, soroll, etc.) sobre la salut, i fer campanyes de prevenció i difusió de propostes alternatives (p. ex., productes de neteja no químics).

Acció comunitària en salut: a la ciutat i als barris.

**Carolina Muñoz-Mendoza,
Raquel Gallego Calderón,
Ernesto Morales, Nicolás
Barbieri i Bernat Quintana.
Instituto de Gobierno y Políticas
Públicas (IGOP), Universidad
Autónoma de Barcelona.
<http://igop.uab.cat/es/>**

L'objectiu d'aquest capítol és contribuir al debat sobre ciutats vivibles reflexionant sobre l'acció comunitària en salut (ACS) que es porta a terme a la ciutat de Barcelona. Per a això, compartim les troballes de la recerca "Avaluació de l'impacte de l'acció comunitària en la salut de la població", que va ser desenvolupada per l'Institut de Govern i Polítiques Públiques (IGOP) de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), l'Agència de Salut Pública de Barcelona (ASPB), l'Institut Català de la Salut (ICS) i el Pla de Desenvolupament Comunitari de Roquetes entre els anys 2015 i 2017.⁶⁷ El treball va ser elaborat per un equip interdisciplinari, que va aplicar una metodologia mixta, qualitativa-quantitativa. En la primera fase, es va construir un índex de l'acció comunitària en salut a Barcelona, el qual es va il·lustrar en un mapa⁶⁸ que mostra la intensitat que aquestes accions aconseguixen als barris més vulnerables de la ciutat. Posteriorment, fem quatre estudis

67. El projecte va ser finançat amb suport de RecerCaixa, programa de la Fundació Obra Social La Caixa. La web del projecte es troba a l'enllaç següent: salutcomunitaria.com, on estan disponibles els detalls del treball realitzat, els esdeveniments i els documents de resultats publicats.

68. IGOP, ASPB, ICS, 2015, "Índex i mapa de l'acció comunitària en salut a Barcelona", Barcelona.

de cas sobre les experiències d'ACS als barris “el Carmel”, “el Poble-sec”, “Roquetes” i “Zona Nord”⁶⁹.

Els continguts del present capítol inclouen un marc conceptual per a comprendre la importància de l'ACS, una revisió de la situació de l'ACS de Barcelona en conjunt, i una interpretació de l'ACS dels barris que estudiem com a casos en profunditat: els seus aprenentatges, fortaleses i reptes.

Importància de l'acció comunitària en salut

Fa unes quantes dècades que hi ha consens en la literatura i en la comunitat internacional sobre la importància que té l'acció comunitària com a estratègia per a enfortir la salut de la població. Quan, el 1948, l'Organització Mundial de la Salut (OMS) va redefinir la salut com “un estat de complet benestar físic, mental i social i no solament l'absència d'afeccions o malalties”, es va iniciar el trànsit des d'un paradigma biomèdic centrat en l'atenció clínica i individual, a un de biopsicosocial que reconeix nous factors que condicionen la salut. Aquests factors es relacionen amb l'entorn social, en el qual el context comunitari i l'ACS han guanyat espai com a forma de vehicular les noves concepcions en salut.

Heus aquí algunes de les fites que van impulsar l'ACS: l'Informe Lalonde del 1974⁷⁰, que va demostrar la influència en la salut de factors no solament biològics; la Conferència d'Alma-Ata del 1978, que va recomanar complementar l'atenció cu-

69. Morales, E.; Quintana, B. 2016a, “Estudi del barri del Carmel”, Barcelona: IGOP, ASPB, ICS.
Morales, E.; Quintana, B. 2016b, “Estudi del barri del Poble Sec”, Barcelona: IGOP, ASPB, ICS.
Muñoz-Mendoza, C. i Barbieri, N. 2016a, “Estudi dels barris de Zona Nord”, Barcelona: IGOP, ASPB, ICS.

Muñoz-Mendoza, C. i Barbieri, N. 2016b, “Estudi del barri de Roquetes”, Barcelona: IGOP, ASPB, ICS.

70. Lalonde M. A new perspective on the health of Canadians. A working document. Ottawa: Government of Canada, 1974.

rativa amb altres de preventives i promocionals en els contextos comunitaris; i la Carta d'Ottawa del 1986, que va definir l'ACS com un àrea prioritària per a les polítiques sanitàries dels països.⁷¹

Des d'aquells anys, la comunitat internacional coincideix que les desigualtats en salut constitueixen un dels principals problemes a afrontar a escala mundial, un diagnòstic que avui dia continua sent molt compartit. Aquestes desigualtats s'originen en l'estratificació social i política d'una societat: no són pas producte de condicions pròpies o innates dels individus; és a dir, que es tracta de desigualtats injustes i evitables, i que decididament convé combatre (Graham i Kelly, 2004)⁷². D'altra banda, l'enfocament dels "determinants socials en salut" (Dahlgren i Whitehead, 1991; Diderichsen *et al.*, 2001; Caballero *et al.*, 2012)⁷³ permet comprendre com generen desigualtats l'entorn social immediat i les estructures socials més àmplies. D'aquesta manera, l'entorn comunitari es defineix com un espai d'intervenció clau per a combatre les desigualtats, mitjançant l'activació de xarxes de suport i la participació de les diferents persones i organitzacions d'una mateixa comunitat.⁷⁴

71. Les altres àrees prioritàries recomanades van ser: crear entorns afavoridors de la salut, desenvolupar habilitats personals, i reorientar els serveis de salut cap a la prevenció de les malalties i la promoció de la salut.

72. Graham, H., & Kelly, M. P. (2004). *Health inequalities: concepts, frameworks and policy*. London: Health Development Agency

73. Caballero, E., Moreno, M., Sosa, M. E., Mitchell, E., Vega, M., & Columbié, L. A. (2012). Los determinantes sociales de la salud y sus diferentes modelos explicativos. *Revista Infodir*, 8 (15), 1-10.

Dahlgren, G., & Whitehead, M. (1991). Policies and strategies to promote social equity in health. *Stockholm: Institute for future studies*.

Diderichsen, F., Evans, T., & Whitehead, M. (2001). The social basis of disparities in health. *Challenging inequities in health: From ethics to action*, 13-23.

74. A Caballero *et al.* (2012) es podrà trobar una revisió bibliogràfica de diversos models explicatius dels determinants socials. Dins d'aquests, com assenyalen els autors, els més influents han estat el model holístic de Laframboise, H. L. (1973). Health policy: breaking the problem down into more namageable segments. *Canadian Medical Association Journal*, 108(3), 388, que va inspirar l'informe Lalonde del 1974, i el model de nivells d'influència des de l'individual al macrosocial de Dahlgren i Whitehead (1991).

Dins d'aquests marcs conceptuals, la nostra recerca va definir l'ACS com una forma d'acció que “promou un canvi positiu per a la salut de la comunitat, basant-se en l'actuació d'una multiplicitat d'agents, i proposant un abordatge integral dels processos salut-malaltia amb la participació d'aquests diferents agents en el diagnòstic, presa de decisions, desplegament i avaluació” (IGOP, 2017). Mantenim, per tant, una visió relacional, que entén la salut com un desafiament col·lectiu que requereix integrar diferents actors.

Totes aquestes orientacions que impulsen l'ACS, han estat recollides tant per les polítiques sanitàries a escala internacional, com pels processos socials, polítics i culturals dels territoris mateixos. Així ha ocorregut a la ciutat de Barcelona, on, com veurem, hi ha barris que es mobilitzen col·lectivament per la seva salut, a més de polítiques i programes específics que promouen l'ACS a escala de barri.

Acció comunitària en salut a Barcelona: Àmplia tradició, intensitats diverses i desigualtats que persisteixen

Barcelona és una ciutat on hi ha una àmplia tradició d'ACS, incentivada tant per actors veïnals, tècnics i professionals, com per les polítiques sanitàries dels últims trenta anys (IGOP *et al.*, 2015; ASPB, 2012; Rebollo *et al.*, 2015)⁷⁵.

Des dels anys vuitanta del segle passat, l'aleshores Institut Municipal de Salut (actual ASPB) desenvolupa aquest tipus d'accions. En va ser un referent el Programa de salut matern infantil

75. ASPB (2012) Pla de salut comunitària i promoció de la salut de Barcelona. Barcelona.

Rebollo, O., Morales, E., González S. (2015), “Guia operativa d'avaluació de l'acció comunitària”, Ayuntamiento de Barcelona: Àrea de Qualitat de Vida, Igualtat i Esports IGOP, ASPB, ICS (2015). Glossari i evolució de l'acció comunitària en salut a la ciutat de Barcelona. Barcelona.

de Ciutat Vella, davant els alts índexs de mortalitat infantil que hi havien en aquell districte. Posteriorment, en els anys noranta, tal com constata IGOP *et al.* (2015), algunes fites importants van ser: l'orientació metodològica per a l'atenció primària orientada a la comunitat (APOC), que va incentivar l'estudi i anàlisi de la realitat comunitària, i la incorporació dels centres d'atenció primària (CAP) en algunes xarxes dels plans de desenvolupament comunitari (PDC) de la ciutat. Posteriorment, des de l'any 2004, es van crear xarxes professionals, com ara Actuant Units per la Salut (AUPA), que promou específicament l'ACS.⁷⁶

Com veiem, la tendència a l'ACS es va gestant des de fa dècades en les polítiques sanitàries de Barcelona, cosa que demostra l'existència d'una visió coherent amb l'evolució del debat internacional en aquest camp. No obstant això, l'any 2007 es va produir un punt d'inflexió important, que és referit com a tal pels participants en aquesta recerca. Es tracta de la implementació del programa "Salut al barris de Barcelona" (SaB)⁷⁷, orientat a "augmentar la capacitat de les comunitats per abordar les desigualtats en salut a través de la seva mobilització" i "proporcionar a les comunitats el marc necessari per adquirir les habilitats i recursos per planificar, implementar i avaluar accions i polítiques relacionades amb la salut" (ASPB, 2012: 8). D'acord amb aquestes definicions, el SaB, efectivament, es distingeix de les experiències prèvies perquè representa un model d'ACS per si mateix, amb un ancoratge directe en uns quants dels barris més vulnerables de la ciutat.

76. Més recentment i en el context català, algunes mesures que han incentivat l'ACS són la Llei de salut pública 18/2009, el Pla de salut de Catalunya de l'any 2012 i el Pla interdepartamental de salut pública de Catalunya de l'any 2013.

77. Aquest programa es va impulsar originalment l'any 2005 pel Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya en el marc de la Llei de barris 2/2004, focalitzada als barris més desfavorits. Inicialment, a Barcelona es van incloure tretze barris, i actualment, com indica Ajuntament de Barcelona (2016), s'han pres mesures d'impuls a l'ACS a la ciutat, incorporant-hi deu nous barris. Detalls, a: benroc.ajuntament.barcelona.cat/jspui/handle/11703/100133.

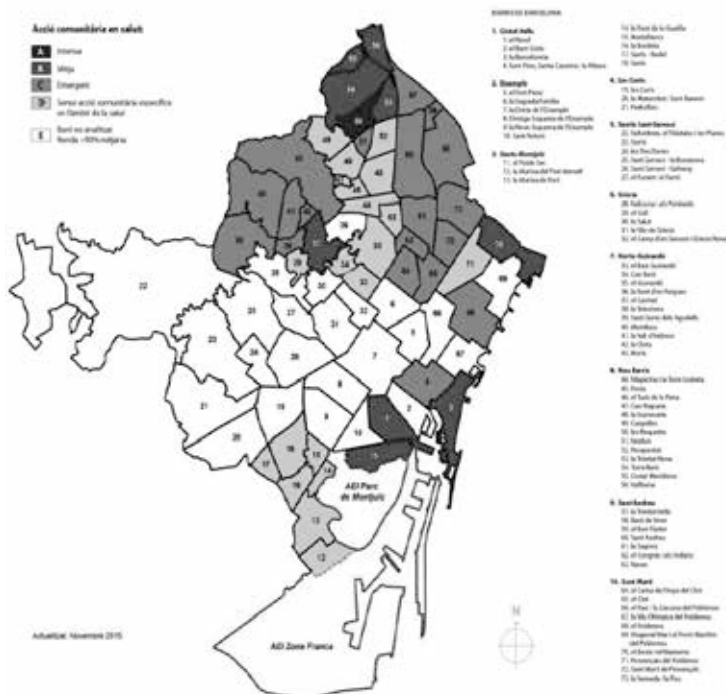
Un altre element que cal no perdre de vista és la introducció de les ACS a Barcelona, que no solament és deguda a l'evolució de les polítiques sanitàries, ja que en aquest procés també han influït actors socials que històricament treballen per la salut en l'àmbit del moviment veïnal. És així com, durant els anys vuitanta del segle passat, en diversos barris de la ciutat es feien accions reivindicatives i de mobilització per l'accés als serveis sanitaris i la millora d'aquests. Algunes experiències que il·lustren aquests processos “des de baix” són les intenses mobilitzacions de veïns que van influir en la creació dels centres d'atenció primària (CAP) del Carmel o de Roquetes, i l'existència a partir dels anys noranta de grups organitzats en aquests dos barris i al Poble-sec, que ja realitzaven ACS. D'aquesta manera, hem constatat que en l'àmplia tradició comunitarista orientada a la salut de Barcelona han influït de manera bidireccional tant les accions impulsades per les administracions com les impulsades pels actors territorials.

Malgrat l'impuls que l'ACS ha aconseguit a la ciutat i dels esforços mancomunats dels seus diferents agents, les troballes d'aquesta recerca mostren que les desigualtats en salut persisteixen a Barcelona. Això es desprèn de l'informe anual *La salut a Barcelona* (ASPB, 2014)⁷⁸, en el qual es confirma que la condició de salut dels habitants de la ciutat està directament relacionada amb el nivell socioeconòmic dels barris als quals pertanyen. Així, els millors indicadors de salut es troben als barris amb renda més alta, i, en contrast amb això, segons assenyala l'informe, “hi ha uns barris de la ciutat que sistemàticament presenten pitjors resultats en els diversos indicadors” (ASPB, 2015: 73). Aquests últims, justament són els barris més vulnerables de la ciutat.

D'altra banda, sobre la base de l'índex d'ACS que hem creat per a la nostra recerca i que identifica quatre possibles intensitats que aquestes accions poden aconseguir (alta, mitjana, emergent i absència d'accions comunitàries específiques en salut), consta-

78. ASPB (2015). *La salut a Barcelona 2014*. Barcelona

tem que, a més de les desigualtats en salut, també n'hi ha en els nivells d'intensitat de l'acció comunitària entre els mateixos barris més desfavorits.⁷⁹ Així, dels quaranta-vuit barris estudiats, vint se situen en el nivell “sense ACS”; divuit mostren una intensitat “emergent”; nou, una intensitat “mitjana”, i solament un té una intensitat “alta”, tal com ho il·lustra el mapa 1.

Mapa 1. Índex d'acció comunitària en salut en barris de Barcelona. Font: IGOP *et al.*, 2015.

79. L'instrument es va elaborar a partir de quatre indicadors, i l'apliquem per caracteritzar els quaranta-vuit barris més vulnerables de la ciutat (amb una renda per sota de la mitjana de l'índex de renda familiar disponible). Els indicadors aplicats van ser: "Existència de projectes o accions concretes desplegades en l'àmbit de la salut", "Existència d'estructures participatives estables per a l'impuls de l'ACS", "Existència d'un equip comunitari dinamitzador del treball en termes de salut amb els serveis públics", "Existència del programa «Salut als barris»". A cadascun d'aquests indicadors se li van assignar unes puntuacions específiques, i les seves sumatòries finals determinen el nivell d'intensitat de l'ACS de cada barri.

Com podem veure, les desigualtats en salut continuen sent un problema rellevant per a la ciutat de Barcelona, qüestió que hauria de constituir un eix clau en el debat públic a la ciutat. Segons les nostres conclusions i la constatació de la incidència dels diferents actors, aquest debat i les accions que porten a terme, especialment en els contextos comunitaris, han de ser sostinguts pels diferents actors territorials i sectorials, tant a escala de barri, com de districte, com de la ciutat en conjunt.

Acció comunitària en salut en barris de Barcelona: Participació i treball col·lectiu contra les desigualtats

A més de la perspectiva panoràmica sobre l'ACS a la ciutat de Barcelona, per mitjà dels estudis de cas vam poder centrar-nos en l'ACS d'alguns barris específics.⁸⁰ Aquestes experiències, les analitzem a través de tres dimensions rellevants de polítiques públiques (Gomà i Subirats, 1998)⁸¹:

la dimensió “simbòlica”, que es refereix a la manera com els actors defineixen l'ACS, les idees, conceptes i valors que els motiven, i que respon al “perquè” de l'ACS;

- la dimensió “substantiva”, que es refereix a les accions concretes que es realitzen, i que respon al “què” es fa des de l'ACS;
- la dimensió “operativa”, que explora les maneres com aquestes accions es duen a terme, i que respon al “com” de l'ACS.

En la dimensió simbòlica, vam veure que els diferents actors dels quatre barris tenen una valoració molt positiva de l'“acció co-

80. Més detalls sobre els estudis de cas, a: Muñoz i Barbieri (2016 *a,b*); Morales i Quintana (2016 *a,b*). Descarregables al web del projecte: salutcomunitaria.com.

81. Gomà, R. y J. Subirats (1998): *Políticas públicas en España: contenidos, redes de actores y niveles de gobierno*, Ariel, Barcelona

munitària” en termes generals, ja que la veuen com un element clau de les millores aconseguides als seus barris, especialment a través de la seva participació i tradició reivindicativa. Respecte a l’“acció comunitària en salut” en particular, el discurs varia, especialment quant al seu alineament entre els actors d’alguns barris. Així, trobem dos casos on hi ha una visió comuna que promou l’ACS i que fins i tot expressa domini de conceptes propis dels enfocaments de promoció social i de determinants socials. En aquests, l’ACS es defineix com a indispensable per a la salut, i es diu que ha de basar-se en principis de col·laboració, treball col·lectiu i participació social. En altres dos casos, aquests principis i valors existeixen, però no són compartits per tots els actors, de manera que alguns professionals sanitaris són escèptics sobre l’efectiva utilitat de l’ACS, o alguns veïns fins i tot conceben la salut com un tema d’experts i de responsabilitat de les administracions.

Els matisos descrits evidencien que la construcció d’un discurs comú a l’entorn de l’ACS és un desafiament constant que, per cert, és assumit com a tal als quatre barris estudiats. En tots, per tant, aquesta dimensió simbòlica és considerada un suport fonamental per a les accions que realitzen, perquè, assenyalen, representa la manera com les persones i les organitzacions conceben i valoren la salut. D’aquesta manera, coincideixen a opinar que una millora en les condicions de salut passa necessàriament per un canvi de mentalitat que, segons la seva experiència, ha de ser estimulat mitjançant sensibilització i formació permanents. Algunes accions que han ajudat en aquest sentit, són les capacitacions als equips socio-sanitaris impulsades per l’ASPB i l’ICS, i les mateixes accions socioeducatives dels barris, dirigides a veïns i organitzacions, més enllà dels professionals i tècnics.⁸²

82. En són exemples els tallers de formació i xerrades que periòdicament es fan a Roquetes, i les activitats de difusió mitjançant materials educatius impresos que es distribueixen a la comunitat de la Zona Nord per promoure la importància de l’ACS. En el cas del Carmel, una experiència interessant és el projecte “La Lita i els determinants de salut”, orientat específicament a informar i sensibilitzar sobre aquest enfocament, actualment mitjançant una revista digital desenvolupada

Respecte a la dimensió substantiva o les accions concretes que es realitzen, constatem que tots els barris tenen una agenda d'activitats organitzada i reconeguda pels participants en la recerca. Els nivells d'intervenció que impliquen aquestes accions, majoritàriament són promoció de la salut i prevenció de malalties i, en menor mesura, suport a tractaments o rehabilitació.

A partir dels discursos analitzats, un element interessant és la constatació que les accions es desenvolupen mitjançant metodologies molt diverses, cosa que als quatre barris és vista com una estratègia molt apropiada, perquè la salut abasta diferents àmbits, necessitats i interessos, que requereixen permanent flexibilitat, adaptació i innovació. Respecte a les temàtiques que aborden, cal dir que també són variades, i hi destaca la promoció de l'activitat física i de l'alimentació saludable, al costat de la prevenció de problemàtiques adolescents, de gent gran i de problemes de salut mental.

En la promoció de l'activitat física, cal subratllar els diversos tallers esportius i les trobades de veïns per fer caminades pel barri mateix, com ara les “macrocaminades intergeneracionals” del Carmel, el programa “De marxa fem esport” de la Zona Nord, i el Grup Caminaires de Roquetes. En l'àmbit d'alimentació saludable, trobem els “tallers de cuina intercultural i saludable” de la Zona Nord, amb participació de persones immigrades; el projecte “Alimentació saludable” de Roquetes, i els “Recorreguts al mercat i oca saludable” del Carmel, consistents en visites guiades al mercat del barri, per promoure dietes sanes, incloent-hi jocs per a infants.

En les accions per a adolescents, cal destacar el “Programa de prevenció d'embaràs adolescent” de la Zona Nord, que és

per veïns del barri (detalls, a: www.sicom.cat/blog/category/salut-determinants). En el cas del Poble-sec, el projecte “Equilibradament” va recórrer als determinants socials com a eina conceptual per a un vídeo sobre la cura de la salut mental (detalls, a: www.youtube.com/watch?v=exi9rjq-do8y).

coordinat entre els centres educatius i el CAP del barri, a més a més dels projectes de prevenció de consum de drogues “La carpa” de Roquetes i el “Divendres alternatiu” de la Zona Nord per promoure l’oci saludable entre els joves, que són valorats positivament per la comunitat. Per a la gent gran, destaquen el programa “Baixem al carrer” a la Zona Nord i el Poble-sec, o el Grup Gent Gran de Roquetes, que gestiona les seves pròpies activitats. En l’àmbit de salut mental, trobem el projecte “EquilbradaMent” del Poble-sec, que es va gestar com una forma de contrarestar la sobremedicació de pacients que formen part de processos d’integració social en els quals col·laboren directament.

Una acció que també es valora molt positivament és la “Prescripció social” que es porta a terme a Roquetes i el Carmel i que consisteix que els equips sanitaris, dins de les alternatives de prevenció o guariment que donen als seus pacients, a més de la prescripció tradicional de medicaments o altres teràpies, els suggereixen integrar-se en alguna de les diverses activitats que ofereixen els seus barris.

Respecte de la dimensió operativa, que es refereix al “com” es desenvolupa l’ACS als barris, tots els casos es basen en models de treball col·lectiu entre actors del territori. En aquest sentit, la participació i la deliberació conjunta són principis bàsics i transversals. Partint d’aquestes premisses comunes, les estructures organitzatives de suport varien a cada barri, així com la diversitat d’agents i els nivells de participació que aconsegueixen.

A Roquetes, el treball s’articula sobre la base de la Taula de Salut, que és coordinada des del PDC del barri, igual com succeeix amb la Comissió de Salut del Poble-sec. Al Carmel, hi ha dues instàncies que treballen de manera coordinada: la Comissió Sociosanitària del PDC i el Grup Motor del CAP El Carmel. En el cas de la Zona Nord, hi ha el Grup Motor de Salut, que és coordinat per la ASPB en el marc de la fase de manteniment del programa SaB. Sobre les formes de coordinació que aquests

espais apliquen, la majoria tenen un dinamitzador/a que hi articula el treball, fan reunions periòdiques, i fan servir actes per al registre i el monitoreig del treball.

Respecte a la diversitat d'actors que s'impliquen en aquests espais, al Carmel i la Zona Nord tendeixen a estar conformats per professionals i tècnics que treballen als Barris (CAP, serveis socials, districtes, ONGs). Al Poble-sec, hi participen aquest tipus d'actors i alguns veïns, encara que de forma minoritària. A Roquetes, en canvi, hi ha una participació mixta entre tècnics-professionals i veïns, la qual cosa és altament valorada al barri, els actors del qual assenyalen que és producte d'un llarg procés d'aprenentatge i acceptació mútua dels interessos, capacitats i recursos que, des de la seva pròpia experiència, aporta cada persona, sigui professional o veïna.

Quant a les formes com es gestionen les accions, a tots els barris es prioritzen mitjançant activitats diagnòstiques, amb nivells de participació que varien entre els barris on els veïns participen de manera informativa i consultiva —estant les decisions en mans dels professionals i tècnics— i aquells altres on hi ha més espais de deliberació conjunta. El mateix succeeix amb l'execució de les activitats: en alguns barris els veïns tenen un rol passiu o receptor, i en d'altres són actors protagonistes, bé impulsant accions, o directament coexecutant-les. Respecte de l'avaluació, tots els barris recorren a tècniques com ara enquestes, reunions o jornades comunitàries. La difusió de les accions es realitza a través de diversos mitjans verbals, impresos i virtuals, amb la idea d'aconseguir arribar a la major quantitat de veïns.

Cal assenyalar que als quatre barris es coincideix en la necessitat de millorar els processos de gestió de les accions, especialment la planificació i l'avaluació, i es precisa que no tenen eines o recursos per a programar millor el treball, sistematitzar-lo i valorar els efectes, resultats o impactes que s'aconsegueixen.

En observar la diversitat d'actors i de nivells de participació en l'ACS dels quatre barris, podem deduir que, efectivament, aquestes variables són factors clau, diferenciadors, en la implementació d'aquestes accions. Això ho constatem als barris on hi ha un desenvolupament més avançat en aquest sentit —i que el defineixen com la seva principal fortalesa—, i també a aquells on encara és incipient —i on hi ha un debat sobre la qüestió. D'aquesta manera, podem veure que, encara que amb estadis de desenvolupament diferents, tots els barris coincideixen a afirmar que augmentar la diversitat i la intensitat de la participació és indispensable, ja que aquí és on resideix el principal germen de l'ACS.

L'estudi de les tres dimensions descrites ha estat una eina útil tant per als objectius de recerca, perquè va permetre centrar-se en experiències concretes, com per als mateixos barris participants, perquè, a partir de les simples preguntes sobre “el perquè”, “el què” i “el com” de l'ACS, es van obrir àmplies discussions sobre els processos que es porten a terme. En aquest sentit, i per sintetitzar una visió comuna, la taula 1 mostra els principals facilitadors i desafiaments de les ACS que desenvolupen aquests quatre barris.

Taula 1. Facilitadors i reptes de l'ACS en barris de Barcelona

DIMENSIONS	FACILITADORS	REPTES
Simbòlica: el perquè de l'ACS	La tradició participativa i la densitat dels teixits associatius dels barris. La formació i la sensibilització sobre la importància de l'ACS.	Reforç permanent de les activitats de formació i sensibilització a tots els actors del barri, professionals i veïns en general.
Substantiva: el què de l'ACS	La coherència en els processos de gestió: diagnòstic, execució i avaluació. El posicionament de la salut com a temàtica transversal i intersectorial. La diversitat temàtica, la flexibilitat metodològica i la innovació.	Identificar les necessitats de veïns que no participen directament en les ACS. Augmentar la diversitat d'actors i els seus nivells de participació, especialment entre els veïns.
Operativa: el com de l'ACS	L'existència d'un grup que lideri la gestió de l'ACS. La capacitat d'articular persones, recursos i organitzacions. L'existència de polítiques o programes que incentivin l'ACS.	Millorar les eines de planificació i avaluació de l'ACS. Millorar la distribució de rols i tasques entre els equips coordinadors, tot implicant-hi els veïns.

Font: Elaboració pròpia.

Mantenir aquestes fortaleses i superar els desafiaments és una tasca constant que reflecteix la naturalesa dinàmica de l'ACS. Això exigeix als barris mantenir-se units i treballar coordinats per avançar en l'efectiva reducció de les desigualtats en la salut, problema que, com hem vist al llarg d'aquestes pàgines, no només ha de ser un objectiu de determinats barris, sinó també una meta per a la ciutat en conjunt.

El teu cos, la teva salut. Una trajectòria de vida

Trini Cuesta,
(activista de la salut)⁸³

Fa anys, quan era molt jove, al barri vaig sentir a parlar del Grup de Dones de Nou Barris. Eren moments en què la veu del moviment feminista amb les seves reivindicacions (dret al propi cos, “nosaltres parim, nosaltres decidim”, avortament lliure i gratuït, etc.) començava a arribar als barris, i un bon dia vaig decidir que en volia saber més, de tot això.

Ràpidament vaig descobrir que el món era més gran que el meu petit entorn. Integrar-me en el grup de dones em va canviar la vida. Aquesta experiència va suposar un espai de creixement personal i col·lectiu. Em va permetre obrir la finestra a la consciència i al creixement personal amb una nova mirada cap al món, especialment en el món de les dones.

*La participació no pot existir sense la presa de consciència; participa solament qui és conscient de la necessitat de la seva participació i qui sap que, si no participa, no es podrà modificar la realitat existent.*⁸⁴

Mentre que en el grup de dones es parlava de violència cap a les dones, en les meves nits de guàrdia a l'hospital on treballava arribaven dones apallissades, amb la por i la vergonya en la mirada i l'angoixa que manifestaven per haver deixat els fills a casa. Gràcies al suport i l'aprenentatge en l'espai de dones, vaig aprendre a gestionar aquestes situacions: acompanyar en el silenci, respectar

83. Trini Cuesta, professional de la salut, activista del barri de la Guineueta, del districte de Nou Barris, forma part de la Vocalia de Salut de l'AVV del barri, del Col·lectiu d'Entitats SAP Muntanya i de Marea Blanca. És feminista i col·labora amb Entrepobles.

84. www.madrimasd.org/blogs/salud_publica/2008/11/17/107090.

el plor, sentir empatia i tenir proximitat. No teníem més eines, en aquell moment.

Si l'experiència en el grup de dones va ser colpidora, també ho va ser començar a treballar a urgències d'un hospital públic. De cop em vaig enfrontar amb un món on havia de conviure amb la malaltia, el dolor, el patiment. La línia fronterera entre la vida i la mort era molt petita. També els moments d'alegria i satisfacció quan salvàvem vides. Una altra escola d'aprenentatge personal.

I el que he après durant quaranta-dos anys en el món hospitalari és que "la malaltia" és la gran protagonista, i no la persona, que hi ha molts problemes de salut i especialment en les dones, que estem en una societat malalta i malaltissa, medicalitzada i medicalitzadora, i que gaudir d'una bona salut no depèn solament del sistema sanitari.

Als nostres barris, la crisi dels últims anys ha impactat durament sobre milers de famílies. L'estat de salut, el condicionen la pobresa, l'atur, la precarietat laboral, les condicions d'habitatge i el medi ambient de barris i ciutats, i la qualitat dels serveis socials. I les dades demostren que els grups socials més vulnerables són les persones amb menys nivell d'estudis, les dones, els infants i la població migrant. Per tant, els problemes de salut estan determinats en gran manera per condicions socials i no sanitàries.

És per això que cada cop són més les persones que entenen que l'equitat en salut és segurament el millor indicador de què disposem per a mesurar el grau de justícia social. Quan els determinants socials empitjoren, tendeixen a augmentar també les desigualtats, sobretot entre els grups socials més desfavorits.

Les desigualtats socials i les discriminacions que pateixen les dones són determinants de la seva salut i de la seva qualitat de vida. La precarietat laboral i la pobresa van de bracet. Les condicions indignes d'habitatge, la falta de subministraments bàsics, els desnonaments, la formació educacional acaben de configurar

una situació de la dona treballadora que agreuja la seva esperança de vida i ataca la seva dignitat com a persona.

La recent crisi sorgida a partir de l'esclat de la bombolla immobiliària va comportar una retallada dràstica dels serveis públics, i això va provocar dèficit en la qualitat assistencial en salut i en els recursos disponibles per a l'atenció, retards en les intervencions, llistes d'espera interminables, etcètera.

La creació de l'Espai Social de Salut Comunitària la Guineueta, annex al CAP Guineueta, va ser fruit de la consciència que calia construir processos per a desenvolupar una salut comunitària, més enllà de l'assistència a la malaltia, més enllà de la medicalització, més enllà de la visió de la "professional" que et cura. I que calia fer-ho també des d'una visió feminista.

Després de moltes reivindicacions veïnals, l'espai annex al CAP Guineueta es va reformar i s'ha convertit en un nou equipament d'atenció social i sanitària. El primer projecte que es va engagar és l'Escola de Salut per a la Gent Gran, que treballa en el camp de l'envelliment actiu.

Aquest projecte està impulsat per la Direcció de Serveis de Salut del Consistori i el Districte Municipal de Nou Barris, juntament amb les entitats veïnals del barri. El local va ser cedit per l'Institut Nacional de la Seguretat Social (INSS) després de la petició que el Districte de Nou Barris li va fer quan l'INSS de la zona va traslladar les seves oficines a la seu del districte. Aquesta cessió va arribar després d'una llarga reivindicació veïnal, en la qual fins i tot els veïns i veïnes van ocupar l'espai durant tres mesos. Després d'anys de manifestacions, lligades, també, a la demanda de restablir el servei d'urgències al CAP Guineueta, aquest espai annex ha estat reformat i adaptat per acollir un nou concepte d'equipament social i de salut destinat a atendre les persones de l'àrea d'influència del mateix CAP. El projecte disposa d'un Grup Motor, format per representants designats per les associacions de veïns i veïnes i per diferents entitats públiques (Centre de Salut Guineueta, Consorci de Salut de Barcelona, Districte de

Nou Barris, Direcció de Serveis de Salut de l'Ajuntament i Agència de Salut Pública de Barcelona).

La meua implicació en el Grup Motor de l'Espai Social de Salut Comunitària Guineueta com a representant de la Vocalia de Salut de l'AVV Guineueta m'ha donat la possibilitat de participar en un nou projecte comunitari que pretén millorar la qualitat de vida de les persones, i molt especialment de les dones. L'objectiu de l'Espai és aconseguir una atenció més pròxima, més vinculada, a la comunitat, i incidir en la promoció de la salut i la prevenció entre la població. Per assolir-ho, es hem marcat com a objectius més específics els següents:

- Potenciar els programes de promoció de la salut i les xarxes de suport d'ajuda mútua.
- Donar suport a les xarxes de detecció de situacions de vulnerabilitat.
- Potenciar la dimensió comunitària de la salut adreçada a les persones que viuen al barri de la Guineueta i àrea d'influència.
- Incrementar el coneixement de la comunitat sobre l'ampli ventall de factors que determinen la salut.
- Contribuir a construir una xarxa comunitària de persones interessades a implicar-se en qüestions relacionades amb la salut.

Sobre la base d'aquests objectius, treballa perquè s'incorporin al programa una sèrie d'activitats que permetin aprofundir l'anàlisi dels factors que afecten la salut de les dones. Teixir complicitats, somnis i propostes de canvi, però també accions ja promogudes per xarxes i entitats que han mostrat la seva eficàcia i que són les que sostenen el món.

Com afirma el Col·lectiu de Salut de Dones de Boston, hem de considerar "la bona salut com el benestar en totes les dimensions de les nostres vides. Assenyalem la importància d'ajuntar-nos amb altres dones per crear un món més just que doni suport al benestar de tothom. També volem aclarir que el sistema mèdic s'ha d'utilitzar amb cura, reconeixent que la nostra bona salut

no comença amb la medicina, sinó amb la qualitat de les nostres vides i relacions”.⁸⁵

Les dones són invisibles per a l’atenció sanitària, per al diagnòstic i el tractament de moltes malalties, els seus símptomes són confusos, minimitzats, o no ben diagnosticats, i les seves queixes sovint són atribuïdes a etiologia psicològica o psicossomàtica, i tot això ens fa replantejar en què s’ha basat la ciència per a conèixer els problemes de salut d’homes i dones.

Tot seguit, posem uns quants exemples de les activitats que realitzem, que poden ser d’utilitat per a altres col·lectius que vulguin treballar a l’entorn de la salut comunitària.

1. *Sota el títol “El teu cos, la teva salut. ¿És possible la prevenció del càncer de mama?”*, es va dur a terme a l’Espai Social de Salut Comunitària Guineueta un cicle de xerrades en què diferents professionals del CAPS i del servei d’Oncologia mèdica de l’Hospital Vall d’Hebron van parlar de diversos temes relacionats amb el càncer de mama.

- Tòxics ambientals i càncer de mama.
- Càncer de mama hereditari. Càncer de mama: mites i realitats.
- Com viure amb càncer.

2. *També es va projectar el documental Papil·loma*, les dones hem de decidir,⁸⁶ un treball d’investigació sobre les vacunes del virus del papil·loma humà que actualment s’administren de manera generalitzada. Un documental que és el resultat de la col·laboració entre professionals de la salut, investigadores científiques, activistes per la salut pública, activistes feministes, associacions de mares i pares, associacions d’afectades, i responsables d’insti-

85. Col·lectiu de Salut de Dones de Boston. *Els nostres cossos, les nostres vides*.

86. elsnostrescossoslesnostresvides.wordpress.com/2016/03/23/estrena-del-documental-papil-loma-les-dones-hem-de-decidir.

tucions públiques de la salut, entre d'altres. Tot plegat, amb l'objectiu d'aportar una reflexió crítica perquè la ciutadania tingui tots els elements per a poder decidir.

L'objectiu d'aquesta activitat és incidir en la necessitat de fomentar el debat i la reflexió entre la ciutadania, les famílies, el sector educatiu i el col·lectiu sanitari sobre la idoneïtat de subministrar la vacuna del papil·loma a nenes i noies joves, i reflexionar sobre l'elevada medicalització de les dones existent en l'actualitat.

3. Sota el títol “*Alimentació sana. Com millorar la selecció, conservació i preparació d'aliments*”, estem treballant en uns tallers per a aprendre a identificar i reduir la presència de contaminants ambientals i hormonals a l'hora de comprar, conservar, preparar i consumir els aliments, per així potenciar la salut personal i familiar.

Les persones que hi participin han de:

- adquirir criteris senzills i pràctics per a triar els aliments més beneficiosos per a la salut en el comerç i al restaurant;
- identificar els elements rellevants de les etiquetes i de la publicitat enganyosa;
- conèixer els avantatges i els inconvenients dels recipients i estris de cuina, i dels mètodes de conservació i congelació d'aliments;
- explorar les tècniques culinàries més compatibles amb la salut, i conèixer els beneficis que aporten els principals grups d'aliments.

L'esforç realitzat pel Grup Motor de l'Espai de Salut Comunitària Guineueta, esperem que facilitarà als veïns i veïnes una participació més informada en les decisions que influeixen en la seva salut. Confiem que els ajudarà a prendre consciència que la salut està determinada per molts factors, no només pels serveis de salut, sinó també per factors socioeconòmics com ara el gènere,

l'educació, el suport social, l'ocupació o desocupació, els ingressos o la condició social.⁸⁷

Però necessitem més suport polític i més recursos. Encara que tot el que hem assolit en els darrers anys ha estat molt positiu, per consolidar aquesta tasca es requereix ordenar recursos i una aposta política i estratègica convincent per aquest model, que no pot seguir mantenint-se només a força d'activisme social.

87. Robert G. Evans, Morris L. Barer, Theodore R. Marmor. *Why are some people healthy and others not?*, 1994.

LA CIUTAT DIVERSA

Introducció

¿Què significa la paraula “diversitat”? Diferència, varietat, multiplicitat, pluralitat, etcètera. ¿Com ens imaginem un “tot” que faci referència a la diversitat? ¿Com una barreja heterogènia d’elements diferents? ¿Com un conjunt immiscible de components? ¿I si penséssim en la relació entre les peces d’un tot?

Tota persona té una vivència única, parteix d’una casella de sortida particular i es topa amb diferents successos que condicionen la seva forma d’estar, ser i sentir al món. De forma genèrica s’ha entès que en la nostra dimensió social i relacional existeixen diferents sistemes de coordenades (categories socials), en els quals ocupem una posició damunt de cada eix. I en aquestes línies només ens podem col·locar en les posicions extremes de manera que cada sistema tingui un parell antagònic (com ara heterosexual / no heterosexual). Aquesta visió cartesiana i dual d’interpretar la realitat ha estat durament criticada perquè els parells que integren el binomi són excloents i font de desigualtat, ja que sempre hi ha un atribut que està “per damunt” i, en conseqüència, “l’altre” està “per sota”. Es va bastir un pensament en el qual el seu “jo”, la seva vivència, explicava la totalitat de l’existència humana.

Kimberlé Crenshaw⁸⁸ va viure de prop com l’experiència de les dones negres no es podia explicar només sobre la base d’una de les dues variables. A banda de patir l’opressió de gènere i de raça, les dones negres en pateixen una d’addicional a causa de ser *dones negres*, que es constitueix com una nova categoria. “El concepte d’«interseccionalitat» va ser introduït com a tal per Kimberlé Crenshaw (1989), com a forma de descriure les intercon-

88. Kimberlé Williams Crenshaw va néixer a Ohio el 1959. És professora de dret especialitzada en qüestions de gènere i raça. El seu treball va influir en la redacció de la clàusula de la igualtat a la Constitució de Sud-àfrica. El 2001, va escriure el document d’antecedents sobre raça i discriminació de gènere per a la Conferència Mundial de les Nacions Unides sobre el Racisme i va facilitar la incorporació de gènere a la Declaració de la Conferència World Conference Against Racism (WCAR). www.heroinas.net/2014/10/kimberle-williams-crenshaw.html.

nexions existents entre la raça i el gènere en les dones negres. [...] El concepte encaixarà també amb la voluntat de les feministes postcoloniales i postestructuralistes de fer trontollar les categories homogènies com «dona» i s'acabarà definint com a *concepte que pretén capturar les múltiples relacions entre les diferents dimensions de les estructures de poder com el gènere, la raça, la classe, la sexualitat o l'edat [...]*" (Rodó de Zárate, 2016).⁸⁹

Avui dia, la perspectiva interseccional s'ha erigit com un instrument per a interpretar de forma no excloent, no essencialista i no discriminatòria la complexitat inherent a les nostres vides. Des de cadascuna de les nostres realitats situades, en les quals gaudim de posicions de privilegi o opressió segons la categoria a què fem atenció, la interseccionalitat és un pas més per a deixar d'ometre realitats específiques de subordinació que creiem que no van amb nosaltres. Fer un crit allà on estem discriminades i posar-nos les piles allà on estiguem exercint una opressió.

L'enfocament interseccional és l'únic que permet l'aflorent horitzontal de les diversitats existents a les ciutats. De la mateixa manera que la biodiversitat permet hàbitats més resilient i resistent, la mostra de la diversitat de la vida humana feta des de l'horitzontalitat ha de comportar a la força qualitats com ara l'empatia, el respecte, etcètera al conjunt de la societat. Constitueix un repte, ja que assumir la complexitat de la realitat i els conflictes que se'n deriven és quelcom que requereix un canvi en les nostres maneres de fer. Acostumades a la cerca de solucions ràpides i inamovibles, en una ciutat realment diversa, caldrà temps per a conèixer, reflexionar, dialogar, aprendre i equivocar-se. No podrem cercar una resolució per a tot el conjunt, i segur que no- ves solucions donaran peu a nous conflictes. Haurem de fluir en el conflicte vigilant de no afavorir a qui està en la posició de pri-

89. Maria Rodó de Zárate (2016). "Geografies de la interseccionalitat: llocs, emocions i desigualtats", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 82: 141-163. Barcelona. revistes.iec.cat/index.php/TSCG.

vilegi. Una ciutat vivible i acollidora ha de poder assumir aquest grau de complexitat, i no entomar-lo com un problema. Cal donar la veu als subjectes que denunciïn discriminacions o violències. Però per al diàleg i la reflexió col·lectiva cal, sobretot, temps. Un temps disponible, que cada cop esdevé més escàs per l'enduriment de les condicions materials i per la manca de corresponsabilitat de gènere en les cures familiars i comunitàries.

Potser podem aprendre dels feminismes, de l'experiència de conviure en el dissens. Perquè cada vida és irrepetible i té una identitat específica, però alhora la humanitat tenim uns reptes que hem de afrontar col·lectivament i volem fer-ho.

Organitzar la diversitat que s'esdevé a les nostres ciutats és gairebé una entelèquia: origen, edat, estat de salut, gènere, identitat, cultura... Pel que fa a la publicació de *Ciutats vivibles*, hem cenyit la feina a les diversitats afectives i de gènere. Preteníem treballar les identitats al món rural, i hem acabat treballant a l'entorn de la diversitat afectiva en una capital, Lleida. I és que el procés de gestació de la publicació i el documental s'ha fet a mesura que es contactava amb experiències diferents a llocs diferents, en funció de la disponibilitat o de l'afinitat que ha desperatat el projecte.

Ens queden dues recances, com a mínim: no haver pogut aprofundir més la vivència de la diversitat sexual en les ciutats petites, i no haver abordat l'encreuament amb la diversitat per origen i cultura. En tot cas, *Ciutats vivibles* no és un procés aïllat. S'alimenta del treball previ dels col·lectius, i vol alimentar altres processos. Per tant, les dinàmiques de les entitats veïnals, dels col·lectius feministes i de la mateixa vida comunitària a les ciutats acabaran completant aquestes pàgines.

Tot seguit, Bàrbara Ramajo ens parla del procés de "normalització" de les lesbianes a les viles i ciutats catalanes i dels perills de no tenir una mirada interseccional que entrecreuï aquesta opressió amb el racisme i de com els nostres imaginaris ens condueixen sempre a dividir entre *el nosaltres i l'ells*. Un nosaltres que

atribueix la lesbofòbia a “altres” cultures i no pas a la catalana. En segon lloc, hi ha un escrit que intenta copsar la feina i les eines que ofereix Colors de Ponent, un col·lectiu LGTBI novell amb seu a Lleida.

Les vides vivibles fan un país vivible

Bàrbara Ramajo Garcia
(**Bollos en Teoria- Caladona**)

Una dita popular dels últims anys diu que “l’únic lloc a Madrid on dues lesbianes⁹⁰ poden anar de la mà sense sentir-se incòmodes és el barri de Chueca; en canvi, a Barcelona es pot passejar per tota la ciutat agafades de les mans sense que ningú et molesti”. Evidentment, la lesbofòbia existeix a tot arreu, i és precisament a causa d’un més alt grau d’exposició pública que la visibilitat als carrers té com a cara B un més alt grau de vulnerabilitat, és a dir, d’exposició a rebre tota classe de violències.

Passejar agafades de la mà, abraçades sense por, evidenciar qui som més enllà de l’endevinalla en fer-nos petons d’estimació, de passió..., no és pas una qüestió de modernitat o d’evolució, sinó que és quelcom conquerit a l’espai públic que ha estat fruit d’anys i anys de lluites reivindicatives per part de les agències polítiques lesbianes i feministes. Aquestes lluites que ens posen a peu de carrer tenen un abans i un després de la Llei 13/2005, d’1 de juliol, que empara el matrimoni entre lesbianes, ja que podríem dir que, des de llavors, les nostres ciutats i els nostres pobles han canviat notablement i meritòriament tractant de “normalitzar” les famílies formades per lesbianes.

Aquesta “normalització” ha estat objecte de disputes entre partidaris i no partidaris a la societat en general i també dins de les mateixes agències lesbianes, d’una banda perquè l’alteració de

90. Parlaré de “lesbianes” tota l’estona com a estratègia política de visibilització, és a dir, que utilitzo aquest terme com a referent generalista que, de vegades, també inclou les altres poblacions LGBTIQ. Soc conscient de la incomoditat que pot representar per a alguns col·lectius l’ús d’aquesta estratègia, però és aquesta la mateixa incomoditat que patim moltes lesbianes quan se’ns representa massa sovint sense nom propi sota el paraigua de LGBTIQ.

l'ordre heterocispatriarcal (patriarcal, més “hetero-” per l'èmfasi en l'heteronormativitat sexual i “cis-“ per la coherència del gènere: cos de dona, ser femenina i sentir-se com una dona) semblava que portaria al caos i la desaparició de la família com a institució social, i de l'altra, perquè l'assimilacionisme semblava que portaria a la desmobilització política i a l'exclusió de les altres poblacions lesbianes que no volien emmirallar-se en el model tradicional de família com a forma de vida vivible.

Avui, però, podem afirmar que la llei sobre el matrimoni entre lesbianes ha significat molt més que poder accedir al “sí, vull” i compartir cerimoniosament un ritual de pertinença social amb família i amistats. Aquest acte performatiu (que canvia les realitats) ha significat una sortida de l'armari que ja no és responsabilitat única de qui contreu matrimoni, sinó que es converteix en una responsabilitat col·lectiva de tota aquella família i amistats. Cada presentació, cada situació de discriminació acaba sent socialitzada, i, en aquest sentit, es podria afirmar que, de la mateixa manera que la Constitució del 1978 va restablir el vot de les dones convertint-nos en subjecte de dret, és a dir, independentment de si l'exercim o no, i les dones som ciutadanes de ple dret, la Llei 13/2005 va convertir les lesbianes en subjectes de plena ciutadania, independentment de si ens casem o no.

Ara, doncs, que som subjecte de notícies *mainstream* (audiència màxima), fa temps que vaig llegir a la premsa un titular que em va fer pensar: “En una de cada quatre famílies catalanes hi ha algú homosexual”,⁹¹ és a dir, que a tot arreu hi ha de tot i, per tant, la consciència d'aquesta proximitat familiar i social d'aquest relatiu 25%, especialment si és un índex que actua fora de l'armari, marca inevitablement la forma amb què ens relacionem com a lesbianes amb les famílies i amistats, i viceversa. És a dir, les amistats i les famílies acaben prenent consciència de la importància

91. *Veinte Minutos* (Barcelona), 29 de maig del 2008: www.20minutos.es/noticia/384061/0/gays/homosexual/lesbiana.

simbòlica social de posar-se al nostre costat, siguem presents o no a l'hora d'argumentar a favor de les nostres existències i de posar en valor la nostra flamant ciutadania.

Aquest canvi social vers el suport als drets a les poblacions lesbianes ens ha fet respectables en general, però aquesta respectabilitat s'accentua especialment si ens hem casat i, encara més, si hi ha

canalla pel mig. Així doncs, hem transitat en poques dècades des de la monstruositat, la criminalitat, la malaltia, l'estigmatització, la indiferència... fins a una novíssima respectabilitat social que ha variat el mapa sociològic de les ciutats i pobles del país.

Abans, quan l'anonimat era requerit per tal de viure darre-re de les portes dels armaris, quan majoritàriament les relacions amb la família eren una font d'angoixes i conflictives i havíem de muntar-nos les famílies paral·leles amb les nostres amistats i *exes* (les lesbianes tenim fama de reconvertir les amants en amigues agermanades per tota la vida), quan havíem de plorar en silenci les ruptures a l'escola, a les feines i a les cases, quan havíem de trucar a un timbre i ser revisades a través de l'espiera per poder accedir als locals d'oci..., llavors, per tal de tenir una vida vivible, tot i que per molta gent fos concretada en una doble vida, ens calien les ciutats, amb les seves infinites possibilitats que obria el món urbà per poder perdre'ns en un mar de gent desconeguda, per poder per fi trobar-nos i conèixer altra gent com nosaltres. Llavors, les ciutats eren els oasis que anunciaven que hi havia molta més gent al món com tu i com jo.

Des de sempre i encara avui dia, ciutats grans i ciutats petites es nodreixen de poblacions migrades en cerca d'una vida vivible, d'un poder respirar que no existeix al lloc abandonat, i durant molt de temps les migracions (en aquest cas les sexuals)

han ocupat les ciutats transformant-les amb la seva existència. És a dir, els espais d'habitabilitat social que s'han configurat com a comunitats (en aquest cas sexuals) i que han esdevingut gràcies a les característiques pròpies dels contextos urbans (l'accessibilitat relacional, l'heterogeneïtat, l'anonimat, les agrupacions impensables, etc.), alhora també han configurat el paisatge d'aquestes ciutats i han ajudat a definir la seva identitat urbana.

No podem entendre, doncs, cap ciutat sense aquesta retroalimentació entre l'urbanisme i les seves gentes, sense comprendre que és la gent la que fa la ciutat, i la ciutat la que fa la gent. A Barcelona, per exemple, podem traçar una transformació social i urbanística a partir del 1992, quan va confluïr un activisme febril per les llibertats sexuals i una remodelació arquitectònica que va portar a una transformació vertiginosa de la ciutat. En poc temps es va desbordar l'enquistat debat d'estar a favor o en contra de l'homosexualitat⁹² i es va passar a concebre les lesbianes i especialment els gais (recordem que la bretxa salarial de gènere és una realitat extensa)⁹³ com un nou nínxol de fer negocis, de potent estímul consumista, renovador i revitalitzador econòmic dels barris deteriorats. De sobte, les migracions sexuals es van convertir en una presència veïnal desitjada, valorada, promoguda i etiquetada amb l'acrònim DINK (*Double Income No Kids*: doble sou sense criatures) que va funcionar durant cert temps com un reclam que garantia la qualitat de vida i la diversitat cosmopolita. Amb la bandera de l'arc de Sant Martí fusionada amb la imatge promocional de la ciutat, la Barcelona postolímpica va pugnar per erigir-se com la capital mediterrània lesbiana, posant-se així,

92. Especialment didàctic és revisar el programa *La vida en un xip* del 1989, presentat per Josep M. Pujal, que mostra els esforços del Grup de Lesbianes Feministes de Barcelona, de la Comissió de Lesbianes de l'Eix Violeta i d'altres activistes que van prendre el plató de TV3 per defensar el dret a l'existència, tal com vam fer recentment: caladona.org/2711-acte-les-lesbianes-fem-hers-toria.

93. observatoritreball.gencat.cat/web/.content/05_-_recursos/documents/fragments_de_coneixement/arxius/Informe-desigualtat-salarial-homes-i-dones-vfeb17.pdf.

una vegada més, al mapa internacional com a destí *bollofriendly* que feia, i encara fa, de reclam vers un turisme d'oci lesbiana que dona la benvinguda a les migracions sexuals nacionals, estatals i internacionals...

Llavors calien peregrinacions a ciutats com Barcelona o pobles com Sitges per a poder existir, ser visibles i tenir vides vivibles, però a mitjans dels anys 1990 la connectivitat cibernètica va desplaçar el requisit territorial i va possibilitar un nou context habitable amb nous horitzons identitaris.

A finals del mil·lenni, la connectivitat va arribar a tots els racons del territori i va esborrar les fronteres entre el món rural i l'urbà en oferir-se la possibilitat de formar comunitats sexuals virtuals i físiques a qualsevol lloc del territori. La connectivitat permet, doncs, conèixer d'altres com nosaltres sense moure'ns de casa, sigui on sigui aquesta casa, i permet fer realitat factual les trobades físiques lúdiques, sentimentals, sexuals..., en parella, en grup, als bars, per videoconferència...

Això vol dir que pels volts del començament del nou mil·lenni l'horitzó d'habitabilitat social per a les lesbianes d'aquest país es va eixamplar com mai abans, ja que qualsevol poble i ciutat del territori esdevenien espais habitables on poder fer vides vivibles.

D'altra banda, la modificació de la Llei 13/2005, d'1 de juliol, afegia a "L'home i la dona tenen dret a contreure matrimoni conforme a les disposicions d'aquest Codi" una matisació que ho canviava tot: "El matrimoni tindrà els mateixos requisits i efectes quan ambdós contraents siguin del mateix o de diferent sexe". Aquesta petita modificació va tenir una gran significació social, ja que, no només permetia el matrimoni, sinó que també va servir per a aparcar el debat sobre les adopcions per part de parelles de lesbianes i, estratègicament, va fer virar el màrqueting urbà que es centrava en les comunitats sexuals DINKies cap a una generalització territorial que tingués cura de les necessitats i confortos materials de les noves famílies.

A tretze anys, doncs, d'aquella "normalització" que ens ha

proveït de distintes “respectabilitats”, podem dir que els pobles i ciutats s’han convertit en llocs molt més vivibles per a les poblacions lesbianes i que les identitats col·lectives d’aquests pobles i ciutats s’han transformat vertiginosament per integrar aquesta nova “ciudadania” tant de manera efectiva com simbòlica a l’imaginari social català.

Aquesta integració també passa per una implicació efectiva, tot i que amb diferents graus, de distintes institucions jurídiques, polítiques i culturals que han desenvolupat iniciatives com ara: la Llei 11/2014, de 10 d’octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, trans i intersexuals i per erradicar l’homofòbia, la bifòbia i la transfòbia;⁹⁴ la promoció de l’Observatori contra l’Homofòbia⁹⁵ com a eina contestatària a la LGTBIQ-fòbia a Catalunya;⁹⁶ gestualitats emblemàtiques fetes per alguns ajuntaments i partits polítics com ara pintar els passos zebra amb l’arc de Sant Martí;⁹⁷ canviar els llums dels semàfors per logotips lesbians;⁹⁸ celebrar l’orgull lesbià de forma descentralitzada arreu del territori; promocionar produccions culturals que situen les narratives lesbianes com a trames principals desenvolupades en àmbits no urbans i que es dirigeixen clarament a un públic generalitzat, com ara el musical *Segueix el teu cor*, d’Enric Mas...⁹⁹

Tot plegat ha fet que les poblacions lesbianes ens sentim socialment emparades i defensades als nostres pobles i ciutats per les nostres gents i institucions i viceversa, que els pobles i ciutats pensin les poblacions lesbianes com un clar senyal d’identitat que

94. La lesbofòbia sembla no tenir prou entitat pròpia per a estar inclosa al títol de la llei: treballiaferrsocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematicos/09lgtbi/temes_relacionats/Llei_homofobia_LF_Llibret.pdf.

95. ca.wikipedia.org/wiki/Observatori_Contra_l%27Homof%C3%B2bia.

96. drive.google.com/file/d/0B55Mn9w1EgUTd2lldHh5UnJCckk/view.

97. cat.elpais.com/cat/2016/05/17/catalunya/1463506422_306754.html.

98. www.lavanguardia.com/local/barcelones-nord/20171227/433911921674/santa-coloma-instala-semaforos-lgtbi-parejas-mismo-sexo.html.

99. www.esplugafmradio.info/2017/06/segueix-el-teu-cor-una-historia-dadolescents-per-a-tots-els-publics.

mostra al món una imatge pública del tipus de territori vivible i acollidor amb què ens emmirallem.

Aquesta voluntat acollidora s'ha estès a la nostra societat i ha posat en qüestió la necessitat de migrar a les ciutats per a poder portar vides vivibles per raons d'identitats/orientacions/pràctiques sexuals, fent dels pobles i les petites ciutats llars lesbianes consolidades que són cada vegada més atractives per a viure-hi.

Com a contrapartida d'aquest guany social, d'aquesta irrupció de les poblacions lesbianes en el món del que és públic (sigui en format familiar, en format DINK, en format col·lectiu, individual, etc.), les visibilitats al territori comporten alhora un més alt grau de violències explícites, que, per fi, provoquen un grau important de rebuig i contestació social en defensa del dret a existir sense pors ni agressions de cap mena.

Les lesbofòbies, doncs, continuen sent un denominador comú que patim tant a les ciutats com al món rural, i d'exemples n'hi ha de tots colors i en passen a diari, però vull parlar d'atenció al tractament que es fa per part dels mitjans de comunicació dels relats viscuts en primera persona i els testimonis que donen veu a aquestes agressions i respostes socials, segons hagin estat aquestes a les ciutats o als pobles.

Com a exemple, posaré els fets que van ocórrer a Arbeca (Lleida) la nit de Sant Joan del 2017:¹⁰⁰ posaré l'èmfasi en la ràpida reacció del poble aturant l'agressió, expulsant els agressors i mostrant un contundent rebuig mitjançant una manifestació a la plaça del poble¹⁰¹ i un pronunciament actiu per part de l'Ajuntament¹⁰² que ha acabat amb els agressors asseguts als jutjats.¹⁰³ I

100. www.segre.com/noticies/guia/2017/06/30/creia_que_en_sortiem_amb_vida_22424_1111.html.

101. www.naciodigital.cat/lleida/noticia/24018/cent/persones/es/concentren/arbeca/rebutjar/agressio/dos/lesbianes.

102. www.ccma.cat/324/un-grup-dhomes-agradeix-una-parella-de-lesbianes-per-fer-se-un-peto-a-arbeca/noticia/2796947.

103. www.segre.com/noticies/lleida/2018/01/24/jutjats_per_apallisar_una_parella_lesbianes_

això, en contrast amb els fets que van ocórrer un parell de mesos abans al metro de Barcelona.¹⁰⁴

Ambdues agressions van començar amb un petó públic fet per una parella de lesbianes. Les d'Arbeca estaven casades, i el seu fill petit i altres familiars i amistats van presenciar l'atac verbal i físic. De les de Barcelona, no se'n sap l'estat civil, i l'atac va ser verbal i presenciat per gent desconeguda, que també van sortir en defensa de les agredides. Atac lesbòfob i reacció social per aturar-lo, doncs, és quelcom que passa a tot el territori i ens cal posar-ho en valor com un gran avenç per tal de poder tenir vides vivibles tant a les ciutats com als pobles. Però hi ha un element clarament connotat en les dues agressions, que és de quina manera el relat dels fets ens retrata els agressors: les d'Arbeca van ser agredides per persones d'origen romanès, i les de Barcelona, per un turista de parla francesa.

Ambdues posen l'accent en l'estrangeria dels agressors com un element distintiu de l'atac, com una mena d'avís social que és com si diguéssim que la gent del país ja no fa aquestes coses perquè la nostra societat és de ment oberta i ja no discrimina per raons sexuals. A l'atac de les lesbianes de poble, l'origen dels atacants és clarament definit en el relat dels fets al cor de la notícia; en canvi, a l'atac de les lesbianes de ciutat no s'explicita l'origen de l'atacant, però sí que el diàleg va ser d'ell en llengua francesa i la contestació (tot i ser de noies del país) en llengua anglesa, situant amb aquest diàleg internacional la condició de turista a la primera línia amb què obren els titulars. En cap cas els títols comencen amb les lesbianes com a subjecte actiu d'una agressió lesbòfoba, com sí que ho hauria fet un titular com aquest: "Una parella de lesbianes és agredida per..., on... i perquè..."

Aquesta forma de presentar la lesbofòbia com una cosa que

despres_fer_un_peto_arbeca_37855_1092.html.

104. www.elperiodico.cat/ca/barcelona/20170413/denunciat-un-turista-per-una-agressio-homofoba-al-metro-5972722.

passa passivament a les lesbianes i que fonamentalment ens ve de fora, a part de no tenir fonament real, és clarament racista, ja que alimenta una perillosa divisió entre un “nosaltres” suposadament avançat que aplega la identitat del poble, ciutat, país... i un “vosaltres” suposadament endarrerit que és ràpidament i clarament identificat com a persones forasteres, immigrants, turistes...

Aquesta distinció entre gent de fora i gent de dins aixeca, de nou, la bandera dels “perills socials” als quals s’ha de fer front comú. Un fantasma que les poblacions lesbianes coneixem molt bé, ja que fins fa ben poc a totes les ciutats i pobles d’aquest territori “nosaltres”, les lesbianes, encarnàvem aquest “perill social”. Nosaltres érem aquest “vosaltres” amenaçador, érem les que veníem a corrompre les famílies, les dones, les filles... Nosaltres hem estat les delictives, les malaltes, les boges, les monstres vampíriques..., hem estat les tancades, les violades per tal de ser reconduïdes, les castigades, les repudiades... Fins fa ben poc, la lesbofòbia expressada en tota mena de violències provenia fonamentalment (i de vegades encara és així) d’aquest flamant “nosaltres” veïnal, familiar i amistós que avui configura les identitats territorials.

Cal recordar, doncs, la pròpia trajectòria per tal de no perdre de vista que les vides lesbianes es fan vivibles perquè hem lluitat col·lectivament per tal de poder existir i tenir drets civils. Una lluita que continua i que el sol fet d’haver d’estar a peu del canó ja és indicatiu que les vides vivibles que fan aquest país un país vivible no són pas degudes al fet que “nosaltres” som així com a tret nacional, ni a trets culturals propis que amb el pas del temps formen part de les tradicions identitàries territorials. És evident que els pobles i les ciutats transformen la seva identitat cultural segons la gent que hi visqui, però aquestes transformacions es deuen a històries de lluites interseccionades, i no pas a un tret característic de les societats en què vivim.

Aconseguir que pobles i ciutats d’arreu siguin espais d’habitabilitat social és una constant lluita que encara és activa, i ens cal celebrar cada mostra de suport i cada contestació social a les

lesbofòbies, però també ens cal no perdre de vista la facilitat amb què s'abanderen les pors per tal de crear histèries col·lectives. En el moment actual, sembla que hi ha un desplaçament d'antigues fòbies sexuals (aquelles que ens fan a "nosaltres" un temut i odiat "vosaltres") vers les presents fòbies ètniques alimentades pels racismes.

Ens calen pobles i ciutats vivibles per a tothom, i hem d'estar molt a l'aguait per tal de no caure al parany de celebrar pertànyer a una "normalitat" que signifiqui emmurallar-nos ideològicament en contra de "l'altre". Les lesbofòbies són un perill social que té efectes reals a les nostres poblacions, però hem d'anar molt en compte amb els discursos que la vinculen amb l'emigració o el turisme, ja que aquesta vinculació alimenta imaginaris xenòfobs que tanquen files en nom de la "cultura pròpia" i tenen un pòsit tan racista com el vincle que malauradament sovint es fa entre delinqüència i immigració.¹⁰⁵

Ens cal, doncs, continuar treballant per tal de fer pobles i ciutats vivibles per a tothom, i això és una feina quotidiana col·lectiva que desmunta el miratge de la "integració" social de les lesbianes, ja que, tot i que ara tenim vides més vivibles arreu dels territoris, aquest confort vital s'acomoda dins d'una campana de vidre permeable a tota mena de lesbofòbies que rebem des de totes direccions, però quan sortim fora de la nostra peixera social ens continua faltant l'aire per a poder respirar com a ciutadanes del món, de "ple dret", d'un dret a existir com tals, que en creuar les fronteres estatals resulta ser de posar i treure.

Hem de ser conscients que les lesbianes formem part activa del concepte d'estrangeria: som les estrangeres que amenacem les cultures, famílies, països, nacions, estats, religions, tradicions que calen ser preservades d'aquestes transformacions socials que vi-

105. Un clar exemple d'aquest vincle són les campanyes del PP a l'alcaldia de Badalona amb Xavier García Albiol com a candidat: cat.elpais.com/cat/2015/07/28/catalunya/1438078282_063848.html.

uen els pobles i ciutats en fer-se vivibles per la força de les lluites. Hem d'anar molt amb compte, doncs, de no utilitzar les mateixes eines que l'heterocispatriarcat utilitza per fer-nos fugitives socials, tal com és la paradoxa de la "perillositat de l'estrangeria": les lesbianes som perilloses perquè som les estrangeres, i les gents estrangeres són perilloses perquè ens poden fer prendre mal.

Transformem el món, doncs, per tal de fer ciutats i pobles vivibles per a tothom. Ens cal seguir vigilants per a no ser còmplices amb el funcionament de violències fantasmes (violències que actuen sense ser detectades) que sostenen l'heterocispatriarcat racista, capitalista i capacitista als pobles i ciutats. Fent això, ens adonarem que aquestes transformacions culturals passen per reconèixer que les vides vivibles fan un país vivible, i viceversa, aquí i a qualsevol altre lloc.

Pintant de colors el gris de la trama urbana

A partir del material editat pel col·lectiu i de les entrevistes realitzades a Maria Capell Pera, Paula Marqués Bernat i María Rives i Sara Lladonosa Boira.

Colors de Ponent,¹⁰⁶ un col·lectiu de persones LGTBIQ de la capital del Segrià i les comarques de l'entorn, té dos anys i mig de recorregut. La seva carta de presentació pública fou la Moció per a garantir la visibilitat i la implementació de la Llei per a erradicar la LGTBI-fòbia a la ciutat de Lleida, presentada al Ple de la Paeria l'1 d'abril del 2016.¹⁰⁷

En el si dels feminismes i dels moviments LGTBI,¹⁰⁸ hi ha molts debats i una àmplia visibilització als mitjans de comunicació, o bé l'aparició com a subjectes susceptibles de tenir drets i deures generen impactes en múltiples direccions sobre la societat i la força de les reivindicacions històriques del mateix moviment, alhora que creen contradiccions en el seu si. En són un exemple les Jornades

106. colorsdeponent.cat/associacio/estatuts.

107. Conté quatre punts bàsics: instar el govern de la Generalitat a implementar la Llei 11/2014, a realitzar el seu desplegament reglamentari i a dotar-la pressupostàriament; creació del Consell Municipal pels Drets de les Persones LGTBI i Contra la LGTBI-fòbia; elaboració d'una ordenança municipal per a garantir els drets de les persones LGTBI i erradicar la LGTBI-fòbia; col·locació, cada any, a les dues façanes de la Paeria, en un lloc visible, de la bandera de la diversitat sexual el 17 de maig (Dia Internacional Contra l'LGTBI-fòbia) i el 28 de juny (Dia per l'Alliberament de les Persones LGTBI).

108. Acrònim que fa referència als grups socials que no segueixen la norma sexual i de gènere (lesbianes, gais, trans, bisexuals i intersexuals). Font: www.dibgen.com/pdf/guia_pedagogica_Dibuixant_el_genere.pdf.

“Una revuelta trans”,¹⁰⁹ que van ser organitzades a finals de febrer del 2018 a la ciutat de Barcelona, aprofitant el desè aniversari de la primera manifestació pels drets de les persones trans a la ciutat. A manera de balanç, Miquel Missé expressa algunes inquietuds en una entrevista: “Hi ha una visibilitat molt més gran, hi ha molta més gent trans a l’activisme, els discursos de la despatologització estan molt més presents en l’agenda política [...]. També ha canviat el fet que alguns sectors del moviment trans hagin agafat una deriva molt més institucionalitzada. [...]. A la vegada hi ha un augment de gent que parla del no binarisme, el fet trans que s’ha fet més visible és el més «normalitzat».”¹¹⁰

Colors de Ponent va néixer en un moment en què en el seu territori d’influència directa no existia cap col·lectiu que aglutinés totes les reivindicacions que trenquen amb l’heterocisnormativitat. És un moment en què es respira un fort sentiment d’emergència: tant per a desplegar les lleis que tanta suor han costat com per a acompanyar les persones que no estan vivint bé la seva situació i que se senten soles. Per això, en les línies que venen es pretén posar el focus en la tasca tan meritòria que estan fent les membres d’aquesta entitat i la seva contribució a una mirada més cuidadora de fer ciutat i de construir imaginaris al voltant de com són les persones que conformen la nostra comunitat. Una mirada a on ha de ser cabdal estimar i respectar la diversitat de cossos, relacions afectives i models de família.

En l’àmbit català, hi ha una llarga tradició de lluita des dels feminismes i el moviment LGTBI que ha permès la conquesta d’espais de visibilització i representació —amb els quals ha trencat estigmes i estereotips—, ha col·locat debats en l’arena pública i, fins i tot, ha codificat jurídicament algunes demandes (com ara

109. Trans: persona amb una identitat de gènere que no es correspon amb l’assignada en néixer a partir del seu sexe. Font: www.dibgen.com/pdf/guia_pedagogica_Dibuixant_el_genere.pdf.

110. Entrevista feta el 23 de febrer del 2018. Traducció al català de l’equip de Ciutats Vivibles. catalunyaplural.cat/es/con-algunas-politicas-trans-pensamos-que-estamos-haciendo-revolucion-cuando-estamos-poniendo-parche.

la Llei estatal 13/2005, de matrimoni entre persones del mateix sexe; o l'esmentada del 2014, d'àmbit català). Lleida té una genealogia pròpia del moviment LGTBIQ local: Eagle,¹¹¹ la Comissió Vint-i-vuit de Juny, pubs com ara el Brasil o el Penta, un “ambient” que en determinats moments no ha pogut gaudir del privilegi de ser visible a l'espai públic. “El Penta va ser un punt molt importat perquè d'allí ens vam conèixer moltes de les persones que ara formem un grup de mares” [Sara].¹¹²

Són bolleres, trans, mariques, mares, filles, adolescents, joves o velles de Lleida i Ponent. Algunes hi han estat sempre, algunes han aparegut de nou. Objectiu: donar-se suport mutu, acompanyar-se per viure amb plenitud els gèneres sentits i les sexualitats no heteronormatives. Ocupar cada cop més espais en la vida quotidiana de la ciutat per anar desmuntant la família nuclear heterocispatriarcal¹¹³ com a paradigma d'allò que és normal.

El darrer referent lleidatà per a les persones LGTBIQ, Eagle, es va dissoldre durant la dècada dels anys 2010. Mentrestant, foren uns anys de sotragada a escala de país: brollaven les reivindicacions i, des dels feminismes, es feien visibles els privilegis heteros, cis, el capacitisme, la gordofòbia, la putofòbia i el racisme, etc. Uns sotrac dels quals a Lleida li arribaven els ecos, però que no eren canalitzats a causa de la manca d'un agent per a dinamitzar-los. Potser per això, amb impotència, algunes es preguntaven: “Com és que no hi ha res a Lleida?”

La resposta a aquesta pregunta va generar una tan gran acumulació de forces que, només en un any i escaig d'existència, Colors de Ponent arribà a la vuitantena d'associades. Són l'única

111. www.idemtv.com/2012/07/27/col%C2%B7lectiu-eagle.

112. Els textos posats entre cometes corresponen a frases textuals de les entrevistes fetes a la Maria, la Paula, la Maria (amb accent) i la Sara.

113. Utilitzem la mateixa definició que la Bàrbara Ramajo al seu article. Heterocispatriarcal = patriarcal + “hetero-”, per l'èmfasi en la heteronormativitat sexual + “cis-” per la coherència de gènere (cos de dona, ser femenina i sentir-se com una dona).

entitat LGTBI del territori, excepte el de Tàrrrega,¹¹⁴ i totes elles coincideixen a afirmar que els toca ser molt transversals. “Maneres de viure diferents, pensaments diferents, creences diferents, però t’ajuntes per això [maternitat entre dones], i llavors tot lo altre intentes deixar-ho al marge” [Sara]. La transversalitat és una estratègia que, a banda de l’acollida, passa per no alinear-se amb cap partit ni moviment polític.

Des de l’inici tenen quatre eixos d’acció: socialització, acompanyament, visibilització i reivindicació. A finals de 2017, van inaugurar una seu social que els permet tenir un lloc de referència i un espai més adequat on fer els acompanyaments. Tot el que fan té una repercussió més enllà de l’espai circumscrit a la ciutat de Lleida i s’estén per tot Ponent.¹¹⁵

Socialització

Darrere de les trobades lúdiques, hi ha molt més que el fer un beure. Compatir la vivència de sortir de l’armari, contactar amb un grup d’iguals amb el qual identificar-se i teixir vincles. Comunitat, en detriment d’aïllament. “Que hi hagi gent que ha passat pel mateix al teu voltant i que et pot aconsellar i dir com ho ha passat ell” [María]. “Tenir veus, grups de suport, veure una persona que és com tu i que ja ha fet aquest camí, ha trobat una feina o no. Em refereixo a que té una vida plena. Sigui el que sigui el que vulgui dir això” [Maria]. El ventall de sòcies és tan ampli que promouen quedades d’adolescents, de joves, d’adults, de mares, etcètera.

Aquests espais de relació, a més, es configuren tant en la vida quotidiana com en moments de massificació: restaurants, terrasses de bars, clubs esportius, parcs, festes majors, etcètera.

114. A Tàrrrega hi ha el col·lectiu per a l’alliberament LGTBI De Trascantó.

115. Les Terres de Ponent és una regió que comprén les comarques del Segrià, la Noguera, el Pla d’Urgell, l’Urgell, la Segarra, les Garrigues, el Baix Cinca i la Llitera.

“Poder veure una imatge que sigui de diversitat dóna peu a que tu com a persona diversa puguis expressar-te amb tranquil·litat sabent que estàs en un espai segur i que aquest espai segur s’expandeix cap a la ciutat” [Maria]. Així doncs, fer-ho possible a la terrassa d’un bar cèntric obre la possibilitat a fer-ho possible en altres indrets de la ciutat. Davant d’agressions: “L’enriquiment del paisatge urbà també fa que un s’empoderi no només amb l’expressió si no amb autoestima o amb autocuidar-se i dir: no. Jo no mereixo això”. Hi ha persones que han passat de la socialització a l’activisme” [Maria].

Acompanyament

Un dels trets comuns en les converses amb les membres de Colors de Ponent és l’afirmació que el procés de sortida de l’armari o d’expressar la voluntat de fer un trànsit és una vivència molt personal, i que hi ha molts factors que hi juguen, alhora de fer que una persona ho visqui amb més o menys llibertat: l’autoestima, l’educació, l’entorn, els vincles, la salut, etc. “Fan un acompanyament, des de Colors de Ponent, molt bo a les persones que volen fer trànsit, que estan perdudes o el que sigui. És molt important avui en dia perquè no els passi el que ens ha passat a molts, que ens hem perdut en la nostra adolescència, per repressió” [Sara]. Per a les membres de Colors, des del principi va ser un puntal bàsic poder oferir un espai íntim, individual d’atenció i acompanyament. Tenen una comissió de professionals psicosocials i alhora, entre totes les militants, es reparteixen les atencions individuals segons la proximitat que hi pugui haver. “Atencions personalitzades, en un any i mig, seixanta o setanta. Atencions amb gent que volia fer el trànsit, específiques només d’això, crec que n’he fet deu o dotze” [Paula].

Els afectes són una part de les necessitats humanes bàsiques que impliquen la relació amb altres persones, teixir-hi uns vincles. Per tant, són insubstituïbles per satisfactors materials. L’eco-

nomia de mercat, doncs, no els pot satisfer. Colors de Ponent, en aquest sentit, està cobrint una necessitat que durant molt de temps ha estat silenciada i subestimada. “Com a Associació sense ànim de lucre, un dels seus puntals és l’acompanyament i, per tant, la cura de persones que necessiten una atenció personalitzada o grupal en relació amb una qüestió LGTBI. No estic super-familiaritzada amb el concepte d’economia feminista; però, vaja, pensant en «què és posar les cures al centre de la vida», «em sembla que d’alguna manera això ja està en la línia» [Maria].

Visibilització

Fa deu anys, quan la Sara i la seva parella omplien els papers de la inseminació, van haver de ratllar el *Don* i posar-hi *Doña*. No fa gaire, al logopeda de la seva filla la Sara es topà amb la mateixa situació: “Si aquí en lloc de ficar pare i mare poses famílies, t’adreces a tothom igualment i no quedes malament amb cap tipus de família” [Sara]. Colors fa formacions a personal tècnic de l’Ajuntament, de l’àmbit de la salut, al professorat, als cossos policials, etc. Han guanyat molt gaudint d’un espai privilegiat al centre de la ciutat, un bar còmplice que cedeix l’espai per a fer-hi xerrades, exposicions, festes, etc. “Visualitzar la diversitat posa les cures al centre. Visualitzar diversitat també fa que em senti capaç o més a prop d’expressar amb naturalitat o tranquil·litat el que jo sento. I això fa que em pugui l’autoestima i em senti més tranquil·la. I això també és autocuidar-se. I això posa en valor la diversitat dels altres: cossos diversos, sexualitats diverses. Que cadascú se senti, en la visualització d’altres diversitats, capaç d’expressar la seva pròpia” [Maria].

Reivindicació

S’han unit per fer pressió als estaments i col·lectius a qui volien interpel·lar en cada cas. Per no tornar a silenciar agressions ni

abusos, per articular una resposta contundent i coordinada davant les agressions. “Fa poc hi va haver un professor que parlava als seus alumnes en uns termes molt despectius del que per a ell era la seva normalitat. Van protestar, i Colors de Ponent es va posar al davant. L’han multat: és una falta. Ja no pot quedar impune” [Sara].

Aconseguir que la bandera per l’alliberament LGTBI es pengés als balcons de l’Ajuntament durant les diades és una victòria de la qual s’aprecia més el valor quan es coneix el menyspreu històric preexistent per part de l’alcalde, que ocupa el càrrec des del 2004. “Ara fa un any anaves a l’Àngel Ros¹¹⁶ i li ensenyaves la bandera de l’arc iris i es tirava daltabaix del balcó. I no la penjaven ni de conya. I deien: «Aquí no es penjarà mai mentre estiguem nosaltres aquí» [Paula]. Un pas més en la seva estratègia de pressió institucional va ser l’exigència de constituir un Consell Municipal LGTBI, creació que fou aprovada per unanimitat al ple. Exemples d’accions d’aquesta mena en són les formacions esmentades abans, la modificació dels formularis emesos per la Paeria perquè siguin inclusius quant al gènere, la proposta de canvi de les icones dels lavabos dels equipaments públics municipals perquè deixin de ser binaris, etcètera.

“Des de la societat a vegades el discurs és: «Ya os podéis casar.» Com volent dir: «Ja no us podeu queixar» [Paula]. El fet que les institucions estiguin regulant suscita reflexions en direccions diferents. D’una banda, es percep com a positiva l’acció institucional perquè són conquestes de drets, però alhora es pregunten si pot suposar la desactivació del moviment polític. Alhora es demanen si és possible fer normes no excloents. Si, malgrat reflectir avenços, són sempre punts de partida de noves exclusions.

Les lleis són el reflex del perfil de la societat que les empara, són fruit de canvis socials, que es poden fer des de baix o des de dalt. En aquest cas, l’ordenament jurídic s’ha mogut a causa de la

116. Alcalde de Lleida.

pressió del moviment polític, però no n'ha recollit la totalitat de les reivindicacions. Ara bé, un cop estan fetes, deixen petja i passen la responsabilitat de vetllar per aconseguir-les a la col·lectivitat i l'entorn,¹¹⁷ i de retruc es gesten nous imaginaris d'allò que és percebut com a normal. “M'encantaria que totes les meves maneres de viure, pensar i sentir siguin tan normals com les de ma padrina. Viure-les sense haver-les d'explicar” [Maria].

Incidència i territorialitat

La crítica de la família heterosexual com a model únic ha tingut alhora un impacte amb altres models de família que, tot i no posar l'èmfasi de la reivindicació en les relacions sexoafectives, se surten de la parella monògama heterosexual. “Diversificar el paisatge urbà dona peu a més diversitats. També estem representant indirectament les famílies monoparentals que tampoc estan representades. Tu t'ho mires des de la teva perspectiva, però està clar que també obre a altres maneres de viure la ciutat” [Maria].

Hi ha una obertura per part de la societat i un augment de la conscienciació. Sense anar més lluny, la Sara explica un exemple recent ocorregut a l'escola de la seva filla: “Ahir mateix, vaig trobar a la meva [escola]: una mestra em va preguntar si estava correcte com estava formulada una circular per a fer arribar a les famílies” [Sara].

Hi ha fets que reflecteixen l'adquisició de poder polític. “A l'última concentració —17 de maig— hi havia tots els grups, inclòs el PP. Ha arribat un punt en què no poden no ser-hi. Ha arribat un punt en què no ser-hi és ser homòfob, i ser homòfob és molt mala paraula avui en dia, i no s'ho poden permetre” [Maria]. Fins i tot en esdeveniments cabdals de la cultura popular lleidatana, l'estament polític ha de tractar les persones LGTBIQ

117. Bàrbara Ramajo ho descriu molt encertadament al seu article “*Les vides vivibles fan un país vivible*”.

com a qualsevol altra ciutadana. “Quan va ser l’Aplec del Cargol, es fa una rua i acaben davant [l’estàtua] d’Indíbil i Mandoni. Hi ha l’alcalde i els regidors i posen una insígnia al penó. I l’alcalde el va posar al nostre” [Sara].

La variable territorial és quelcom que ha marcat molt les vivències de les persones LGTBIQ a l’hora de sentir-se més o menys lliures de viure les seves identitats. Lleida, una ciutat de referència per a un territori conformat per comarques rurals amb ciutats importants però amb molts nuclis petits de població, i un Principat organitzat de forma centralista. Hi ha, també, quelcom molt present dins del nostre imaginari col·lectiu relacionat amb el bastiment de les ciutats occidentals europees, que les fa més cosmopolites i més suposadament tolerants enfront de les diversitats que els entorns “no tan urbans”. A banda, com més gent, més percepció d’anonimat. Totes les membres de Colors amb qui hem parlat tenen o han tingut una relació amb Barcelona: per feina, estudis, salut, naixement, infància, etc. Reproduïm algunes reflexions que il·lustren aquesta diversitat d’opinions i vivències, sense ànim de cercar la veritat absoluta respecte a aquesta qüestió:

“El món rural és complicat. Potser costa més obrir-se en algun punt, però després veus casos com la resposta que hi ha hagut per part del poble d’Arbeca” [Paula].¹¹⁸

“He vist gent de poble que s’han traslladat a viure a la ciutat per viure-ho tot una mica més distès. Als pobles, la gent és més conservadora. S’hi poden «ensanyar» una mica, saps? El poble t’aporta lo que t’aporta, i la ciutat, doncs també” [Sara].

118. www.segre.com/es/noticias/guia/2017/07/01/arbeca_contra_homofobia_22508_1111.html.

“Lleida continua sent molt petita i et sents molt observada pel fet que és petita. Es coneix tothom, i té les seves coses bones i les dolentes” [María].

“A Lleida, és quasi impossible anar a donar una volta i no trobar-te amb vint persones que coneguis. Sempre estàs amb gent, i suposo que això és el que et fa sentir còmode. Quan anàvem a Barna els «fines», sempre algun problema. I aquí no m’ha passat mai” [Paula].

“Barcelona és molt més anònima per lo bo i lo dolent. Et sents més lliure per un costat i potser estàs menys vigilat per l’altre. Aquí, la mateixa població censura. ¿Per què ningú et fa un comentari a la cara? Doncs perquè algú li respondrà. I el posarà en evidència [a la persona que ha fet el comentari]. És allò de la ciutat segura de Jane Jacobs. Com més ulls hi hagi vigilant, la ciutat també és més segura” [Maria].

Reptes de futur

Aconseguir visibilitat en moltes més esferes. Continuar la difusió a pobles on no han arribat; volen anar a la zona dels Pirineus. A banda, consolidar les línies de treball que han començat. Ara amb més qualitat, ja que tenen una seu nova i dues persones treballant remuneradament per a l’Associació. Sobretot, poden oferir un espai estable i acollidor per a fer-hi els acompanyaments, i alhora un punt des d’on continuar amb les reivindicacions.

“Treballar per a una ciutat o per a un territori que accepti i que deixi viure millor les persones LGTBIQ, també és requerir que aquestes persones LGTBIQ necessitin menys cures. Si ens cuidem d’entrada, després ja no caldrà cuidar-nos tant” [Maria].

**LA CIUTAT
GENEALÒGICA**

Introducció

“On són les dones?”¹¹⁹ És el lema d’una campanya feminista que denuncia l’androcentrisme present als mitjans de comunicació catalans, que subrepresenten sistemàticament la presència de dones als espais de reflexió i debat, i, per tant, manllevem la possibilitat de comunicar al món des de l’experiència subjectiva de qui es socialitza amb el gènere oprimat. Tal com assenyalen en un manifest les promotores de la campanya: “Si als mitjans busquem la pluralitat ideològica, no podem oblidar tampoc la pluralitat de vivències de gènere que, en una societat com la nostra, marquen decisivament el lloc que acabem ocupant al món.” Aquesta situació injusta i inacceptable és un reflex de la invisibilització permanent de les vivències “en femení” en els relats històrics, en l’elaboració del coneixement científic, en la creació i divulgació cultural, en la representació i ocupació de càrrecs de responsabilitat en la política de partits (i de base), etcètera. En definitiva, un sens fi d’esferes on l’home blanc, burgès, adult i heterosexual és el punt de partida per a elaborar raonaments que condueixen a la troballa de respostes. Uns raonaments “lògics” fets amb una vara de mesurar que només és aplicable a una vivència particular i que, en canvi, se’ns ha forçat a prendre com a universal.

¿Per què és, doncs, tan important preguntar-se “on són les dones”? o, com han fet les companyes del Grup de Dones de La Bisbal (i tantes altres), “on eren les dones? ¿Per què és tan important contrarestar l’assimilació acrítica de continguts? ¿Quines claus ens pot donar conèixer la història viscuda en femení? ¿Quina transcendència té saber, a banda d’on eren i on són, el tipus de relacions que teixim entre nosaltres i les nostres aportacions als processos de transformació social? ¿Quin impacte té sobre el sistema heteropatriarcal saber que les nostres àvies també eren lesbianes o que estaven a primera fila dels piquets a les vagues?

119. onsonlesdones.blogspot.com.es/p/manifest-on-son-les-dones.html.

Conèixer experiències pretèrites de vides de dones empoderades o alliberades (en el sentit de no conformar-se amb una vida *que ens ve donada*, passiva o submissa) és un detonant per a l'autoafirmació de la nostra pròpia capacitat sacsejadora i embasta, per sempre més, un vincle entre la nostra pròpia vivència i la de les nostres antecessores. Hi ha un mot molt il·lustratiu per a definir la història que visibilitza l'experiència viscuda per dones i que no ha entrat al relat de la Història oficial: *herstory*, en contraposició a *his-tory*. Així doncs, mentre no tinguem un accés a la nostra herstory, ens restarem potencial alliberador i reproduïrem el relat androcèntric hegemònic.

Un exemple clar d'invisibilització de la nostra herstory a les ciutats, el trobem als elements de l'espai públic vinculats a la gènesi de la identitat de cada carrer o plaça. Ens referim, sobretot, a monuments, noms de carrer, noms d'equipaments o cartells publicitaris. L'assignació de noms de carrers a homes amb una posició social privilegiada en detriment d'altres subjectes és un reflex de l'escala de valors resultant del procés d'invisibilització que comentem. Una ciutat on les plaques i les estàtues reforcen dia a dia la parcialitat d'una visió patriarcal, és injusta amb la meitat de la seva població, no en potencia l'emancipació i desvincula la seva vivència de la dels suposats referents vàlids, mereixedors de noms de grans avingudes o monuments al centre de les places.

¿És aquesta invisibilització una forma de violència? ¿És taxable de violència simbòlica i psicològica perquè constreny la nostra capacitat de crear imaginaris empoderadors? ¿Que segrestin part de la nostra herstory a l'espai públic i que es potenciïn uns estereotips condiciona la nostra autoestima (individual i col·lectiva)? D'això i amb exemples particulars de la ciutat de Tarragona, ens en parla Coral Cuadrada Majó.

De la mateixa manera que de referents empoderadors, l'exercici de memòria històrica també comprèn el record de la persistència de múltiples violències relacionades amb les nostres identitats: racisme, transfòbia, lesbofòbia, homofòbia o violència

de gènere. Són cabdals (encara que anecdòtics) exemples reparadors com el de la glorieta de la transsexual Sònia al parc de la Ciutadella,¹²⁰ o la iniciativa impulsada per Tanquem els CIEs de substituir el nom de la plaça Antonio López de Barcelona pel d'Idrissa Diallo.¹²¹

Una ciutat genealògica és aquella que dignifica el llegat de les nostres antecessores col·locant els seus noms i les seves històries de vida en indrets visibles de l'espai públic urbà. És aquella que, mitjançant diferents canals, fa visibles les històries de suport mutu entre dones. La que mostra la xarxa de relacions entre dones com una forma de resistència quan han anat mal dades. La que explica que sempre han existit formes de cooperació entre dones per a abordar les tasques de cura de familiars, de la comunitat, o per a fer front a l'escassetat de recursos.

Així doncs, hem volgut fer visible una pràctica contemporània de sororitat¹²² entre dones encetada a Vilafranca del Penedès —la Comunitat Autofinançada de Dones del Penedès— que basa els vincles de confiança establerts entre les seves integrants per facilitar l'accés al crèdit. Cada membre ha de fer una aportació mensual de diners a la caixa comuna (la que pugui assumir) i, per tant, està compromesa amb una certa capacitat d'estalvi. Alhora és part activa de la decisió sobre a què o qui destinar els diners estalviats per la comunitat. Les condicions de retorn del préstec les fixa el grup, i la demandant s'hi compromet. El vincle i la comunicació fan que prevalgui la confiança mútua que els acords es compliran. Així és com un grup de dones aconsegueix accedir al crèdit, una oportunitat que és negada per part de les entitats financeres tradicionals a tota persona que no compleixi amb certs barems, com ens narraran elles. Durant el trajecte que han fet

120. atclibertad.wordpress.com/2013/09/23/glorieta-transsexual-sonia.

121. www.tanquemelscie.cat/p/campanya-placaidrissa.html.

122. Solidaritat entre dones en un context patriarcal. Vegeu: laobservatoria.com/ca/glossari/sororitat.

juntes, han detectat que fórmules de suport financer entre dones han existit des de sempre i arreu del planeta. Han connectat la seva experiència amb la de les seves àvies. Estan prenent consciència del potencial transformador de les pràctiques passades i revaloritzant-les. Estan teixint genealogies i deixant un testimoni per a les que vindran en el futur.

Imaginaris: ¿Imaginem una ciutat llar?

Coral Cuadrada

**(Universitat Rovira i Virgili -
Universitat de Barcelona)¹²³**

La ciutat és una memòria organitzada.

Hanna Arendt

En primer lloc, vull fer el que qualsevol feminista hauria de fer en mostrar-se com a tal, ja sigui presencialment o a través de l'escriptura —que és una altra forma de fer-se viva i, per tant, de posicionar-se. Diuen les epistemòlogues feministes que el coneixement ha de ser parcial, situat, compartit i interseccional. En altres paraules: els sabers de les dones els co-construïm, i des d'aquests paràmetres plantejo les meves reflexions. Des d'aquests, i des dels d'una historiadora de les dones i teòrica feminista. Se m'han demanat les meves opinions sobre la ciutat en clau feminista, i a aquesta demanda lliuro els pensaments que venen a continuació.

Els mítics orígens de la ciutat

Prenc com a primera referència la fundació antiquíssima de Roma, l'any 753 ANE quan Ròmul —fill del déu Mart i descendent del príncep de Troia— matà el seu germà bessó Rem i fou el primer rei de la ciutat, la qual encara ara té per símbol la mítica lloba que acollí i alletà els dos infants abandonats. Un símbol

123. GRAMP (2014SGR1252), Universitat de Barcelona; MARC (Medical Anthropology Research Center), Universitat Rovira i Virgili, www.marc.urv.cat/; AMSMB (Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà, Vilassar de Dalt); urv.academia.edu/CoralCuadrada. Aquest article s'emmarca dins dels projectes EUIN2015-62506 y HAR2015-65285-R (AEI/FEDER, UE).

que es repeteix i troba igualment el seu lloc a la Tàrraco romana.

A fi d'assegurar-se el creixement demogràfic de la ciutat, Ròmul organitzà el rapte de les Sabines. La llegenda relata que ell, preocupat

per la poca presència femenina a la ciutat, organitzà unes festes esportives en honor al déu Neptú. Hi convidà les comunitats veïnes, entre les quals hi havia la de Sabínia, la gent de la qual arribà a Roma per participar a l'esdeveniment, acompanyant el seu rei. Quan s'iniciaren els jocs, i després d'un avís preacordat, els romans raptaren cadascun d'ells una dona de Sabínia, i en van foragitar els homes. Per tranquil·litzar-les, els van dir que volien que fossin les seves esposes i que havien de sentir-se orgulloses perquè, a partir d'aquell moment, pertanyien a un poble elegit pels déus.

Fixem-nos, doncs, en els *elements miticooriginaris: ciutat, festa, abús, engany, falsa protecció*. És a dir, la primeríssima idea d'urbs es fonamenta en la reproducció, biològica i social, i, per tant, cal assegurar-la mitjançant el control del cos i la sexualitat femenina. Una ciutat poderosa, a l'antiguitat, havia de ser forçosament populosa, havia de tenir prou homes per a fer la guerra, expandir-se i guanyar territori als veïns. Pensem que Roma anhela, de bell antuvi, l'imperi. No és pas una nimietat qualsevol recordar que a Roma les persones que assolien el dret a tenir un epitafi d'honor a les seves tombes eren els herois morts en el camp de batalla i les dones mortes parint: les heroïnes.

Símbols, accions, dones i genealogies

Roma: el Colosseu. París: la torre Eiffel. Atenes: el Partenó. Nova York: l'estàtua de la Llibertat. Londres: el Big Ben. Istanbul: Santa Sofia. Berlín: la Porta de Brandenburg. Moscou: el Kremlin. Cada ciutat, una icona o símbol, encara que les més importants en tenen dos o més. Roma també llueix el Vaticà. París, el Sacré Coeur. Nova York, l'Empire State Building. Londres, el London Bridge. En general, les ciutats prenen per autoimatge alguna construcció de notable o gran embalum que destaca al seu *skyline* per bella, insòlita o gegantina.

Les estàtues que enalteixen les places de les principals urbs europees, i també de les mitjanes o petites quan n'hi ha, participen a bastir un imaginari urbà marcadament patriarcal i masclista, fent ostentació d'uns valors masculins que alaben tot allò que representa l'home BBVAh:¹²⁴ poder, arrogància, agressivitat, militarisme, superioritat. ¿Quantes i quines escultures femenines conformen el paisatge de les nostres ciutats i viles? Ben poquetes, i quan les trobem, o són figures anònimes situades allí “per fer bonic” o representen la imatge estereotipada de la dona que el patriarcat accepta i celebra: santes, monges, verges, dones que encarnen una submissió i obediència als dictats masculins i que, per tant, des de l'escultura envien un missatge d'allò que s'espera de la *dona de bé*. Les grans construccions que serveixen de metonímia de les ciutats de referència a l'imaginari occidental reproduïxen el llegat imperial o colonial. En aquest sentit, em sembla, cal entendre l'imperialisme i el colonialisme com una expressió patriarcal (entre altres coses) que confereix poder (simbòlic, econòmic, social i polític) a les urbs. El que cal contraposar és un model fe-

124. Terme extret de: Amaia Pérez Orozco (2014). *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*. Madrid: Traficantes de Sueños, pàg. 25. Disponible a: www.traficantes.net/sites/default/files/pdfs/map40_subversion_feminista.pdf [consulta: 1-11-2017].

ministra de ciutat llar enfront de l'arquitectura de la conquesta del que és públic, de la tècnica, de l'espai. Un urbanisme feminista passaria per una desconstrucció de l'empremta imperial revestida de masculinitat. De la mateixa manera que una revolució feminista necessita una desconstrucció de la masculinitat.

La correspondència de l'absència de les dones als símbols escultòrics troba lloc en els nomenclàtors dels carrers, els quals o no ens anomenen¹²⁵ o, si ho fan, és per continuar la mateixa tònica: les úniques dignes de portar el nom són altra vegada les *dones com cal* i, si pot ser, les considerades més excelses des d'aquesta perspectiva absolutament patriarcal. I vull remarcar, no només el biaix estereotipat del que es considera la dona més digna, sinó encara més el silenci, la invisibilitat, car “allò que no s'anomena, no existeix”. El dret a la ciutat, en la història més recent, s'ha concentrat en la reivindicació d'habitatges, serveis, accés a la xarxa de transport públic, i *dret a ocupar la ciutat des d'un cos de dona*. La frase “volem un barri per a viure-hi” va aparèixer escrita en moltes pancartes penjades als carrers de la ciutat, des dels anys setanta i vuitanta del segle xx. També era una consigna que posà text i veu a moltes manifestacions. I encara, a hores d'ara, és la síntesi que hem sentit en més d'una ocasió a les persones que van participar i participen en els moviments veïnals. “Volem un barri per a viure-hi” sintetitza una idea, un model de ciutat que s'adeqüi a les necessitats de la vida quotidiana, en què l'existència de serveis i la seva qualitat i proximitat al lloc de residència sigui una prioritat. El dret a viure la nostra identitat col·lectiva des dels nostres cossos ens ha de portar a reivindicar una genealogia urbana feminista, ja sigui des de la simbologia a les places i carrers, o des de mecanismes de memòria i de reconeixement a totes les dones que han construït i fan ciutat.

Un model de ciutat vivible, completament oposat al barraqüisme vertical dels barris i polígons industrials o residencials

125. www.social.cat/opinio/4746/quant-els-carrers-no-ens-anomenen [consulta 29-10-2017].

del franquisme.¹²⁶ Les pràctiques col·lectives de les dones i la seva capacitat de mobilització produïren consecucions concretes: guarderies, semàfors, parcs, escoles de persones adultes, ambulatoris, *conservació i reutilització del patrimoni arquitectònic, creació d'espais propis, conservació de la memòria històrica...* Mitjançant el desenvolupament d'experiències individuals i col·lectives van *construir ciutat*, van fer política i *van posar al descobert conflictes de gènere*. Amb la seva participació en moviments socials, en l'ocupació dels espais públics, van discutir el rol que les adscribia a un espai concret i que havia de ser l'únic: *el domèstic*. Convertien la ciutat en un espai més “domèstic”, menys hostil, més habitable. És a dir, repolititzaven l'espai urbà a través del seu agenciament, defugint la voluntat imperial que pensa el seu *skyline* a la manera dels castells medievals. Les grans edificacions serien, per tant, les fortaleses del segle XX-XXI, les quals, lluny de fer més acollidora la ciutat, hereten la voluntat panòptica dels castells, construïts lluny de la vida de la gent —sigui geogràficament o simbòlicament—, ben alts, recordant qui resideix a la part baixa i qui al capdamunt. La ciutat, entesa des d'una perspectiva feminista, hauria de conceptualitzar-se com una ciutat llar. També em sembla significatiu fer constar que des del 2008 fins al 2014 vaig ser membre del Consell de Dones de la ciutat de Tarragona i responsable de la Comissió de la Memòria Històrica de les tarragonines. Set anys reivindicant canvis de noms als carrers, en sol·licituds de la Comissió convenientment argumentades mitjançant l'estudi i la recerca de les *dones que mereixen constar per a la restitució de la nostres genealogies*. Demanda que es tornava a fer públicament al Saló de Plens de l'ajuntament, any rere any. Des d'aleshores vam aconseguir una plaça per a Núria

126. L'estudi, des de diferents perspectives, de la implicació de les dones en la construcció d'un d'aquests barris obrers de Tarragona el vaig dirigir jo mateixa. Vegeu: *Les dones als orígens de Torreforta*. Disponible a: www.academia.edu/7815460/Les_dones_als_or%C3%ADgens_de_Torreforta_2014_ [consulta: 1-11-2017].

Delclós.¹²⁷ Res més. ¿Respostes per a no posar remei a una situació de discriminació flagrant? Doncs que és molt car canviar noms i, a més, un problema per a Google Maps, amb tot el que representaria haver de fer fotografies noves amb la nova nomenclatura (*sic*). *Hi contribueixen, també, a aquest univers visual urbà, i de manera gens negligible, tots els inputs que rebem de manera inconscient, sobretot a partir de les formes, els colors i els continguts dels missatges, també des de la mateixa arquitectura.*

Recordo un dia, passejant per Barcelona amb la Milagros Rivera,¹²⁸ quan, enriolada, em feia fixar-me en quants i quants símbols fal·locràtics conformen els edificis de la ciutat comtal... Fou un exercici lúdic, sí, però que em va fer adonar-me de *com n'estem d'acostumades, a aquestes representacions que interioritzem i fem nostres sense resistència, absorbint allò que ens oprimeix i sotmet com a "normal"*. Ens constitueixen, donen sentit a allò que veiem, produeixen l'objecte del desig, organitzen el nostre autoconcepte. És evident, però, que una mirada capaç de sorprendre's del que hem naturalitzat afavoreix l'esperit crític i les iniciatives encaminades a la ciutat llar. És a dir, que és la nostra capacitat d'interiorització acrítica la que ens modela sense oposició racional. Anem, doncs,

127. <http://blocs.tinet.cat/xaviersabate/2015/03/31/placa-nuria-delclos-a-tarragona-glossa-de-johana-zaragoza/> [consulta: 30-10-2017].

128. Fragment del CV de Milagros Rivera: "Nació en Bilbao, bajo el signo de Sagitario, en 1947. Tiene una hija nacida en Barcelona en 1975 y una nieta nacida en Puerto Rico en 2008. Es catedrática de Historia Medieval, ama de casa y una de las fundadoras de la revista y del Centro de Investigación en Estudios de las Mujeres Duoda de la Universidad de Barcelona, que dirigió entre 1991 y 2001. También contribuyó a fundar en 1991 la Llibreria Pròleg, la librería de mujeres de Barcelona, y, en 2002, la Fundación Entredós de Madrid." Per a saber-ne més, vegeu: www.ub.edu/duoda/bvid/text.php?doc=Duoda:text:2012.02.0001 [consulta: 19-11-17].

absorbint i fent nostres simbologies i imaginaris disciplinadors vers identitats col·lectives de marcat caràcter masculista.

En tots aquests estímuls òptics amb una càrrega ben important de missatge subliminal hi ha, per tant, tot el que és emprat pels aparells de propaganda: rètols, cartells i anuncis de tota mena i mida —busos inclosos. Mitjans que, des de la premsa fins a la televisió i les xarxes socials, conformen el que Noam Chomsky assenyala com els elements creadors de les “il·lusions necessàries” per a la creació del “consens”. És obvi que aquest consens és marcadament patriarcal... i la publicitat difosa arreu de les nostres ciutats n'és extremament còmplice.

Em vull referir ara als aparadors de les botigues i a una iniciativa coneguda a Tarragona com el cas Bershka. El dia 7 de gener del 2009, “es va produir una brutal actuació policial a mans de la Guàrdia Urbana [...] cap a militants i simpatitzants”¹²⁹ del col·lectiu Cau de Llunes,¹³⁰ assemblea feminista i revolucionària de Tarragona. En una campanya feminista “contra la pressió estètica del model de dona promogut des de leCau de Llunes ha organitzat campanyes i *performances*, ha rememorat cada any al carrer els fets de Berskha, ha donat assessorament a les dones, han impartit tallers a les escoles i instituts, i ha organitzat actes a la Universitat. Les seves actuacions han estat i són un referent de lluita feminista a Tarragona.

129. La meva el·lipsi.

130. caudellunestgn.blogspot.com.es [consulta: 30-10-2017].

Violències

A Catalunya, els moviments de dones van anar fent camí des dels anys 1970, i amb aquesta evolució canviaren sensibilitats i reivindicacions, sense deixar de banda ni anul·lar cap ni una de les del principi.¹³¹ Explicaré el tractament, la vivència i l'acusació de les violències des de la meua militància. Als inicis, sortíem al carrer per reclamar un centre de planning,¹³² lleis de divorci i de l'avor-

131. El mes de maig del 1976, es van celebrar al Paraninf de la Universitat de Barcelona les Jornades Catalanes de la Dona, que van aplegar gairebé quatre mil dones. Les conclusions de les Jornades ens revelen les necessitats i els desitjos de les dones catalanes d'aquell temps. En primer lloc, es qüestionava:

- La família patriarcal i autoritària com a cèl·lula base de l'organització de l'Estat, per les seves funcions repressives, polítiques i autoritàries;
- La doble moral burgesa que establia un cànon per als homes i un altre per a les dones, de tal manera que dividia les dones en castes i honestes, tancades a la cèl·lula familiar, i dones prostitutes al servei del mascle;
- El mite de la maternitat com a essència de la condició femenina;
- La cosificació de la dona a través dels mitjans de comunicació (*sex-symbol*, objecte publicitari);
- L'alienació que la societat de consum obtenia de la dona convertint-la en una consumidora no productora

I es reivindicava:

- Dret a un lloc de treball, sense discriminacions en la formació professional, l'ocupació, la remuneració i la promoció, i desaparició del treball domèstic;
- Abolició de totes les discriminacions en el treball per raó del sexe, l'estat civil i la maternitat;
- Reconeixement de tots els drets laborals, sindicals i de Seguretat Social per a les treballadores de la llar;
- Socialització del treball domèstic a través de serveis col·lectius, finançats amb fons públics i gestionats democràticament des de la base: *a)* serveis domèstics pròpiament dits; *b)* ocupacions considerades fins ara com a pròpies de la dona: cura de les criatures i de les persones grans i malaltes;
- Ordenació urbana i construcció d'habitatges que permetin un plantejament col·lectiu de tots els elements abans esmentats.

132. Coral Cuadrada (2015). "El ejemplo del Centro de Plannig de Tarragona (ayer) vs. Facebook (hoy)". A: Carmen Mañas Viejo, Mar Esquembre Cerdá, Mónica Moreno Seco y Nieves Montesinos Sánchez (eds.). *Coloquio Internacional Haciendo Historia: Género y Transición Política "Transiciones en marcha"*. Alacant: Universidad, pàg. 112-126. Disponible a: www.academia.edu/11757583/El_ejemplo_del_centro_de_planning_de_Tarragona_ayer_vs._Facebook_hoy_2015_ [consulta: 1-11-2017].

tament “lliure i gratuït”,¹³³ i, sobretot, per denunciar les violacions. Hi havia la percepció fonamentada de la violència exercida sobre les dones que gosaven apropiarse d'espais materials i simbòlics masculins, trencant així el tabú de la immobilitat femenina. Per exemple, en aquells moments era impensable que les dones entressin a un bar, o que anessin a veure un partit de futbol, o, encara pitjor, que gosessin circular a segons quines hores nocturnes per segons quins carrers. Foren les primeres denúncies i reivindicacions, mitjançant les quals es començava a qüestionar l'ús dels espais i el que avui dia coneixem com a punts negres dels nostres carrers i places. “Volem caminar tranquil·les” i “la nit és nostra” eren consignes contra la violència masclista, tot exigint la reforma del Codi Penal perquè recollís les diferents formes de violació. Es desmitificava l'agressor sexual com a malalt i es va fer una forta campanya social perquè la violació fos entesa no com a conseqüència d'una conducta impròpia de les dones —portar la faldilla curta, per exemple—, sinó com el resultat de certs comportaments masclistes. D'aquell crit “contra violació, castració”, clam irat enfront de la passivitat d'una societat que no reaccionava davant la violència masculina exercida contra les dones, es passà al “cap agressió sense resposta”. Considero rellevant que les dones fessin seu el lema de “cap agressió sense resposta” perquè fou, sens dubte, un moment clau de la reacció per part nostra a l'agressió masclista. En altres paraules, es passà del victimisme a l'empoderament. Així, les feministes vàrem assumir l'eslògan “el que és personal és polític”, és a dir, que el que és privat és públic, de manera que ampliàvem els marges de “la cosa pública”.¹³⁴

133. Les iniciatives que es van portar a terme van ser molt creatives, vegi's el video d'un treball de curs que vaig incentivar i dirigir, *Les filles de Lilith* (2005). *La quadratura del cercle. Història del Bloc Feminista de Tarragona (1977-2001)*. Disponible a: vimeo.com/102068323 [consulta: 1-11-2017].

134. Al Bloc Feminista de Tarragona es constituí una Comissió Antiagressions als anys 80, car rebia a moltes dones que havien estat maltractades, preguntant què podien fer, on es podien dirigir... Per a la necessitat d'una casa-refugi es portà a terme un estudi sobre denúncies i sentències de maltractes, així com un projecte de casa, a partir d'una que s'havia muntat a Navarra i que ja estava

O sigui que els assassinats que anys abans eren titllats de *crims passionals*, tolerats i perdonats per una societat imbuïda de valors de doble moral, sorgien a la llum amb els noms de *maltractaments*, *violència domèstica* o *violència de gènere*, fent un reclam a tothom perquè sentís com a pròpia aquella terrible lacra. Al Bloc Feminista de Tarragona es constituí una Comissió Antiagressions als anys 1980, car rebia moltes dones que havien estat maltractades i preguntaven què podien fer, on es podien dirigir... Per estudiar la possibilitat de crear una casa refugi, es portà a terme un estudi sobre denúncies i sentències de maltractaments, així com un projecte de casa, a partir d'una que s'havia muntat a Navarra i que ja estava en funcionament. Tot plegat es materialitzà en la creació de la primera Casa d'Acollida per a dones maltractades vinculada a la Generalitat, que obrí les portes el 1990.

La violència, però, va més enllà de la física o verbal. Hi ha, també, la psicològica, que no és només la infringida per les parelles, sinó també la que impacta la subjectivitat i el cos femení, *en una societat que estableix la bellesa com a principal factor constitutiu de la identitat i autovaloració de les dones*. La violència estètica, a la qual m'he referit al parlar dels aparadors de les botigues i el cas Berskha, s'exerceix a través de *processos arbitraris de models i patrons de bellesa, difosos pels mitjans de comunicació als peus de l'imperialisme cultural*. És la que rep la participació dels homes que desvaloritzen els cossos de dones no ajustats al cànon imposat; i també la que prové del mercat de la salut. Però tal vegada la pitjor és la violència autoinfligida, de les dones contra si mateixes, sense comprendre que *el sistema capitalista està cosificant, mercantilitzant i comercialitzant els seus cossos* quan es sotmeten a cirurgies invasives, restriccions alimentàries i *a tot allò que constitueix la tirania de la bellesa com a mitjà d'adequació a l'expectativa social estètica i esteriòtipica*. Aquesta reflexió lliga l'heteropatriarcat amb

en funcionament. Tot plegat es materialitzà en la creació de la primera Casa d'Acollida per a dones maltractades vinculada a la Generalitat, que obrí les portes el 1990.

l'hegemonia simbòlica i imperial, representa el nexa necessari per a unir la reflexió sobre els grans edificis amb la microfísica del gest, del cos, de la indumentària, etcètera. El 9 de novembre del 2012, Cau de Llunes publicava al seu blog un post amb el títol: “La pressió estètica també és violència de gènere”. Amb el següent text: “La pressió estètica: es tracta de l'estereotip de dona ideal i impossible que ens imposa la societat i que genera frustració, obsessió i riscos de salut en les dones. Així com l'aplicació de mesures estrictes en l'alimentació, la medicació i les operacions quirúrgiques, per tal d'arribar a aquest ideal de bellesa. D'aquesta manera s'enforteixen cada vegada més els estereotips de gènere, que consoliden i perpetuen els rols imposats per la societat patriarcal que s'associen a cada gènere, el masculí i el femení.”¹³⁵ La darrera de les violències de què vull tractar enllaça amb els orígens mítics de Roma: la festa, l'espai lúdic. Actualment, una de les principals preocupacions del moviment feminista que s'ha traslladat a escala municipal és la qüestió de la violència masclista en el context de l'oci nocturn, tant en l'àmbit privat —discoteques, bars o sales de festa— com especialment en l'àmbit públic —festes populars dels barris, municipis, festivals, etc. L'assetjament en aquests espais no és pas una cosa nova, ja sigui des d'un xiulet o tocaments no consentits, fins a abusos i agressions sexuals. Les festes populars que tenen lloc a l'estiu, amb un gran nombre de gent tant del municipi mateix com d'altres i estrangers i estrangeres, es converteixen en escenaris on sembla que aquestes violències passen desapercebudes, o bé només se'n denuncien els casos més greus. Ha estat, precisament, arran de les repercussions mediàtiques de greus violacions i abusos en festes com les de San Fermín a Iruña (Pamplona)¹³⁶ quan els ajuntaments han decidit posar el

135. caudellunestgn.blogspot.com.es/2012/11/la-pressio-estetica-tambe-es-violencia.html [consulta: 19-11-2017].

136. politica.elpais.com/politica/2016/07/11/actualidad/1468249291_585348.html [consulta 1-11-2017].

focus d'atenció en aquestes violències al carrer i han començat a impulsar campanyes de prevenció i protocols d'actuació. Des dels contrepoders es va més enllà dels *protocols*. I ja ve d'anys: no és cosa nova. N'és una mostra el post de Cau de Lluens del 18 de setembre del 2010. Crec adient reproduir-lo íntegrament:

dissabte, 18 de setembre de 2010

Per una Santa Tecla lliure de sexisme!

PER UNA FESTA MAJOR LLIURE DE SEXISME

"Responem a les agressions!"

Durant les Festes totes i tots busquem divertir-nos, sortir al carrer i relacionar-nos amb tot tipus de gent en hores en que no ho fem normalment, en dies com aquests podem viure situacions en les que no ens sentim còmodes i que ens desconcertin. És per això que us animem a **promoure unes Festes sense agressions sexistes**, en què totes i tots ens respectem i actuem per tal de fer de gaudir lliurement de les nostres relacions i d'una Santa Tecla més segura.

La violència sexista pot tenir diverses formes: insults, suposats "piropos", bromes, menyspreus, humiliacions, gelosia, tocaments, assetjament o agressions físiques de tot tipus. Si no aguantes aquests comentaris i actituds o si en algun moment tens ganes de marxar d'un espai públic (bars, autobusos, concerts...) perquè et sentis víctima d'una agressió i no saps que fer et donem alguns consells perquè t'animis a actuar i no toleris que et perdin el respecte.

- Quan algú que no coneixes et toca el cul en un bar, et fot el rotllo o l'atabala malgrat que li hagis dit que et deixi en pau, no cedeixes, si fa falta busca suport en algú altre i mostra fermesa en la teva decisió.
- No et limitis a seguir un estereotip o a donar una imatge que no t'agrada però simple fet d'estar de festa, sigues qui vols ser.
- Actua amb seguretat i **ocupa el teu espai vital**, no deixis que ningú decideixi per tu.
- Busca sempre el recolzament dels teus amics i amigues, no tinguis por ni vergonya de demanar ajuda.

RECORDA:

- Ser pesat o pesada, babós o babosa, no és lligar... **només cal un NO**.
- Ni l'ús, ni l'abús de cap droga justifica una agressió.
- El carrer i les Festes són per la diversió de tothom, no siguis còmplice i actua contra les agressions.
- Si creus que una persona, tant si la coneixes com si no, es troba en una **situació de violència, dirigeix-t'hi, parla-hi i, si cal, acompanya-la a buscar ajuda**.

VIU LA TEVA SEXUALITAT LLIUREMENT, AMB QUI VULGUIS I QUAN TU VULGUIS!

Per acabar

Potser ens sembla que canviar els imaginaris és una cosa més que difícil, gairebé impossible. Però no és així: ho hem comprovat al llarg del meu recorregut per la ciutat, històric i feminista. La ciutat representava l'absència de la cura femenina i de la dona: a Ròmul i Rem els cria una lloba, Luperca. O sigui que s'aboleix la maternitat, i la ciutat es fa bressol de la violència de tota mena: el rapte, l'estupre i la violació, legitimades i enaltides per la superioritat i l'agressivitat masculines. D'aquelles noces, aquests confits: canviar encara el que perdura enguany, actuacions i formes de fer discriminatòries i masclistes, una visió urbana tan arrelada des de temps antiquíssims, ens pot sonar a quimera. Però no. No ho és.

Vinc, com s'ha pogut llegir, de temps enllà, fa anys i panys que estic en la lluita i en la reflexió. El meu recorregut vital m'omple d'esperança perquè he vist capgirar l'*status quo* que creia petrificat, de formigó armat. Sempre ha estat igual, els moviments, els canvis, les revolucions, mai venen de dalt, mai: és el poble qui les tira i estira, i dona la cara, i es juga el físic. Aquestes són les de veritat i les que el poder —masculí i, malauradament a vegades, també de dones masculinitzades per l'hegemonia d'ells— no és capaç d'ofegar. ¿Com s'ha de fer per canviar l'imaginari? Doncs sempre *des de baix*. A la meua època, el primer que vàrem fer les feministes va ser crear *espais propis*, espais sexuats en femení: bars, llibreries, editorials i centres de recerca de dones a les universitats, associacions, cases i casals, en una demostració pública de la voluntat de *refermar-nos en l'intercanvi, la relació, el coneixement i la creació*. Inauguràvem a l'espai públic la reivindicació de l'habitació pròpia de la Virginia Woolf. I va ser el que calia fer en aquell moment. La ciutat no és, la fem —empro i extrapolo la frase mítica de la Beauvoir quan deia que la dona no neix, es fa. Ras i curt. I la nostra autoritat femenina per a transformar i re-crear la vida és la que convertirà la ciutat, les ciutats i els pobles en allò que totes (i també alguns tots) volem: espais de con-

vivència, de trobada, de reconeixement de l'asimetria dels sexes, acollidors dels altres i potenciadors d'imaginari impensats.

Jo no dic que en l'actualitat tot allò que hem fet les que avui dia som àvies no sigui també útil, ans al contrari. Però cada generació té els seus codis, les seves icones, els seus imaginari i les seves estratègies d'actuació. No soc qui per a donar orientacions en aquest sentit; els moviments feministes i LGTBI saben molt millor que jo com fer-ho, amb la força, l'empenta, la imprudència i la voluntat de la joventut. Ara bé, el que sí que vull dir és que *nosaltres reclamàvem una cambra pròpia; vosaltres, en canvi, la ciutat sencera*. Ben fet: és vostra.

Grup de Dones de La Bisbal

**Article realitzat a partir del
material editat pel col·lectiu
i de les entrevistes a Conxa
Comas Riu i
Rosa Guàrdia Grau**

La reflexió a l'entorn del llegat i la tasca que durant trenta anys ha anat fent el Grup de Dones de La Bisbal ens ofereix una mostra de l'impacte que té sobre la pròpia vida i sobre l'entorn el treball de denúncia i recuperació de la memòria històrica.

Inicis

El Grup de Dones de La Bisbal va néixer l'any 1989 amb el propòsit de celebrar conjuntament el Vuit de Març, Dia Internacional de les Dones.¹³⁷ Una combinació de dones amb trajectòries diverses: les unes, amb experiència en partits polítics; les altres, amb contactes amb el moviment feminista (participants en les Primeres Jornades Catalanes de la Dona del 1976), o fins hi tot sense cap contacte previ amb l'activisme polític. Les unes, bisbalenques de soca-rel; les altres, amb l'etiqueta perenne de forasteres. Es trobaren perquè no s'empassaven el discurs oficial del moment: la democràcia formal no s'havia traduït en una paritat efectiva de drets socials, laborals i polítics entre homes i dones i calia continuar batallant des de la vila. “Quan vaig començar a treballar a l'institut, vaig haver d'anar a obrir un compte corrent. Em van dir que no, que jo no el podia obrir sola perquè neces-

137. Marina Puig Barris (2016). “Feminisme de poble. La memòria de les dones”. A: *Jornades Radical-ment Feministes*. Barcelona, 3, 4 i 5 de juny del 2016, pàg. 105-109.

sitava la signatura del meu pare. Coses d'aquestes que dius «¿on som?» [Conxa].”¹³⁸

Amb la voluntat de preservar l'heterogeneïtat inicial del grup i cansades d'anys de debats teòrics en cercles predominantment masculins, van optar per construir-se des de l'aprenentatge sobre el que és tangible. Partint de l'expertesa de cadascuna i defugint discussions polítiques amb risc d'acabar en un atzucac. Prioritzant trobar el gust en cada reivindicació, acció, acte o publicació. Contactant amb la bellesa (malgrat tot) de donar veu a històries i vides silenciades. Cercant sempre el vessant lúdic de la reinvidicació dels nostres drets. Vint-i-vuit anys més tard, es continuen trobant els dijous a la nit amb una copa a la mà, tot assaborint la fortuna de formar part d'un espai que les ha transformades a totes. La Rosa, nascuda a Badalona, ho diu: “És un grup d'amigues, un cercle de suport, i gràcies a això et connecta a la vida de La Bisbal, també.”

El procés de fer les coses com a part de la re-volta

Una cosa que agrada a les components del Grup de Dones de La Bisbal és destacar el seu tarannà. Els *tempos* els marca el grup, i prioritzen les seves necessitats davant de factors externs que les puguin condicionar: “El compromís és amb el grup; no hi ha ningú que ens *apreti*” [Rosa]. No se sotmeten a ritmes inassumibles ni senten l'obligació de visibilitzar de cara enfora els fruits de la feina que fan, com a vegades passa en alguns ambients activistes en què es fan actes perquè “toca” o per justificar l'existència d'un col·lectiu. Lluny d'això, “a lo millor arriba el gener i queda molta feina per fer, i bé, portem des del Vuit de Març passat do-

138. Durant la fase de recerca de *Ciutats vivibles*, vam fer un parell d'entrevistes a membres del Grup de Dones de La Bisbal: la Conxa i la Rosa. Les aportacions de la Marina estan extretes de la mateixa font que la referència anterior.

nant voltes al tema [del Vuit de Març d'enguany]" [Rosa]. No han donat mai un llibre per tancat fins que tot el grup no ho ha vist clar. Confien en la saviesa de grup per decidir el moment en què un llibre o un acte està enllestit. Posen al centre del procés creatiu de tot allò que fan l'enriquiment personal, ja sigui en forma de reflexió, debat, emoció o diversió. "Hi ha una voluntat de fer coses més enllà; però, aviam, el fet de fer els llibres també ha suposat un plaer. És a dir, buscar gent que dissenya, buscar gent grafista, fer les entrevistes. Tot i que hi ha una disciplina de treball al darrere, ens trobem un final de setmana per acabar d'arrodonar el llibre a casa d'una i anem a la platja" [Conxa].

A banda del seu caràcter, també cal remarcar el seu criteri a l'hora d'escollir les col·laboracions, estretament vinculat al seu pal de palla: *el rescat des de l'oblit de les vides d'infinitat de bisbalenques i empordaneses en pro de la construcció d'un relat més complet de la història i d'uns imaginaris empoderadors*. "Els cartells publicitaris, els encarreguem sempre a dones, com a principi, per tal de donar-los més oportunitats. És part de la nostra *re-volta*" [Marina].

Bisbalenques del passat, del present i... del futur

"No apareixen als llibres d'història, però són les històries que conformen la vida dels pobles" [Marina].

"Defensem una història quotidiana que mostri el paper de les dones, del menjar, els costums, la saviesa i el coneixement, la ciència i la pau, l'amistat i la solidaritat entre persones. També que expliqui els viatges, la diversitat, les migracions i la construcció d'una nova comunitat inclusiva, entre d'altres, com a patrimoni de totes nosaltres."¹³⁹

139. Recull de testimonis de dones anònimes de La Bisbal d'Empordà, d'edats, formacions i professions ben diferents, però que totes han tingut un pes important en la vida civil bisbalenca (Puig Barris, *op. cit.*, 2016).

Es conforma així una àmplia xarxa de complicitats i col·laboracions que durant vint-i-vuit anys ha permès posar el focus en vivències de bisbalenques a vegades volgudament silenciades, a vegades mantingudes en la penombra de la representació cultural, política i social oficial.

Amb l'objectiu inherent al Grup de Dones de reconstruir la seva herència,¹⁴⁰ han desplegat estratègies diferents, entre les quals destaquem la investigació, la divulgació i la pressió política. Cadascuna amb les seves eines particulars. “Sempre hem treballat per a la conservació i la recuperació de la memòria de la vida de les dones al nostre poble i hem produït llibres i vídeos amb els quals volem potenciar el paper de les dones a la nostra societat” [Marina]. L'edició d'un vídeo, el Vuit de Març del 1995, *Bisbalenques en moviment*,¹⁴¹ va encetar un camí que va continuar amb tres llibres: *Remeis de dona a dona* (1996, amb reedició ampliada el 2014), *Dona en blanc i negre* (2001) i *D'Andalusia a La Bisbal, amb veu de dona* (2004). Cadascun amb el seu procés d'elaboració particular.

Rere el primer llibre, hi ha més de quaranta entrevistes a bisbalenques d'edat avançada: “No era el típic llibre de remeis basats en les receptes, sinó que volia ser més aviat un recull de caire antropològic, amb la intenció de recuperar la saviesa popular que hi havia darrere els remeis i d'homenatjar les dones que havien custodiat aquest saber i que n'havien estat transmissores de generació en generació” [Marina].¹⁴²El segon va suposar la cerca de fotografies fetes durant tot el segle XX que haguessin capturat algun espai de relació, actitud transgressora o rol imprevist. Una història en què es

140. *Herstòria* és una versió adaptada al català del concepte anglès *Herstory*, que sorgeix com a resposta a la *history*. La *herstòria* busca visibilitzar les dones que han estat esborrades de la versió dominant de la història. Definició extreta de: Nagore García Fernández. *Difraccions amoroses: deseo, poder y resistencia en las narrativas de mujeres feministas*. Bellaterra, 2017, pàg. 131. Tesi doctoral.

141. Recull de testimonis de dones anònimes de La Bisbal d'Empordà, d'edats, formacions i professions ben diferents, però que totes han tingut un pes important en la vida civil bisbalenca (Puig Barris, *op. cit.*, 2016).

142. Fins i tot es recull el llenguatge de les entrevistades, amb expressions com ara “agafar un xic”, “hi ha qui diu”, “per sentir dir” o “és provat” (Puig Barris, *op. cit.*, 2016).

retraten grups de dones rentant roba al riu al peu del castell, dones estudiant, advocades, metgesses, dones conduint i reparant motos i bicicletes, sindicalistes, dones fumant, dones a la platja o al parc... Un reflex de dècades de conquesta de l'espai públic. “Fotos que marquen d’alguna manera una certa alliberació de la dona. Aquí hi hauria el punt feminista de dir visibilitzem les dones, però dones empoderades. La mare de la Laura va ser la primera dona que duia un camió. Llibres que són molt locals, però penso que es pot extrapolar” [Rosa].

D’Andalusia a La Bisbal, amb veu de dona torna a ser un procés d’investigació i divulgació del relat de gairebé una trentena de bisbalenques arribades durant el franquisme i que parlen del seu itinerari, de l’acollida, de la feina, de la llengua, etcètera. “Serveix per veure la comparació entre la immigració d’abans i la d’ara. És un llibre molt maco i fet amb molt d’afecte, i elles s’hi veuen reconegudes” [Rosa].

Finalment, tanquen aquest cicle l’edició de *Dones grans dones* (2010) —la història de quinze bisbalenques anònimes nascudes entre el 1915 i el 1930 recollida per les germanes Iris i Ona Olivet— i la de *Connectades* (2016), un recorregut per diferents espais en què s’expressen i interactuen bisbalenques de diferents procedències d’entre disset i vint anys.

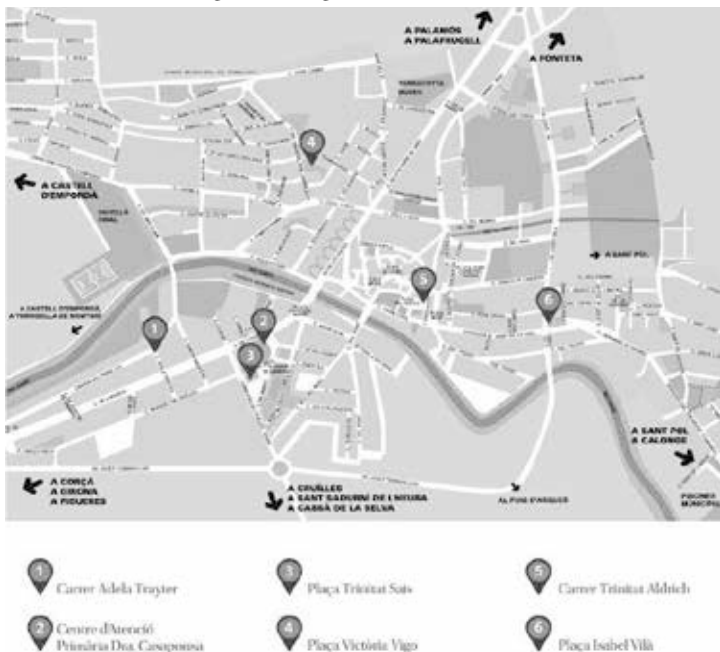
Aquest conjunt de publicacions permet donar importància als processos que existeixen darrere les accions, feines o relacions de la vida quotidiana. De fet, són els que basteixen l’estructura social i política d’un territori i els que n’expliquen el tarannà. Darrere l’aprovació o derogació d’una llei, de la proclamació solemne d’un esdeveniment o d’un aixecament popular hi ha tota una societat que ha creat les condicions per a fer-ho possible.

Al mateix temps, el llegat que deixen fins avui el Grup de Dones de La Bisbal permet revivar la importància de les cures i remarcar el poder transgressor d’alguns espais de relació. Han mantingut un equilibri a l’hora de donar protagonisme tant a la visualització de dones en nous espais conquerits com al seu paper en el sosteniment de la família i la comunitat, així com el component

subversiu dels espais relegats a elles. Són històries localitzades a La Bisbal d'Empordà, però extrapolables arreu del país.

Herstòria a l'espai públic

L'acció d'incidència política a l'Ajuntament més destacable d'aquest Grup és, sens dubte, l'assoliment de la col·locació de noms de dones que representen referents positius d'empoderament als espais públics de la ciutat: places, carrers o serveis. En el moment de presa de consciència no en tenien cap, de referent, i, en el pitjor dels casos, els noms femenins corresponien a verges. “¿Qui ha estat important per a la comunitat? Les dones... ¿No? És reivindicar això, que han estat importants per a la seva comunitat, i molt. I moltes vegades, més importants que no pas el senyor aquell que, quan tu analitzes la seva biografia, t'esgarrires” [Conxa].

Il·lustració 1. Noms de dones als carrers de La Bisbal d'Empordà. Extret del calendari del Grup de Dones de La Bisbal, 2017.

Lluisa Duran (1899-1983). Llibretera. Militant d'Esquerra Republicana i catalanista. Com que era una dona amb coneixements i solitària, acceptà col·laborar amb la CNT. Una denúncia al final de la Guerra la va portar davant d'un consell de guerra que la va sentenciar a la pena de mort. Va passar cinc anys a la presó. *Extrat del calendari del Grup de Dones de la Bisbal, 2017.*

Isabel Vilà (1843-1896). Sindicalista i mestra. Era coneguda com a "Isabel Cinc Hores" per la seva reivindicació de la jornada de cinc hores per als menors de 13 anys. Va exiliar-se a Carcassona i allà va poder formar-se com a mestra. *Extrat del calendari del Grup de Dones de la Bisbal, 2017.*

Ens remuntem a una dècada enrere. Primer de tot, van haver de forçar la creació de la Comissió de Nomenclàtor. Han trobat moltes reticències a fer canvis de nom, i de moment han optat per ser presents a totes les reunions i esgarrapar el compromís que qualsevol espai nou prengui el nom de dona que elles proposin. Les primeres fites van arribar el 2009 amb noves denominacions per al “parc infantil del Vuit de Març” i la plaça Isabel Vilà, i continuaren el 2013 amb les de la plaça Doctora Trinitat Sais i el CAP Doctora Casaponsa.

Avui dia hi ha sis dones reconegudes al nomenclàtor de La Bisbal d'Empordà: Adela Trayler, Trinitat Sais, Francesca Casaponsa, Trinitat Aldrich, Isabel Vilà i Victòria Vigo. I esperen que la xifra no deixi d'augmentar. Les procedències de les dones els noms de les quals reivindiquen són molt diverses: algunes són bisbalenques d'acollida.

Estratègies

Molt vinculada al seu tarannà lúdic de grup, hi ha l'estratègia de “la pluja fina”. No són amants de la confrontació directa perquè pensen que això les allunyaria del veïnat, que les faria ser un grup més tancat i distant. Totes subratllen el caràcter marcadament conservador de la ciutat. El Grup per si mateix està conformat

per unes deu dones, però obren l'espai de participació a d'altres segons el moment. Gràcies a la xarxa de relacions, tenen d'incidència en el municipi i la comarca. Gràcies al convenciment que els espais d'oci tenen un gran component transforma-

dor, han aconseguit coses com que per al seu desè aniversari una artista local creés la Bestiesa, una geganta molt particular.¹⁴³ O bé que tres pastisseries regaleassin un pastís per a l'ocasió, o bé que, els dies previs a la seva partida cap a la manifestació del Vuit de Març a París, múltiples aparadors fossin decorats per desitjar-los un bon viatge... “Al ser un lloc petit i que institucionalment no ha funcionat gaire, la gent s’ha organitzat d’alguna manera com a associació, i també hi ha bon *feeling* entre les associacions. Si demanes ajuda, venen. Si es celebra *algo*, hi vas... Després, en el dia a dia, amb la gent que no està a cap mena d’associació, funcionen les relacions personals” [Rosa].

El procés d’*anar fent* contribueix a fer que tinguin una gran sensibilitat per a arribar a diferents col·lectius de dones. Si bé tenen dificultats en el treball continu, aconsegueixen una alta implicació cada Vuit de Març. “Cada any que pensem en el Vuit de Març, ho intentem fer pensant en gent a la qual normalment no arribem. No n’hi ha prou que nosaltres donem voltes sobre nosaltres mateixes i ja està. El grup de Dones, en aquest sentit, té una certa projecció i és conscient que hi ha realitats que no són les nostres” [Conxa].

A través dels contactes personals algunes d’elles, professores d’institut, arriben a teixir relacions amb el jovent, un dels fruits

143. labestiaa.blogspot.com.es.

de les quals és el treball audiovisual esmentat. “L’any passat vam fer un tema que es deia «Connectades», en què explicaven el seu oci. Aquí, a qui vam captar molt van ser col·lectius de nenes marebines, de nenes gambianes, de nenes que aparentment no apareixen en les institucions ni en les associacions de La Bisbal però que, en canvi, estan fent coses. Volíem saber quines eren aquestes coses. I aquí, vam recollir molta gent jove” [Conxa]. Connectar amb les joves d’ara els ha servit per a trencar molt prejudicis: “Et venia una nena amb mocador, però que això no vol dir que no es comunicés per les xarxes. Deia: «He trobat el nòvio per grups de contactes.» Coses que... Et sembla que ja tens un esquema de que sigui tot supertradicional, i la nena que va i ve. I està estudiant magisteri, treballa...” [Rosa].

¿És ara La Bisbal d’Empordà una ciutat més vivible?

La invisibilitat en els imaginaris col·lectius i la subestimació dels treballs reproductius han desactivat la consciència de moltes dones i han paralitzat la visió de si mateixes com a puntals del seu entorn. Paradoxalment, les no escoltades tenen a dir tot allò que concerneix la seva vivència subjectiva, amb la seva mirada, i és una cosa imprescindible a tenir en compte, ja que és una part del relat a la qual no s’ha tingut accés històricament. ¿Com va canviar la seva vida la irrupció del cotxe? ¿Com va ser la seva vivència migratòria? A la força hi haurà peces que no hauran estat desvelades i que sí que ho estan, de forma particular, en totes les històries en femení. Per això, l’alternança entre la divulgació de referents passats i la creació d’esdeveniments culturals amb veu de dona és una combinació brillant que permet subvertir el relat hegemònic de les nostres vivències possibles com a dones. Difondre la nostra genealogia i connectar-la amb les vivències del present és, sens dubte, un element clau en l’activació de la nostra consciència feminista i l’inici d’un camí personal i col·lectiu més alliberador.

Un exemple d'accés a les finances de forma vivible: les comunitats autofinançades

(CAF de Dones del Penedès)¹⁴⁴

¿Què són les CAFs?¹⁴⁵

Una CAF és una comunitat en la qual els socis i sòcies, generalment entre deu i trenta persones, aporten petites quantitats de diners que els permeten fer-se'n propietàries. Amb el fons creat, s'ofereixen diminuts crèdits a les sòcies que serveixen per a cobrir despeses com ara reparacions, llibres per a l'escola dels infants, remeses al país d'origen, etcètera.

La idea sobre la qual se sostenen les CAFs és simple: ¿per què no posem entre totes una minúscula quantitat de diners i creem un fons per donar-nos préstecs entre amigues, familiars o companyes?

La clau és resoldre necessitats econòmiques petites però indispensables. Les CAFs ofereixen un accés ràpid i senzill a crèdits, estimulen l'estalvi, potencien la unió comunitària i generen devolucions que es reparteixen entre les sòcies.

A més de ser un programa d'educació financera *learning by doing*, les CAFs permeten crear una xarxa de suport mutu entre les sòcies, fomenten la confiança i el lideratge, i faciliten l'accés a altres serveis com ara assegurances, habitatge, etcètera.

En el cas concret de la CAF del Penedès, és una pràctica de sororitat i empoderament entre dones, a través de la cooperació en la gestió de les finances, conscients d'estar creant genealogia a l'entorn.

144. Text elaborat per aquesta CAF llevat del primer apartat, "¿Què són les CAFs?", realitzat a partir de la web de l'Associació de Comunitats Autofinançades.

145. Fragment extret de: comunidadescaf.wordpress.com/que-son-las-caf-2.

L'experiència d'una comunitat autofinançada: la CAF de Dones del Penedès

El projecte CAF de Dones del Penedès va començar l'any 2011, i, com explica una de les membres fundadores d'aquesta comunitat, es tractava d'un repte amb diversos aprenentatges, tant de gestió econòmica com comunitària, associativa de dones i de noves iniciatives per a la transformació social. Un altre concepte fonamental que aporta aquesta fundadora: "L'autofinançament de la CAF m'ensenya a moure l'economia quotidiana d'una manera que individualment no sabia gestionar."¹⁴⁶ I un altre: "La convicció que el bé de la comunitat és més important que el de l'individu és una de les claus del nostre projecte." I el que creu fortament

singular d'aquesta CAF: "Un dels nostres trets diferenciadors és que som només dones, algunes amb mirada feminista i altres no; però a totes ens uneix l'experiència economicosocial de ser dones." Per a alguna de les primeres membres, l'inici de la CAF va ser sentit com un repte engrescador assumible, i alhora com un joc de finances. Joc en el qual el capital inicial va ser de vuitanta

146. Els fragments que van entre cometes corresponen a un recull coral de valoracions personals de membres de la CAF de Dones del Penedès, fruit d'una reflexió interna.

euros, i el primer crèdit, de trenta, i en el qual es podien comprar accions a deu euros i demanar-ne el quàdruple com a crèdit, a pagar mensualment i a un u per cent d'interès durant mig any, comptant amb companyes avaladores en cas de no poder garantir el retorn del capital.

Els estatuts es van actualitzant democràticament per consens, i cada CAF decideix els avals, interessos, penalitzacions, càrrecs...

Després de quasi set anys, el capital ha anat variant, de mica en mica. També s'han modificat algunes normes: ha desaparegut la figura d'avaladora —ara assumim el risc col·lectivament—, l'interès ha passat a un sol cop i al 0,5 per cent, els crèdits —uns cinquanta gestionats actualment— es retornen a un any i són fins a un màxim de vuit-cents euros.

Així, *el que en principi semblava un joc, s'ha anat convertint en un aprenentatge pràctic de la mecànica d'una comunitat autofinançada*, una CAF de Dones que ha vist créixer tant el capital, avui d'uns tres mil euros, com el nombre de membres. S'ha passat de cinc fundadores a les catorze membres actuals.

Altres membres incorporades més tardanament, en expressar la seva experiència a la comunitat, destaquen, per exemple, “la confiança que dona pertànyer a una comunitat de dones que s'autofinança des de l'amistat, la confiança i el consens, trets que no trobem a la banca convencional”. O bé la seguretat i el sentiment de suport en saber que, quan necessiten un microcrèdit per a diverses necessitats quotidianes, *poden accedir-hi, a més, sense haver de donar cap explicació de la raó*.

Alguna d'elles confessa que des que era jove aquest tipus de comunitat era una de les idees inherents a la seva filosofia de vida, però que no sabia com fer-la factible i que finalment n'ha trobat l'oportunitat a la CAF. I afegeix que, no només ha après a gestionar situacions econòmiques, sinó també d'altres de personals i amb ella mateixa. Així, sent que els estalvis reals donen vida a un projecte real; un projecte en què només les membres prenen decisions, fet que les empodera com a persones, i sobretot com a dones.

Per a companyes immigrades d'altres països, com ara la membre nascuda a Gàmbia: “Malgrat ser a milers de quilòmetres del meu país, entrar a la CAF va ser com transportar-me en el temps. Era seguir vivint l'autosuficiència econòmica amb un grup de dones, tot i que diferent manera de com es fa allà. A molts països africans, es practica la reunió mensual anomenada «susu», espai on parlem i gestionem tant problemes familiars, matrimonials, com econòmics. Mentrestant, els homes esperen expectants el resultat de la reunió, donat que allà la dona és el motor econòmic i social.”

A la CAF del Penedès, s'hi va sentir útil i feliç. Va ser la primera membre a demanar crèdit, i fer-ho la va fer sentir empoderada de nou, com a l'Àfrica. Per a ella, formar part d'aquesta comunitat significa molt més que una reunió de dones. S'hi treballa la confiança, el respecte, la sostenibilitat, complir expectatives i poder accedir a un capital vital per a una situació familiar i laboral delicada. És un valor personal que recomana per tot el que representa al seu entorn en aquest moment i també pensant en el futur.

En general i des d'un punt de vista social, les *caferes* es senten bé pel fet de fer una funció social, individualment i com a col·lectiu. Petites accions van fent xarxa per un bé comú, alhora que s'incrementen la consciència i el valor de la funció com a col·lectiu amb mirada feminista.

Els primers interessos acumulats van ser destinats a un projecte de dones, el Col·lectiu Punt 6, que també col·labora a *Ciutats vivibles*. Amb el temps, la CAF de Dones del Penedès ha participat en actes públics, programes i projectes, com ara: la conferència “La crisi econòmica”, el III Encuentro de Experiencias Transformadoras (2013),¹⁴⁷ la Fira de l'Economia Feminista (2014),¹⁴⁸ el Fórum Vasco de Economía Feminista (2017), el projecte “Ciutats vivibles” —a proposta d'una de les integrants

147. III Encuentro de Experiencias Transformadoras - Entrepueblos, coordinadoraongd.org/2013/07/iii-encuentro-de-experiencias-transformadoras-entrepueblos.

148. Fira de l'Economia Feminista, fraeconomiafeminista.wordpress.com.

de la comunitat que també està vinculada a l'Associació Entrepobles—, Som Energia; i ha estat objecte de reportatges en programes televisius com ara *Informe Semanal*.¹⁴⁹

Com a reforç tecnològic per a la CAF, esmentarem l'eina que va arribar el 2015 de la mà del coordinador i assessor de l'Associació de Comunitats Autofinançades (ACAF). Es tracta del programa informàtic Winkomun, que permet gestionar les reunions, els comptes i altres utilitats.

Però aquesta Comunitat també ha crescut gestionant des-acords, petits malentesos o retards puntuals en alguns pagaments. I han estat la confiança i el respecte en cada circumstància personal, allò que ha permès exposar col·lectivament i arribar a decisions per mirar de trobar-hi solució.

Un tret comú que destaquen totes les membres de la CAF de Dones del Penedès és que *l'experiència en aquesta comunitat les enriqueix com a persones, sigui quina sigui la vivència, la ideologia i les raons inicials per a formar-ne part.*

Perquè a la CAF s'hi gestionen emocions i vincles feministes com ara aquests: amistat, confiança, pors, satisfaccions, responsabilitats, cohesió, implicació i compromís.

Una recent proposta a la CAF per a contribuir dins el nostre entorn immediat a fer-lo més vivible, consistiria a fer tallers i xerrades per a difondre l'experiència CAF, atesos els resultats satisfactoris que fins avui, en els àmbits personal, econòmic i social, transmeten les seves membres, convençudes i defensores de *la vital utilitat col·lectiva que suposa aquest tipus d'autofinançament pel bé de la comunitat, versus el monopoli de la banca tradicional, freda, abusadora i antisocial.*

Seguirem replantejant-nos les fórmules de participació i gestió de la nostra comunitat autofinançada. Perquè, acabant amb una frase d'una de les fundadores: *“Som dones, ciutadanes, financeres, autònomes, creatives... Som moviment social.”*

149. RTV (2012). *Informe Semanal*. “Microcréditos para vivir”, youtu.be/_TbFngjNRGI.

Glossari apropiat

Amb aquest glossari recollim alguns dels conceptes que estan a la base d'aquest treball, tal com els entenem i utilitzem. Perquè el llenguatge també fa món, i el transforma.

Acció comunitària: Prenem la definició de les companyes de l'IGOP participants en aquest llibre. "Procés de dinamització de les relacions socials de cooperació entre membres d'una comunitat, amb l'objectiu de millorar el benestar social de les persones, que implica presa de consciència, participació, organització i empoderament de la ciudadania, més enllà del propi col·lectiu."

Agència: Parlem d'agència per referir-nos a la capacitat que tenim cadascuna de nosaltres per a actuar en el món. Per tant, per a ser conscients que tot el que fem dona forma al món, que la nostra acció quotidiana és acció política.

Cures / cuidadania / posar les cures al centre / posar la vida al centre: Ja fa uns quants anys que des dels feminismes, i ara també des d'altres espais polítics, es treballa en un canvi del paradigma que desplaci el mercat i el capital del centre de l'organització social, per posar-hi allò que ens és bàsic: la vida (vivable). És de sentit comú, però sembla que aquest sentit no és el que predomina en l'organització del mercat de treball, les polítiques urbanes, les relacions humanes, etcètera. Es tracta que, quan empenem qualsevol acció, reflexionem sobre si aquesta contribueix a la sostenibilitat de la diversitat de vides.

Amb relació a això, els treballs que sostenen la vida (les cures de les persones i de l'entorn), invisibilitzats pel patriarcat i el capitalisme, passen a tenir una rellevància econòmica i social de primer ordre.

En un moment determinat, es va parlar també de *cuidadania* per promoure un desplaçament simbòlic de la idea de

ciutadania (basada en els drets i els deures) per la de ciutadania (totes som persones que cuidem i necessitem ser cuidades, i vivim en relació amb d'altres i amb un entorn). Per a moltes feministes, però, utilitzar el terme *cures* pot confondre perquè ens lliga als treballs domèstics, i per això no utilitzen tant aquest terme.

Dissens: La idea de dissens s'utilitza per a transcendir el consens democràtic com a manera d'assolir acords. La cerca de consensos produeix sovint el sacrifici de les propostes o idees d'una part de la població, sobretot si el consens s'assoleix per majories i votacions.

El consens en el dissens parteix de la idea que, per a arribar a acords significatius per a la majoria de la població, cal integrar, en el consens, els elements de conflicte i desacord, per tal que un major nombre de persones es puguin sentir pròpies les decisions.

Evidentment, l'acord resultant no podrà ser mai idèntic a la proposta inicial de cap dels col·lectius. Caldrà negociar, renunciar, transformar. Però en aquest procés les decisions s'amplifiquen i multipliquen la seva força, si assumim l'existència de conflicte.

Equitat / igualtat/ diferència: L'acció política per la igualtat ha marcat bona part del camí dels feminismes per a la consecució de drets. Gràcies a aquesta, s'han assolit millores substancials en la vida de dones i homes. Ara bé, el terme "igualtat" pot dur a la idea d'*igualar*, i, en aquesta igualació democràtica, sovint es tracta que les persones que són als marges (dones, homes pobres, gent d'altres cultures, lesbianes, etc.) es puguin acostar a la norma (¿normalitzar?). Sovint les que se senten feministes de la igualtat han tingut un paper rellevant en espais de representació política, d'activisme associatiu, i en processos de reivindicació i assoliment de drets formals. A la vegada, uns altres feminismes han seguit el camí anomenat "de la diferència". No buscaven la igualtat, sinó que

exploren el fet de ser dones, a partir de si mateixes, per tal de trobar la pròpia mirada i fer emergir la subjectivitat i el desig de la llibertat de ser dones, lluny del patriarcat. Aquesta perspectiva suggereix que hi ha un “ser dona” que és diferent del “ser home”, per qüestions socials o culturals, o, també, per a algunes, essencials. Sovint les feministes de la diferència renuncien als mecanismes de participació política representativa i a les institucions i organitzacions polítiques formals, ja que transformen des del que és quotidià, que és on situen el centre de la política.

En aquesta publicació busquem acollir aportacions de les diverses perspectives. Assolir l'equitat en la diversitat, la igualtat en les diferències i els dissensos, a partir dels propis desitjos i subjectivitats, per tal d'acollir la multiplicitat de formes de ser i estar en el món.

Interdependència: Aquest concepte s'utilitza en els feminismes com a trencament amb la fal·làcia liberal de l'existència d'individus lliures i autònoms que actuen en llibertat. Els feminismes mostren que aquest individu, per a poder exercir la seva llibertat, requereix altres persones (l'esposa, la mare, la filla, tradicionalment) que li resolguin les necessitats bàsiques (alimentació, afectes, higiene, cures en cas de malaltia, etc.).

La interdependència reconeix que som éssers que vivim en relació amb d'altres i amb el medi, que tenim unes necessitats que han de ser satisfetes i, molt important, que no existeixen persones independents i d'altres que són dependents (i que són les que necessiten ser cuidades). Totes som persones autònomes, responsables i lliures, que cuidem i que necessitem ser cuidades, en diversos moments, en diversos graus, al llarg del nostre cicle vital.

Interseccionalitat: Terme nascut de la feminista i acadèmica Kimberle Crenshaw a finals dels anys 1980. És una perspectiva de treball i anàlisi indispensable i molt interessant

per a l'activisme. Es tracta de tenir presents tots els eixos de discriminació que creuen les nostres identitats, els nostres cossos.

No existeix “la dona” o “l'home”, sinó una multiplicitat de persones creuades per eixos que discriminen i jerarquitzen. Per exemple, no és el mateix ser dona blanca que negra, jove, gran, rica, pobre, analfabeta, amb treball remunerat, que es mou amb cadira de rodes, etc. Per tant, com a activistes feministes o veïnals, hem d'aprendre a treballar des d'aquesta multiplicitat, per no imposar noves normativitzacions i invisibilitzar col·lectius.

Perspectiva feminista: Els feminismes són també una mirada sobre el món, una forma d'analitzar-lo i interpretar-lo. Per això, es parla d'incorporar la perspectiva feminista en allò que fem, per tal de poder *veure* i així trencar amb el patriarcat que és inherent a tot allò que fem (ja que som filles i fills del patriarcat —com ho som del capitalisme— i, per tant, el duem a dins, impregna els nostres gestos i mirades). Parlem de perspectiva feminista i no tant *de gènere* perquè saber analitzar les diferències de gènere no du necessàriament a voler-les transformar, mentre que la perspectiva feminista du en el seu cor la subversió de les estructures patriarcales.

Política: Tota acció relacionada amb els assumptes ciutadans (o *cuidadans*), amb la gestió i la conformació el que és col·lectiu.

Política de la relació: Acció política que situa al centre de la conformació del que és col·lectiu les xarxes i relacions interpersonals, la vida quotidiana, el desig i la necessitat de totes les persones en relació les unes amb les altres com a formes de *fer* món i, per tant, de donar forma al que és col·lectiu. Fem emergir el món a partir del diàleg i l'intercanvi de les nostres subjectivitats, que, posades en comú, creen espais de consens en la diversitat.

Vivable: Quan parlem de posar la vida al centre de les polítiques, busquem també que aquesta vida, com diu l'economista feminista Amaia Pérez Orozco, “merezca la pena ser vivida”. No cerquem viure en precarietat i violència. Preguntem-nos com, en quines condicions volem viure. Ciutat vivible, vida vivible.

Vivibilitat: Qualitat de ser vivible.

Xarxa: És molt interessant la definició de treball en xarxa que fa Oscar Jara Holliday en aquest article: participacion.wordpress.com/2012/09/11/tejer-complicidades-y-fortalezas-el-trabajo-en-red. Us hi remetem.

A partir d'aquí, el que volem remarcar en aquest glossari és la importància de teixir xarxes polítiques, però també relacionals i afectives. Aquestes estan a la base que sosté la vida vivible, més enllà dels conceptes tancats de família, grups d'afinitats o xarxa política.

Més de dos anys de treball, entrevistes, tallers, jornades, la web, un documental i aquest llibre. *Ciutats Vivibles* és fruit d'un procés de generació col·lectiva de continguts. Un procés que trascendeix el sentit normatiu d'allò urbà, per abocar-nos a diverses perspectives sobre el que és ciutat o, potser millor, el que és vida a la ciutat. En aquest llibre es troben recollides moltes d'aquestes perspectives, començant per articles i experiències contextualitzadores, per a continuar amb la visió des de quatre àmbits diferents però entrellaçats: les relacions humanes, la salut, la diversitat, i la genealogia i la memòria.

Sempre, tot, des de la perspectiva feminista. Perquè, sense ella, no és possible la vivilitat.

Ciutats Vivibles, perquè la ciutat som nosaltres. Apropiem-nos-la, transformem-la, revisem-la i exigim allò que considerem. Per a fer-ho, escollim donar centralitat a les pràctiques feministes i ecologistes per una nova ciutadania (la cuidadania). Omplim els nostres ulls de la diversitat que ens habita, i aboquem-la sobre la ciutat.

Amb el suport de:

**Generalitat
de Catalunya**

Ajuntament de
Barcelona

Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament

AJUNTAMENT
VILAFRANCA
DEL PENEDÈS

